

IMENA KOJA CVJETAJU U PUKOTINAMA BEZDANA

IMENA KOJA CVJETAJU U PUKOTINAMA BEZDANA
ANTOLOGIJA ROMSKE KNJIŽEVNOSTI

- © Almir Agić. Objavljeno uz dopuštenje autora.
Iz zbirke *Kaktus u polju orhideja*, JU KSC i Radio Ilijaš, 2025
- © Patrik Banga. Prevedeno uz dopuštenje autora.
Iz romana *Skutečná cesta ven*, Prag, Host, 2022.
- © Noelia Cortés. Prevedeno uz dopuštenje autorice.
Iz zbirke *Del mar y la muerte*. 2. izdanje, Cicely editorial, 2024.
- © Mihaela Drăgan. Prevedeno uz dopuštenje autorice.
Iz drame *Caliban and The Witch*, Autograf MJM Craiova, 2024.
- © Akile Eminova. Prevedeno uz dopuštenje autorice.
- © Raine Geoghegan. Prevedeno uz dopuštenje autorice.
The Talking Stick: O Pookering Kosh objavljena je u Salmon Poetry Press 2022; i na *Mary Evans, Poems and Pictures*, online e-zineu 2021; pjesma *Veliki petak* objavljena je online na *The Travellers Times* (2021); pjesma *Kukavka* objavljena također u *The Talking Stick: O Pookering Kosh*; pjesma *palili su vatru, skupljali se oko nje* objavljena u *Hedgehog Poetry Press* 2019; i *Under the Radar* 2020.
- © Delia Grigore. Prevedeno uz dopuštenje autorice.
- © Tamás Jónás. Prevedeno uz dopuštenje autora.
- © Oksana Marafioti. Prevedeno uz dopuštenje autorice.
Iz knjige *The Radiant Body*, Esoterica Magazine, Leah Eichler, 2023
- © Jovan Nikolić. Objavljeno uz dopuštenje autora.
- © Ruždija Russo Sejdović. Objavljeno uz dopuštenje autora.
- © Maria Siváková. Prevedeno uz dopuštenje autorice. Kratka priča *Sofie* prvi je put objavljena u češkom tjedniku *Respekt* (br. 51/52, prosinac 2024.); tekst *Jízdenka na dvacet čtyři hodin* uvršten je u knjigu *The Momentum of a Decision*, priređenu uz češku nacionalnu izložbu kustosa Janeka Rousa i Karolíne Kripnerové na 24. međunarodnoj izložbi Triennale Milano (2025).
- © Alexian Santino Spinelli. Prevedeno uz dopuštenje autora.

Kulturtreger ISBN 978-953-8256-32-5

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001282256.

Almir Agić 20

Patrik Banga 34

Noelia Cortés 48

Mihaela Drăgan 66

Akile Eminova 86

Raine Geoghegan 94

Delia Grigore 114

Tamás Jónás 132

Oksana Marafioti 148

Jovan Nikolić 168

Ruždija Russo Sejdović 186

Maria Siváková 198

Alexian Santino Spinelli 214

IMENA KOJA CVJETAJU U

PUKOTINAMA BEZDANA

Antologija romske književnosti *Imena koja cvjetaju u pukotinama bezdana* okuplja glasove trinaest romskih autorica i autora, pjesnikinja i pjesnika, ponajprije iz Europe, ali i izvan nje. Antologiju objavljujemo u sklopu festivala Revija malih književnosti, koji se u listopadu 2025., po dvadeset i prvi put, održava u zagrebačkom književnom klubu Booksa. Revija malih književnosti je festival posvećen interkulturalnim, hibridnim književnim susretima, autorima i autoricama čiji su glasovi često zanemareni u dominantnim izdavačkim politikama. Afirmirajući njihov kulturni, historijski i društveni značaj, kao i estetsku inovativnost i višeslojni narativni identitet, Revija otvara prostor za pluralnost književnih glasova i perspektiva.

Ovogodišnja antologija stoga je nastala iz potrebe da se na jednom mjestu saberu neki od najrelevantnijih suvremenih romskih glasova, i pokaže koliko romska književnost kroz raznovrsne narativne i poetske forme, jezične i estetske eksperimente otvara prostor za kritičko promišljanje i literarnu inovaciju. Radi se o književnosti u kojoj se kolektivno pamćenje isprepliće s intimnim iskustvom, a intima se neodvojivo upisuje u kolektivnu povijest i kolektivnu memoriju; književnosti koja artikulira osobna i zajednička iskustva kao otpor sistemskom, višestoljetnom rasizmu, antigitanizmu i diskriminaciji, ali i kao prostor imaginacije u kojem je moguće zamišljati drukčiji, pravedniji svijet. U tom smislu, ova Antologija ne predstavlja tek književni izbor, nego je i jezični i politički čin. Ona svjedoči vibrantnoj književnosti koja razvija vlastiti glas, opire se marginalizaciji, ruši postavljene granice i gradi vlastiti kontrakanon.

Sam naslov, preuzet iz stiha pjesnikinje Noelle Cortés – „Fašizam najviše od svega mrzi imena koja cvjetaju u pukotinama bezdana” – podsjeća nas na ljepotu i snagu koja se kali i nadire i u najmračnijim vremenima, na iskustva onih koji su preživjeli Holokaust, Samudaripen, Porajmos, ali i desetljeća sustavnog i sistemskog brisanja, prešućivanja i marginalizacije. Te su priče, unatoč stalnim pokušajima da ih se izbriše iz povijesne memorije i javnog prostora, opstale i opstaju i danas, sve glasnije zauzimajući svoje mjesto, pokazujući da književnost može biti i čin opstanka, emancipacije i otpora.

U romskoj književnosti neizbježno se isprepliću teme identiteta, diskriminacije, opresije i marginalizacije s temama ljubavi, ljepote i nade. U djelima romskih književnica i književnika, uključujući one zastupljene u ovoj antologiji, čitamo iskustva historijskih progona i holokausta, prisilnih migracija i svakodnevice ispunjene različitim oblicima nasilja, onog vidljivog i onog nevidljivog: od siromaštva i uskraćenog pristupa obrazovanju i zdravlju do stihijske akulturacije. No, romska književnost nije tek svjedokom bremenitog putovanja: ona je i prostor borbe za ravnopravnost, feminističke emancipacije, koliko i težnje za očuvanjem romskog jezika, usmene predaje, i potrage za vlastitim mjestom u društvu. Romska iskustva u ovoj antologiji stoga nisu svedena na patnju – u njima žive humor, senzualnost, neuništivi otpor i prkos, sve razgranatiji književni postupci koji evociraju sjećanja na snažne pretke i neutaživu žudnju za životom.

Autori i autorice zastupljene u antologiji različitih su generacija, poetika i iskustava. Almir Agić mladi je pjesnik i aktivist iz BiH, koji u svojim stihovima progo-

vara o ljubavi, nepravdi i tradiciji, dotičući se i pitanja položaja romskih žena u patrijarhalnoj sredini. Patrik Banga, pisac i novinar iz Češke, u autobiografskim poglavljima iz romana *Pravi izlaz* opisuje djetinjstvo u praškom kvartu Žižkov, obilježeno siromaštvom, rasizmom i policijskim nasiljem. Autorica Noelia Cortés, romskih i španjolskih korijena, istražuje poveznice između identiteta, aktivizma i feminizma. Spisateljica Akile Eminova, u Makedoniji poznata po prozi koja se kreće između fantazmagorije i jave, taj motiv nastavlja istraživati i ulomkom iz novele *Podigni zavjesu* zastupljenim u ovoj antologiji. Dramska autorica Mihaela Drăgan iz Rumunjske kazališnim jezikom spaja feministički i dekolonijalni diskurs, preispisujući Shakespeareovu *Oluju* u feminističko-antirasističku alegoriju. Raine Geoghegan, književnica, pjesnikinja romskih, velških i irskih korijena, promišlja o podrijetlu, prošlosti, romskom i nomadskom nasljeđu kroz snažnu liriku. Još jedna autorica iz Rumunjske, Delia Grigore, kroz svoju poeziju istražuje romski jezik, kulturu i običaje. Grigore koristi romski jezik kao estetsko i političko sredstvo. Njezina poezija artikulira dinamičan odnos između etnografske gestualnosti i lirskog izraza, oblikujući prostor u kojem se jezik, kultura i običaji ne arhiviraju, nego iznova izvode i obnavljaju kroz inovativni književni jezik. Tamás Jónás, prozaist i pjesnik iz Mađarske, u snažnoj konfesionalnoj poeziji spaja intimne i tjelesne prizore s iskustvom društvene marginalizacije. Time njegovi ritmički zgusnuti stihovi postaju prostor u kojem se privatna ranjivost transformira u univerzalno poetsko iskustvo. Oksana Marafioti, spisateljica i pijanistica romskog, armensko, grčkog i ukrajinskog porijekla, u memoarskoj formi, koristi literarni eksperiment u jezi-

ku i pripovijedanju, ispreplićući osobnu i širu povijest i traumu i migracije romskog naroda. Jovan Nikolić, pjesnik i pisac porijeklom iz Srbije, s dugogodišnjom njemačkom adresom, i jedan od najpoznatijih romskih književnih glasova u Europi, u svojim proznim zapisima spaja osobno i kolektivno pamćenje Roma, predstavljajući Rome kao narod slobode i umjetnosti, ali i kao „nevidljivi evropski narod“. Ruždija Russo Sejdović pjesnik, pisac i prevoditelj iz Crne Gore, donosi priču o odrastanju dječaka u romskoj obitelji i njegovoj ljubavi prema književnosti. U svojem radu afirmira lingvističku hibridnost i dvojezičnu poetiku, čime privatnu priču o odrastanju u romskoj obitelji transformira u performativno svjedočanstvo marginaliziranog subjektiviteta. Maria Siváková, spisateljica iz Češke, unosi svježinu angažirane i introspektivne proze, prikazujući život žene koja se suočava s izazovima identiteta, rasizma, antigitanizma i obiteljskih tragedija. Njezina se proza može čitati kao oblik autofikcije u kojem se individualno iskustvo žene romskog podrijetla prelijeva u kolektivnu figuru otpora, dok dokumentaristički postupci osnažuju angažiranu dimenziju njezina pisanja. Konačno, Alexian Santino Spinelli, pjesnik, muzikolog i poznati glazbenik, u svojim stihovima razvija poetiku sjećanja u kojoj književni tekst i glazbeni izraz tvore intermedijalni prostor romske kulture. Njegova poezija aktivira performativna sjećanja zajednice i snažno se oslanja na *gillí romaní* tradiciju – usmenu pjesničku i glazbenu praksu koja prenosi kolektivnu memoriju, kulturne vrijednosti i povijesne traume Roma. Kroz ritmičku repetitivnost i elemente oralne poetike, Spinelli transformira kolektivni identitet u estetski i politički čin prisutnosti.

Integralni sloj romske književnosti i identiteta jest i jezik. Službeni romski jezik, romani čhib, nije samo komunikacijsko sredstvo, nego i nositelj memorije i temelj kolektivnog identiteta, uključujući bogatstvo brojnih dijalekata i jezičnih varijeteta, kakav je primjerice bajaški rumunjski u Hrvatskoj, koji oblikuje romski identitet jednako snažno kao i književni standard. Kako u razgovoru za portal Booksa.hr kaže prevoditeljica Mirdita Saliu: „Danas slobodno možemo reći da romski jezik ima široku lepezu dijalekata i zbog toga je najbogatiji jezik na svijetu.” I kod autora i autorica ove Antologije jasno se očituje kako jezik, vernakulari i višejezičnost predstavljaju jednu od ključnih elemenata eksperimenta i refleksije za sve autore i autorice, oblikujući njihove poetske, prozne i dramske prakse. Delia Grigore, profesorica romskog jezika i književnosti, piše na romskom i u pjesmama testira i trasira njegove granice; Alexian Santino Spinelli u svojem radu njeguje dvojezičnu praksu i piše na romskom i talijanskom; Raine Geoghegan u svoju poeziju na engleskom utiskuje romske riječi, izraze i fragmente usmene tradicije, dajući joj živopisni dokumentaristički izraz; u dramskom tekstu Mihaele Drăgan *Kaliban i vještica*, pisanom na engleskom, rumunjskom i romskom, jezik postaje i sredstvo feminističke i queer borbe – prostor u kojem Romkinje preuzimaju narativnu i scensku moć, raskrinkavaju povijesne obrasce patrijarhata i kapitalizma te ispisuju koordinate emancipatornog, ravnopravnog društva. Književnost tako postaje prostor gdje Romkinje same ispisuju vlastitu povijest, raskidaju tišinu nametnutu stoljećima potiskivanja i grade emancipacijske prakse koje su i romske i feminističke i dekolonijalne.

Kao i Crna književnost, širom svijeta utemeljena kao prostor otpora i svjedočanstva protiv ropstva, rasizma i segregacije, ili dekolonijalna književnost Latin-ske Amerike, Afrike i Azije, koja demontira i subvertira kolonijalne strukture moći, tako i romska književnost pokazuje kako se u jeziku, sjećanju i imaginaciji ispisuje i artikulira borba za vidljivost i dostojanstvo. U tom smislu, romska književnost stoji rame uz rame s najvažnijim emancipacijskim književnim tradicijama svijeta. Njena umjetnička imaginacija nije bijeg od stvarnosti, nego političko oružje: ona otvara prostor u kojem je moguće preoblikovati prošlost, dovesti u pitanje ovjerene kanone i zamisliti budućnosti u kojima Romi i Romkinje ne samo da preživljavaju, nego žive slobodno, dostojanstveno i ravnopravno.

Urednice antologije, Ivana Dražić i Karolina Hrga

ALMIR

AGIĆ

IZBOR PJESAMA IZ
ZBIRKE *KAKTUS U*
POLJU ORHIDEJA

HEJ BUDALO MOJA

Beri cvijeće iz svoje bašte
Beri cvijeće iz svoje bašte
Zar si zaista mislio
Da kaktus može grliti orhideje?
Hej, budalo moja
Za svoju orhideju si ti možda ljiljan
Ali za sve druge, ipak si samo kaktus
To je ono što si
To je ono što ćeš uvijek biti
Bez obzira na to
Što se u tebi kriju lale
Bez obzira na sve
Tvoju orhideju su boljele latice drugih orhideja
A ipak, za sve njih, to si bio ti
Iako su tvoji šiljci
Bili sunce koje joj je potrebno

OLUJA

Hladan zimski dan
Snijeg pada kao lud
Vjetar ga nosi na sve strane
Ni on ne zna gdje će
Baš kao i ja
Stojim usred čaršije
I ne znam gdje ću
Moje noge su mokre
A ruke mi se lede
Od proklete bijede
Ali moram
Trpim zimu i poglede oštre
Tako hladno,
A ljudi još hladniji
Jer sam drugačiji
Jer sam od onih siromašnijih
Al neka, neka naroda i svijeta
Nije da volim što jesam
Al nek' sam
Doći će dan
Kad će se i to promijeniti
Kad ću ovaj život
Uveliko pobijediti

Kad ću vrijediti
I znat ću cijeniti
Samo me gledajte tako mrko
Još uvijek sam dijete
Za mene ima vremena
Vama u očima vidim grijehe
U očima vam vidim nevrijeme
Oluju koja se sprema
Ciganče i kad nema
U njemu je pjesma
I opet sam sretan
I gladan i žedan
Al sretan
Sad je to želja,
Sutra će biti djela
Biće i hljeba i jela
I mora i ljeta
Biće i zlata i srebra
I pjesme i plesa
A vas, santo leda,
Teška oluja čeka
Samo me gledajte tako mrko
Još uvijek sam dijete

PONOVO ROĐEN

Na sred jezera
Među visokim drvećem
Osjećam vodu
I ona osjeća mene
Sve je tako mirno
Tako tiho
Na sred jezera
Među visokim drvećem
Osjećam mir
Osjećam spokoj
Sve je tako sitno
Tako čisto
Kao da se čistim
Od bezbroj grijeha
Kao da sapirem
Krvave ruke
U meni više nema straha
Nema bijesa
Kao da mirišu ruže
Ljubljen suncem, kroz visoke krošnje
Tonem
Ljubljen suncem, kroz visoke krošnje
Ponovo rođen

DRUGI SVIJET

Zašto smo dužni
Da trpimo prokletstvo drugih
Zašto moramo da zaključamo usta
Na njihove grijehe
Ako im uzvratimo, ili samo pokušamo
Samo smo još veće zlo
Iako nam to nije u prirodi
Srca nam nisu takva
Srca nam nisu otrovna
Ako se pokušamo odbraniti
Mi postajemo zlotvori
Kakav je ovo nepravedan svijet
U kom živimo
U pravu su
Mi nismo za njega
Očigledno je..
Zaslužujemo bolje
Zaslužujemo neki drugi svijet
U kom sunce sja isto za sve
U kom svi vodu piju na istom izvoru

TRADICIJA

A zašto ona mora da se uda
Zašto mora da napusti sve njoj drago
Sve njoj poznato
Zašto mora da bude nečija
Zašto ne može
Biti malo svoja, za promjenu
Zašto mora da napusti školu
Zašto mora da bude neobrazovana
Šta, na taj način će biti poslušnija?
Na taj način će biti bolja snaha?
Na taj način će s manje bola
Obarati glavu pred drugima?
Jer eto, ne zna ona ništa
Osim da radi i da rađa
Zašto mora da rađa djecu
Da joj onda i to oduzmu
Jer će i ono morati da se uda
Zašto se sve vrti u krug?
Rodi se, nauči da priča
I, hajde kćeri, udaja
Zašto?
Zašto su joj oči zamazane lažima
Da to tako ide

Da to tako treba
To tako ide, nažalost
Ali sigurno da ne treba
Zašto mora da briše prljave podove
Cijeli svoj život
Zašto mora da šuti
Da vam ne bi isprljala obraz?
Prljave vam duše
Jeste li je pitali da li ona želi?
Jeste li joj objasnili šta je čeka?
Šta je brak?
Jeste li se, pobogu,
Zapitali šta je čeka?
Život da joj prođe u čišćenju
Rađanju i odgajanju djece?
Zašto? Zašto mora da se uda?
Neugodna tišina odzvanja u mojim ušima,
„Tradicija...“, reče otac njen.

PREDALEKO

Tama i svjetlo
Zašto sam žensko...
Prokleta žensko
Predaleko...
Šalju me predaleko
Nedaleko,
Ali od mene same, predaleko
Tamo gdje svi nestajemo
Prestajemo i predajemo
Život naš, u ruke nepoznate
A poznate me izdadoše
Pretvoriše me u sirotinju
Ostaviše na milostinju
Onim anamo ljudima
Ne mogu više ovog ludila
A još ni krenula nisam
Sa usana im čitam
Djecu spominju
Psujem zvijezdu vodilju
I udaju i robiju
Predaleko...
Pobjeći ću predaleko

PIJAN OD LJUBAVI

Pijan od ljubavi, svijet mirno stoji
Pijan od ljubavi, jedan fenjer gori
Pijan od ljubavi, dušu recitira
A druga u publici veselo poskakuje
Pijan od ljubavi, svatove dovede
Pijan od ljubavi, uze ruku voljene
Pijan od ljubavi, trube sviraju, igra se i pije
Bubanj lupa, prati srca ritam
Pijan od ljubavi, šadrvan u visinu diže
Pijan od ljubavi, zaključa konje svoje
Pijan od ljubavi, žubor zažubori
Crven točak zavihori, čedo zaplaka

TAMBURA

Tambura tiho svira
A ja s tugom pijan
Glas mi drhti, puca
A tuga diže ruke
Niz obraz suze klize
Prokleta je ova sudba
Ode moja draga
Meni osta teška žudnja
Zar da joj drugi kose mrsi?
Tugo, reci
Zar da joj drugi usne ljubi?
Tugo, reci
Rukama čaše poobara tuga
Poče da kune i da lupa
Pade na koljena
A tambura jače zasvira

PATRIK

BANGA

PRAVI IZLAZ

Poglavlja iz romana

Volim Žižkov. Ne mislim na ovaj današnji, s raskošnim zgradama, obnovljenim kućama, gdje živi krema praškog društva, s novcem koji većina ljudi ne može ni zamisliti. Mislim na Žižkov devedesetih oko kina Obzor, gdje je bilo sasvim jasno tko kamo pripada. Od današnje Seifertove ulice naniže živjeli su mahom Romi, otprilike do Bořivojove ulice, u mješavini umjetnika, alkoholičara, probisvijeta i "ukorijenjenih" Roma, a od Kubeličke prema gore stanovali su isključivo gadže¹. Naravno, nije bilo baš toliko strogo podijeljeno, ali otprilike se moglo tako opisati. Iznimka je bila ulica Víta Nejedlého, gdje je povremeno obitavala prava ološ u potpuno zapuštenim kućama.

Odrastali smo s roditeljima na uglu Bořivojove i Ježkove ulice. Prekrasna zgrada s ogromnim stanovima. Ne znam kako je to majka izvela, ali tadašnji Općinski ured za stanovanje dodijelilo je roditeljima stan s četiri sobe i kuhinjom, s kvadraturom u kojoj danas zamišljamo palače. U palači smo živjeli mi, Bange. Mama, tata i četvero djece. Tri brata i jedna starija sestra.

Samo što ta palača 1985. godine sigurno nije izgle-

1 Neromi.

dala onako kako danas zamišljamo palaču. Umjesto kupaonice imali smo limenu kadu, jer u stanu nije bilo tople vode, a i naš je tata smatrao da nema mjesta gdje bi se kupaonica mogla napraviti. Ja mislim da se to moglo riješiti, ali za to bi čovjek trebao biti barem malo tehnički potkovan. A to naš tata sigurno nije bio. Zahod nije bio unutra, već vani na hodniku, i dijelili smo ga sa susjedom alkoholičarem, mislim da se zvao Ričl, stano-
vao je preko puta nas. Stoga smo u miru na zahod mogli ići samo ujutro, dok je susjed spavao. U bilo koje drugo vrijeme prijetilo je trovanje isparavanjima jeftinog alkohola, koja su zagađivala zahod i njegovu okolinu.

Na četvrti kat bez lifta svaki smo dan u kolicima za ugljen dopremali nekvalitetne brikete, kakvi su se tad prodavali i koji su nam u stanu osiguravali toplinu, a i vodu za pranje. To što su nam bile tri godine ili šest u slučaju starijeg brata, nikog nije zanimalo. Vrijedilo je pravilo „ako hoćeš da ti bude toplo, nosi ugljen“. Ni mama se nije puno s nama zamarala. Po ugljen smo išli ujutro, popodne, subotom i nedjeljom. Kad bi htio izići ispred zgrade, gdje te čekaju prijatelji, nisi imao sreće. Moralo se nositi ugljen.

Doživljaji iz kategorije “strašno” bili su i sami odlasci u podrum. Naime, ondje su trčali štakori veličine mačaka, pa smo po ugljen uvijek išli najmanje u dvoje, a često i u četvero. Osim prisutnosti štakora, problematična je bila i odsutnost žarulja, jer bi ih uvijek neki susjed skinuo, valjda su mu trebale više nego nama. Tako smo stalno tapkali u mraku.

Ali zato smo se, još kao klinci, naučili ne bojati mraka. Navikli smo na prisutnost svakojakih štetočina i nismo imali problem s prekomjernom težinom, jer je trčanje s ugljenom na četvrti kat bila vrlo solidna te-

retana. Zbog tog smo se poslije isticali u sportu, barem ja i stariji brat, koji je bio odličan napadač i dogurao čak do Viktorije Žižkov, što je doduše za njega bila i posljednja stanica jer mama nije imala novca da ga nastavi financijski podržavati u sportu. Ali i dan-danas pamtim kako su ga treneri hvalili, bratu jednostavno nitko nije mogao uzeti loptu. Bio je tako dobar napadač.

A kad se sve zbroji, bila je tu jedna “prednost” za koju nikad ne bih pomislio da će mi u životu dobro doći. Još od malih nogu navikavali smo se na zatvorsko okruženje. Naime išli smo u vrtić na “Prokopáku”, dakle na uglu Prokopova trga i Prokopove ulice. Točno ondje gdje se danas nalazi Metropolitansko sveučilište. Taj vrtić je zaista podsjećao na zatvor jer su izvana bile rešetke, a iznutra pravi pravcati zatvorski kavez. Autentične zatvorske rešetke.

Gotovo se i ne sjećam presvlačenja u garderobi ni dirljivih rastanaka s majkom koja je iz vrtića žurila na posao. Ali zato se sjećam tih rešetaka. Kao i svojih prijatelja iz vrtića Viktora, Romana i Roberta, s kojima sam se družio. Ako je taj kavez nalikovao na zatvor, što tad naravno nisam mogao znati, onda je režim u vrtiću još više podsjećao na zatvorsko okruženje. Ujutro postrojavanje, prozivka, doručak. Šetnja na Vítkov, a zatim obavezno spavanje. Tko nije spavao, bio je izopćenik. Tko nije jeo, bio je izopćenik. A onaj koji bi, ne daj bože, bio neposlušan, bio je kandidat za pravu robiju. Dakle, to smo konkretno bili ja, Viktor, Roman i Robert. Paradoksalno je da sam ja jedini iz tog društva koji u odrasloj dobi nikad nije završio u zatvoru.

Nisam podnosio režim u vrtiću. Nisam htio spavati, htio sam čitati. Kakve li ironije. Već u vrtiću sam znao čitati i pisati, a spavanje me udaljavalo od čitanja

tako zanimljivih stvari, kao što su upute za korištenje sredstva Bistol ili, moje najdraže, crne kronike u tadašnjim novinama. To sam stvarno stalno čitao. I zato sam takoreći neprestano bio u nemilosti, i sasvim očekivano, stalno slušao prodike o tome kako bih trebao uzeti primjer od svog brata blizanca, koji je slušao baš svakoga. Ja sam bio buntovnik od rođenja. A naš stariji brat nije bio ništa bolji.

Moj omiljeni dio boravka u vrtiću bio je odlazak kući. Naime kod kuće smo imali klavir, i još važnije, gramofon. To je zapravo više bio neki mehanizam uguran u polistirensko kućište i gomila kablova koji su se u pojačalu držali pomoću čačkalice. Moram se nasmijati kad danas vidim super hi-tech tehnologiju preko koje možeš bežično pustiti što god hoćeš i gdje god hoćeš. Mi smo imali "socijalistički hi-tech". Ali zato smo onim što smo slušali nadoknađivali sve ono što je tehničari nedostajalo. Dok su moji vršnjaci slušali Dádu i glistu², ili oni talentiraniji Michala Davida, u našoj se kući vrtjela ploča *The Dark Side of the Moon* Pink Floyda ili sve ploče Beatlesa.

Za to je bio "kriv" tata. Neuspješni muzičar koji je cijeli život živio u sjeni svojeg brata, glazbenog genijalca. Naime, svi Bange koje pamtim bili su muzičari. Djed je bio multiinstrumentalist, tata je solidno svirao gitaru, stric Miro bio je gitaristički genij, stric Igor basist, stric Jonko bubnjar, a stric Béla, kojeg nitko nije zvao drugačije nego "Ujo", bio je profesionalni slušatelj, on doduše nije znao baš ništa odsvirati kako treba, ali je zato znao piti kao pravi šampion. Nije stoga bilo ni

2 Dáda Patrasová je češka glumica koja se, između ostalog, proslavila svojim dječjim programima, gdje je pjevala pjesmu "Ulovila sam glistu na livadi" (1977).

čudno što se kod Bangovih stalno sviralo. A i često pilo. Ali da bude jasno, tad se pilo posvuda. Bio je to odraz vremena i društvenog okruženja cijelog Žižkova. Uostalom, što si ionako mogao raditi petkom navečer, je l'? Američki filmovi nisu se puštali na televiziji, u kino se išlo gledati *Winnetoua*, a votka je koštala sedamdeset kruna. Cijeli tjedan se rintalo u tvornici Sport, gdje je vjerojatno radila cijela obitelj Banga, a u petak flaša i muzika. I sviralo se satima i satima, pjevalo, plesalo i poslije isto tako liječilo, kad bi se pretjeralo s pićem.

Kad tata nije mogao svirati, distribuirao je svojim prijateljima LP ploče s tad zabranjenom glazbom. Najčešće je to radio tako da bi s pločama poslao mene ili nekog od braće. U naš stan na četvrtom katu bez lifta dolazio je valjda svaki gadžo intelektualac u široj okolici. Svi oni zabranjeni redatelji, glumci i glazbenici zapravo u životu nisu imali ništa bolje nego se dobro napiti i slušati cigane kako sviraju Beatlese. Oni aktivniji i trjezniji među njima razmišljali su i o tome kako iskoristiti svoje veze da nekog od Bangovih proguraju na tadašnju Čehoslovačku televiziju. Naposljetku je to pošlo za rukom redatelju Radeku Dubanskom, i tako se prvi Banga pojavio na ČST-u, i to odmah u emisiji *Televizijski klub mladih*, gdje je stric Miro pokazao svoje gitarističko umijeće. Vidjeti Roma na televiziji tad nije bila mala stvar. Nije da je danas to nešto posebno drugačije, ali tad je bila prava umjetnost progurati bilo kog na televiziju, a kamoli nekog nepoznatog Bangu sa Žižkova. Ondje su bili samo Gondoláni³! Mislim da su žižkovski Romi to slavili tjednima. A kako i ne bi, cigarete Startke koštale su 4 krune, pivo 1.70, a votka *Stolichnaya* tekla je u potocima.

3 Misli se na bend obitelji Gondolán, jedne od prvih romskih skupina koja se etablirala u čehoslovačkoj popularnoj glazbi 1970-ih.

Samo što su ti posjeti intelektualaca i neprijatelja režima imali i svoje mane. Braća i ja kod kuće smo stalno slušali psovke na račun boljševika. Neka me vrag odnese, ako smo uopće imali pojma što ili tko su boljševici. Toliko nam je bilo usađeno da su „boljševici usrane svinje“ da smo to uzimali zdravo za gotovo. I tako smo jednom mami ukrali jaja i otišli gađati kip Antonína Zápotockog⁴, kojeg je naš najstariji brat mudro proglasio najvećom svinjom od svijeta, a mi mlađi smo mu bespogovorno vjerovali.

Bacali smo jaja i derali se „ti usrani boljševiku“ upravo onako kako smo to naučili doma. Žutog žigula⁵ s bijelim vratima i natpisom VB⁶ jednostavno nismo primijetili. Umjesto da dozlaboga lažemo, rekli smo istinu. Da smo te riječi čuli kod kuće od tate. Prvi put u životu policija me vozila kući, bila je 1987. godina i imao sam pet godina. Budući kriminalac dobio je svoj prvi dosje. Tako su mi barem rekli.

4 Antonín Zápotocký bio je čehoslovački komunistički političar i predsjednik Čehoslovačke od 1953. do 1957. godine.

5 Žiguli je naziv koji se u bivšem istočnom bloku (pa tako i u Čehoslovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj) koristio za sovjetske automobile marke VAZ, poznatije pod imenom Lada.

6 VB - veřejná bezpečnost (javna sigurnost), policija u Čehoslovačkoj.

Ne mogu reći da su svi gadže isti. Nije svaki gadžo bio policajac koji me pod svaku cijenu htio premlatiti jer mu je to bilo zabavno. Uostalom kad sam poslije radio s jednim policajcem koji je u to vrijeme služio na Žižkovu, rekao mi je sasvim otvoreno, bio im je to način kako ubiti vrijeme i učvrstiti strah kod Roma. I premda se ispričao, tu nepravdu mi više nitko nikad neće izbrisati iz glave. No sreo sam u životu i mnogo gadža koji su na mene utjecali pozitivno. Jedna od prvih bila je sigurno ravnateljica iz Vlkovke – gospođa Mardešičová, njoj sam prvoj ispričao što su nam policajci napravili. I upravo je ona bila ta koja je uvjeravala moju majku da podnese prijavu i pokuša to nekako službeno riješiti. No mama se policajaca bojala mnogo više nego ja. Naime dobro je pamtila socijalizam, kad su policajci bili još gori. Sljedeća koja me jako obilježila bila je gospođa Zezulková. Pravnica čiji je ured na Tylovu trgu mama čistila. Zahvaljujući njoj možda sam prvi put u životu osjetio da bih jednog dana mogao i sam nešto naučiti. Još od malih nogu morali smo dolaziti u njezin ured da pomognemo mami oko čišćenja. A kad bih imao malo vremena, često bih ondje čitao knjige o sudskim procesima i načinima obrane. Gospođa Zezulková bila je

osim tog veoma draga i ljubazna dama i kadgod ne bih nešto razumio, mogao sam je slobodno pitati. Na kraju mi je čak posuđivala zakonike u kojima sam čitao definicije pojedinih kaznenih djela, što je bila jedna od stvari koja mi je ostala za cijeli život. Kazneno pravo, to je bilo nešto moje. Zapravo ni sam ne znam je li me to više zanimalo kao moguća buduća profesija ili kao način da se jednog dana znam braniti kad će me policija ponovno htjeti prebiti. Bio sam opsjednut paragrafima i učio sam definicije napamet.

I upravo sam u uredu te pravnice prvi put dobio priliku isprobati pravi kompjuter. Ne mislim na jednostavni Didaktik, kakav su imali u knjižnici Centralnog kulturnog doma željezničara i na kojem si, za neku siću, mogao satima sjediti i igrati jednostavne igrice. Mislim na pravo računalo Windows 3.1x s tvrdim diskom i monitorom sa šesnaest boja. Tad je to bilo otprilike isto kao da vas danas netko posadi u Porsche Carreru 911. Toliko je to bilo posebno za dječaka iz romske zajednice. Probajte zamisliti, taj kompjuter koji nije dosezao ni stotinu performansi današnjih Apple satova, prikazivao je samo šesnaest boja, koštao je u to vrijeme četrdeset i jednu tisuću kruna, za većinu ljudi to je bilo nekih deset mjesečnih plaća. Danas bi to ispalo oko četvrt milijuna kruna.

Gospođa Zezulková me voljela i dozvolila mi je da na kompjuteru radim što god želim. I tako sam s knjigama iz knjižnice išao s mamom na posao, satima čistio i potom još nekoliko sati pokušavao raditi u programu koji je iz definiranih znakova mogao stvoriti oblike i prikazivati ih preko konzole. Bez ikakvog klikanja na ikone ili automatski. Sve lijepo, ručno, pomoću naredbi. Mama nije imala pojma što ja točno radim na kompjuteru.

teru. Ona je bila stara škola i dolazila je iz mjesta, u koje bi se danas većina nas bojala i naviriti. Kompjuter je za nju bio otprilike isto što i za ne-pilota veliki putnički avion. Ali ostajala bi sa mnom dugo u uredu kako bih mogao naučiti koristiti se mašinom, koja me poslije počela uzdržavati, i koja me uzdržava i danas.

Ostali pravnici iz ureda s vremenom su mi dopustili isprobati jednostavan program za bazu podataka, koji je prema ključnim riječima mogao pretraživati unaprijed odabrani zakonik. Funkcije tog uistinu jednostavnog programa svladao sam tako lako da sam ubrzo dolazio pomagati starijim pravnicima oko kompjutera jer im nije išlo toliko dobro kao meni. Mlađi odvjetnici su mi pak pokazali kako otvoriti kompjuter i očistiti ga od prašine. I ubrzo sam shvatio gdje se u kompjuteru nalazi procesor, radna memorija ili tvrdi disk.

Za nekoliko sam mjeseci znao koristiti T602 i prema zadatku prepisivati rukom pisane tekstove, što sam dolazio raditi i van vremena kad je mama ondje čistila. To je moralo izgledati prilično smiješno. Svugdje samo pravnici u besprijeckornim odijelima, svaki vrijedan tri plaće, a za računalom ja, odjeven u "socijalno odijelo", čekajući da dođe mama čistiti i da zajedno idemo doma.

Ponovno sam bio atrakcija. Ali ovaj put nisam na tržnici urlao „Kupite najbolje europske krastavce!“, nego sam udarao po tipkovnici i prepisivao jedan dokument za drugim. Sve dok jednog dana nije došla gospođa Zezulková i rekla mi da je jedan od kompjutera koje izbacuju iz ureda moj, i da ga mogu odnijeti kući. Krv mi se sledila u žilama. Ponovno sam je pitao je li taj kompjuter uistinu moj i ponovno dobio isti odgovor. Moj kompjuter! Nema više moljakanja prijatelja iz bogatih

obitelji koji su imali kompjuter, ni večernjih vježbanja u uredu, sa strahom da ću nešto izbrisati ili razbiti.

Da sam se tad rasplakao, nikad nikome nisam priznao. Diskretno sam se sakrio u zahod. Dotad zapravo nikad u životu nisam dobio ništa za čime sam uistinu čeznuo. Odrastao sam u toliko siromašnoj obitelji da sam i cipele uglavnom nasljeđivao od braće i sestara, i od malih nogu sam za sve morao zarađivati sâm. Kad nisam prodavao krastavce, prao bih automobile na raskrižju. A odjednom sam imao kompjuter, san svakog klinca. Uz čitač disketa, monitor, tipkovnicu, miš, dobio sam i iglični printer Epson. A kod kuće nismo imali čak ni stol na koji bih kompjutor mogao staviti. Držao sam ga na maloj dasci starog štokrla kojeg sam spojio čavlicima. Ali imao sam kompjuter. Odjednom me u razredu nisu smatrali luđakom koji je samo manični teoretičar o kompjuterima. Sada sam bio pravi kompjuterski manijak u praksi i mogao sam na svom kompjuteru raditi što god sam želio. Osobno nisam znao nijednog drugog Roma kojeg bi zanimali kompjuteri. Ali sad, s kompjuterom kod kuće, mogli su ga isprobati gotovo svi. U stanu na Pavláku, gdje je bila plijesan, smrad, hladnoća, i umjesto dječje sobe samo tri kreveta i crno-bijeli televizor, tu je nastao prvi podatkovni centar zajednice.

Mladim Romima napokon je postala dostupna tehnologija 21. stoljeća, a za to je bila zaslužna jedna pravница koja je jednostavno vjerovala da će me to negdje odvesti. Iako to vjerojatno nikad neće saznati, pogurala me za cijeli život.

NOELIA

CORTÉS

IZBOR IZ POEZIJE

UROBORI¹

Krevet na valu,
dok uspavanka galebova
očarava mrtve.

Samo udovica korača za pogrebom,
samo moje pletenice plešu s barkama.

Tako me donio Nil, u tom mrtvačkom pokrovu od soli.

Bez božanstava i vilinskih kuma
koje bi mi udijelile tri dara
pod mojim prvim svodom od zvijezda:

već sam rođena s morskim valima.

Pletenice mi mirisale na limune
između dviju zavjesa
dok me baka češljala

svojim rukama od polja i od gladi.

Sve bilješke sastavila je prevoditeljica.

1 Urobor: zmija koja jede vlastiti rep, simbolizira kraj koji je početak.

Vjerujem da je blato koje daje oblik mojim rukama
isto ono od zvijezda i ptica:
moje ruke sestre su tvojima,
izrađene muljem iz jezera.

To blato mnogo je više od moga imena,
mnogo više od crta mog lica,
mnogo više od onoga što sam ja, ja, ja:
ono je graditelj spona;

a ove ruke koje ti pišu
šumskih ruku su miljenice,
u njima sva su pulsiranja,
zovu se svim imenima.

SMRT LJUBAVNIKA

Bojim se da me ne uberu
s kostura narančina stabla
i da me ne odvuče crna rijeka
u svojim kovitlacima.

Ne želim biti važna,
želim samo sanjati i vidjeti.
Trebam stazu od groba do ptice.
Račvanje prema svojem imenu i svojem licu.

Satrli su do razvalina
kuću koja nikad nije bila moja.
Izbrisali s lica zemlje, znalački,
sve koji u ratu mrtvi su pali.

Koji će mi Janov² lik otvoriti vrata?

- 2 Jan (lat. Ianus), stari rimski bog, zaštitnik svakoga početka i uopće vremena. Prvi zazivan u molitvama, prvomu su se prinosile žrtve. Posvećena su mu sva vrata i prolazi. Smatran je i čuvarom mira. Prikazivan je s dva lica: jedno, mladenačko, gleda naprijed, a drugo, staračko, gleda unatrag

Meni lijepu smrt dopustite
poput one Carmen Amaya³,
s koprenom od bijelih klinčića
i s brojanicom spleta usrdne molitve.

Nebeska sjenka već me nosi
niz vodotok.

3 Najpoznatija španjolska romska flamenco plesačica, poznata kao *La Capitana* (1918.–1963.).

PJESMA PREDAKA

Mojoj baki, Rosi Contreras Salazar

Pronašla sam, sapletenu o svoje dlanove,
pjesmu predaka. A bila sam zemlju razgrtala,
tražila svoju krv koja pod njom teče. U matici.

Tražila sam svoje ime što pulsira u korijenju i kukcima.
Crvenu narukvicu protiv uroka. Ranu
prošivenu koncem i iglom, da zacijeli. Čarolije.

Škare raširene na tlu, da rastjeraju oblake.
Čarolije što ih je baka ostavila, izazivajući Smrt,
ime u mramoru i mračnoga boga. Njezino pulsiranje.

Otišlo je tijelo i prokljali otkucaji i plavičasti živci
iz zemlje, pod njom teku. Otišlo je tijelo i ostavilo
narukvice,
konac i iglu, i otvorene škare. Andaluziju među
šorpionima.

Izbrisali su njezino ime i urezali križeve. Ciganski njen
pjev
pod asfaltom ječi, bijelim se zidovima uspinje. Ruši
kapitele Smrti, one od praha i zraka. Sasušene
koprive.

Kad bi barem netko pronašao moje rukopise.

Moj brodski bestijarij. Moje priče.

Kad bi otvorio škrinju mojih kovitlaca

pa ih pustio da nadlijeću Proročišta,
na tragu istina i svjetlucanja.

Nek vjetri lutaju u potrazi za uspavanom jekom.

Da sam barem, makar jednom, i ne znajući, oslobodila
svoje ljude. Da barem kad umrem

Smrt bude manje važna, da bude važan samo vjetar.

Književnost ima nešto od Jeseni – posmrtni pokrov
Ljeta, kukuljicu Zime –.

Možda nježnost krošnje što se obnavlja / Oporuku
lišća, još uvijek toplog / Ili onaj mramorasti trenutak,
šapat vrta / Ono mrmoravo raspoloženje: ono što
usahne prije no što zaživi / I huči pod našim nogama
samo za pažljive uši.

Književnost ima nešto od Jeseni / Ali nikad ništa
prolazno; smiješne li primisli! / Možda spokoj silueta
svih koji su prethodili / Ili sposobnost da nas se
dotaknu usprkos Smrti i Tišinama.

**Tebi, koji se smatraš gospodarom svakog slavuja
kojeg poželiš:**

zlatom ćeš platiti pozlaćene rešetke koje ga okružuju
/ krajnje ćeš precizno izgovarati njegovo ime na
latinskom / proučavat ćeš putanje njegovih seoba,
matematiku leta / iskat ćeš cvrkut i grgoljenje u
zamjenu za hranu / spominjat ćeš koštano trzalo
kojim pjeva tvoja citra / reći ptico moja – makar si je
s drugog svoda mako –

no svakog ćeš dana, gledajuć si ruke, vidjet krv što
napaja joj pjev / svoju će patnju sviti u napukline tvog
ega / Priroda, ne tvoj novac, ocrtava krajolike

Svatko može pisati o tuđem jadu,
zadjenuti tuđu patnju kao cvijet u zapučku,
oteti abecedama sjećanje na vode.
Koje li osrednjosti, svatko to može;
al upamtite, osrednjost umire, a vode se vraćaju.

*

Kolika samo pulsiranja gasnu uslijed navodna
oduševljenja:

jadni kukci posuše se i tako opstaju – kad siliš kukca
da bude predmet, ljuštura, kako bi se drugi divili
njegovoj ispraznoj ljepoti –.

ušutkane, izbrisane ili ubijene žene, žrtve istih onih
muškaraca koji im se u časopisima ili na ulici dive i
nabacuju – kad siliš ženu da bude predmet, ljuštura,
kako bi se drugi divili njezinoj ispraznoj ljepoti –,

flamenco–pjesma kad je izvodi sirovi ego – kad siliš
pjesmu da bude zrcalo, a ne prozor; kad siliš Ciganina

da bude predmet, ljuštura, kako bi se drugi divili
njegovoj ispraznoj ljepoti –.

Vrhunac osrednjosti:

uskladiti divljenje i prepariranje, ubijati ono što
[teoretski] slaviš;
al upamtite, osrednjost umire, a ljepota se vraća.

*

Svatko može pisati o tuđem jadu,
nizati valove sjećanja,
oteti folkloru priču nekih tuđih baka.
Vrhunac osrednjosti, svatko to može;
al upamtite, osrednjost umire, a valovi se uvijek
vraćaju.

Vjerovala sam da je oslikavanje knjige gotovo bogohulno, ali ono zapravo nudi uzorke Života: Ovdje je netko podcrtavao listove / Nježno i priprosto kao da jede prstima / Ovaj raspucali hrbat svjedoči o ljubavi i o satima / Gdje god završila ova zbirka, druge će se jagodice sljubit s mojim žvrljotinama / Tko tu prione, čut će me, makar više i ne bilo tijela: zasigurno postoji nešto više / U ruci mi dvogled, pretražujem more / Svakog dana sve ga bolje shvaćam / Zato sam i poljubila humak gdje počiva Wilde: u njem leži netko drag / To staklo prekriva kamen koji se od tolikih poljubaca polako rastače / Tijelo odlazi, ljubav ostaje / Poezija je relikvijar: usudi se to poreći / Ukazuje na prostor u kojem čuvamo sposobnost ganuća / Koji ću šav rasporeti da je pronađem / Pod kojim rebrom se krije sjećanje na dodire

Ti poričeš da je poezija oružje,
ali ja ne pamtim da je Federico poginuo u bitci, da je
nišanio iz puške;
reci mi iz koje puške je nišanio ili zbog čega Granada kiti
cvijećem sjenu podno one masline.
Zrak treperi tišinom bršljana, između Alfacara i Viznara,
kao rosna trava.
Kolike će bezimene mrtve nazivati Federicovim imenom
prije no što ih njihova domovina pronađe!
Dok ovo pišem, Izrael ubija Refaata Alaeera, palestinskog
pjesnika.
Pa mi reci da smijemo poreći da je poezija oružje.

*

Reci mi što osjećaš kad listaš sjećanja svojega naroda,
kad vidiš svoju put i svoje ime na muzejskim zidovima, na
satu povijesti ili u slavi grobnica.
Kad ti se ne suprotstavljaju sufražetkinje, kad ti se
Vlastita soba čini sasvim mogućom. Kad uživaš u
popularnijim romanima, posve ravnodušno
– Ajme, da su samo Emily i Charlotte mogle na ciganskom
živahno i ljudski pripovijedati o kiši ili cvijetu –.

*

Opiši mi utopiju u kojoj te otkrivam u pjesmi koju ti
pokazuju u školi,
u kojoj jezik obrazovnog sustava šapuće o tvojim
precima
pa ih ne moraš otkrivati, sam, godinama poslije;
u kojoj ima napretka u ispraznim i jadnim stihovima
kad ne koristiš interpunkciju i kad je ne vidiš u
opismenjavanju progonjenih. Vrednuješ suvremenu
poeziju s ekeperimentalnog gledišta, zaboravljaš
njome taknuti poneka srca.

*

Zar ne vidiš da poezija nije tek fikcija
pa za siromaštvo kažeš da je inje ili zmaj:
pališ luč riječi da osvijetliš malo kazalište sjena
gdje slatke sanje klize niz svako slovo;
ako je to tek fikcija, zašto je onda frankizam uništio
Hernándezovu zbirku Čovjek vreba?
Kad je Oscar opisivao kako zatvorenici doista
promatraju nebo,
misliš li da je prolazio kroz veo zrcala? Misliš li da
je izokretao krajolike i slikao vile, bez dvostrukih
otkucaja srca?
Znam da znaš koja Španjolska je sledila Machadovo
srce: stihovi su ptice i čežnje,
a ne vojnici podčinjeni fikciji.

*

Ti poričeš da poezija ikoga može spasiti,
kao da Papuszu⁴ nije spasila od Zaborava.
Kao da se Gata Cattana⁵ ne zalijeće u zidove.
Kao da Curro Albayzín⁶ nije sačuvao spomen na
Sacromonte
– Jesi li znao da ga je upucala Fuerza Nueva jer je
recitirao Federica?

Pjesma je neprijatelj fašizma:
otkrila sam da rosom plete stručak imena u čemprese
i borove, te grobljanske stražare, kamo odlazim slušati
cvrkut.
Fašizam najviše od svega mrzi imena koja cvjetaju u
pukotinama bezdana.
Spokoj groblja je poezija jer izvjesnost sjećanja otupi
osjetila.
Ne pratim kanonizirane popise pjesnika;
Frankenštajново su čedo, samo još čudovišnije: on je
barem samog sebe dovodio u pitanje. Poezija je nešto
drugo.
Jedni skupljaju osvrte i knjige poput vojnih odlikovanja.
Drugi, poput svilena konca upliću i prepliću ideje duž
tapiserije stoljeća.

Sa španjolskog jezika prevela Željka Somun.

- 4 Crno-bijeli biografski film *Papusza* poljskih režisera Joanna Kos-Krauzea i Krzysztofa Krauzea iz 2013. posvećen romskoj pjesnikinji Bronisławi Wajs, poznatijoj kao Papusza (na romskom jeziku: Lalka). Dijalozi su uglavnom na romskom jeziku.
- 5 Ana Isabel García Llorente (1991.–2017.), poznata kao Gata Cattana i Ana Sforza, španjolska reperica, pjesnikinja i feministica.
- 6 Curro Albayzín (Curro Albaicín): glazbenik, rođen je u četvrti Sacromonte u Granadi 1948., u obitelji koja generacijama njeguje tradiciju flamenca.

MIHAELA

DRĂGAN

ULOMAK IZ DRAME

CALIBAN I VJEŠTICA

- više od adaptacije *Oluje* W. Shakespearea i nadahnuto tekstovima i govorima Silvije Federicci, Franza Fanona, Angele Davis, Malcoma X, Maye Angelou, Ghassana Kanafanija
Stihovi pjesama: Iulia Colan, Anastasia Dade, Mihaela Drăgan, Nicoleta Ghiță

LIKOVİ:

PROSPERO, vojvoda Romanistana

MIRANDA, njegova kći

CALIBAN, rob na plantaži

ARIJEL, kućni rob i Prosperova desna ruka

SYCORAX, vještica

Glumice: Iulia, Mike, Anastasia, Zita

SCENA 5: Miranda; Miranda i Sycorax

MIRANDA: Osjećam se kao imitacija romske ljepote
Sve što radim svakog dana jest da se trudim približiti
ljepoti
žena svog naroda, ali, kvragu, osjećam se kao lažnjak,
isprana karikatura.
Nit oblina, nit bujnih kovrča, a ni
kože boje čokolade
Vidi me, ništa od toga, reklo bi se da sam
jadna ropkinja!
Ah, mrzim ovo mjesto bez sunca
i topline! *(na romskom jeziku)*

(čita iz knjige čarolija)

*Uz malo eukaliptusa, kreativna usna rumena,
koža smeđa čarobna, preko indiga
moja krv, djevojke nježne, nek' zauvijek kletva iščezne,
nek se mlijeko u med pretvori, da mi koža bojom dozori.*

Prošlog sam ljeta putovala s ocem u Istočnu
Europu, kralj ga je poslao u misiju.
Ali tamo nije bilo ničega što bi se kolonizirati moglo.
Osim
jarkog sunca, naravno.
I čula sam da noću cestama hodaju vampiri
ali i u pol bijela dana.
Otac je rekao, s vješticama se možemo boriti, ali s
Drakulom, nikako!
Tri sam dana bila na suncu na Crnome moru, i umjesto
da pocrnim, izgorjela sam.
Bila sam kao pečeni rak.
Dobila sam plikove i opekline, bila sam u mukama

dok nije prošlo.
Kao da sam se svetila svojoj
neprimjerenoj koži
i kaznila je nehotice, očajnički žudeći za suncem.
Samo sam htjela usisati tamu u svoju kožu
Nisam znala da sunce može biti toliko štetno za one
s mojim tenom.
O bože, zašto mi ne oboji kožu?
Zašto mi dade ovu kosu što izgleda kao da ju je krava
polizala?
Krhko tijelo, bez oblina, tanke usne i dugačak nos što
mi
uranja u čaj kad srčem!
Tko će me htjeti i tko će me takvu uzeti za ženu?
Da sam muškarac, ne bih za sebe dala ni dvije pare!

Druge djevojke moje rase lijepe su i plemenite,
Imaju crnu, kovrčavu kosu, velike oči i raskošnu
figuru.
Lica su im božanstvena i zrače sjajem
koji izvire iz mjesečine.
Tako bih dala da budem nalik njima!
Htjela bih biti crni ocean što se ljulja u svojoj
veličanstvenosti.
Da valove i valove kose poput krune nosim,
A kad plešem, da mi se raskošni bokovi njišu
Kao da mi se dijamanti gnijezde tamo gdje se bedra
sastaju.

Song: Čaje Šukarije (Lijepa djevojko)

*Čajorije, šukarije, / Lijepa djevojko
ma phir urde pala mande, / Ne bježi od mene
ma phir urde pala mande, čaje (čaje!) / Ne bježi od mene,
djevojko*

*Čajorije, šukarije/ Lijepa djevojko
ma phir urde pala mande, / Ne bježi od mene
ma phir urde pala mande, čaje (čaje!) / Ne bježi od mene,
djevojko*

*Haljan, pekljan man (čaj' šukarije!) / Slomila si mi i zapalila
srce
Mo vodži liljan (čaj' šukarije!) / Otela si moje srce, lijepa
djevojko
Irin, dikh man, čaje! / Okreni se, pogledaj me, djevojko*

*Haljan, pekljan man (čaj' šukarije!) / Slomila si mi i zapalila
srce
Mo vodži liljan (čaj' šukarije!) / Otela si moje srce, lijepa
djevojka
Irin, dikh man, čaje!/Okreni se, pogledaj me, djevojko
Čajee, čajee*

AAAAA
AAAAA

*Htjela bih da kad kažu moje ime
svi znaju da sam prava šukarime
da sam prava šukarime¹*

1 Šukarime na romskom jeziku znači ljepotica, lijepa djevojka. op.prev

Čajeee

*Nemam kosu kovrčavu
niti kožu čokoladnu
Čajeee, čajeeeee*

*Mama kaže:
Čaje šukarije,
Tata kaže:
Čaje šukarije,
Ali ja ne vidim sebe*

*Mama kaže:
Čaje šukarije,
Tata kaže:
Čaje šukarije,
Ali ja ne vidim sebe*

*Kontinent me doziva
Al' tata me ignorira
I kaže mi da nemam zašto
upoznati obitelj svoju*

*Nitko za me ne mari
Jer sam kože blijede, vidiš li
Majčice, zašto nisam kao ti?*

*Kad bih muško bila ja,
ne bih sebe oženila,
još da me traže potpisa,
Kad bih muško bila ja,
ne bih sebe oženila,
još da me traže potpisa,*

AAAAAAA
AAAAAAA

SYCORAX: Ah, djevojko, vidi se da si bez majke odrasla.

Da te žena podizala, možda se ne bi gledala kao robu za prodaju.

Al' pod utjecajem oca svoga, ne čudi me da je sve na prodaju.

Ne samo tijela robova upregnuta u proizvodnju i profit, nego i tijela plementih žena, poput tebe.

MIRANDA: Hmmm... tko si ti?

SYCORAX: Sycorax, djevojko moja.

MIRANDA: Odvratna vještica, iskrivljena od zlobe i godina?

SYCORAX: E, ne bih ja baš tako rekla.

MIRANDA: Nakazna stara raga, spaljena na lomači zbog podlih opačina i čarolija?

SYCORAX: Hmm, osim onog dijela sa "starom ragom". Rekla bih da još dobro izgledam za svoje godine.

MIRANDA: Majka one šugave nakarade, pederčine Calibana?

SYCORAX: Hej, molim te, ne vrijeđaj mi sina i...

MIRANDA: S kakvim si to čarolijama oživjela? Ti si otjelovljeni đavo, odlazi, Sotono, odlazi!

SYCORAX: Samo polako, ljubavi moja. Loše te odgojio taj bahati neotesanac od tvog oca. Sve i da me poškropiš svetom vodicom, ja ću i dalje gorjeti.

MIRANDA: Što želiš od mene? Želiš mi nauditi?

SYCORAX: Baš naprotiv, samo dobro ti želim. Nisam više mogla podnijeti tvoja razmišljanja o braku, kao da si kakva glupačica, nas dvije imamo važnijeg posla za obaviti.

MIRANDA: Ja i ti? Što to?

SYCORAX: Da oslobodimo ljude ropstva, draga moja. Treba zaustaviti krv i znoj koji su dva stoljeća podmazivali plantaže. Kolonizatori su se dovoljno obogatili gazeći preko naših leševa. Želimo natrag pokradenu zemlju.

MIRANDA: Ali to je Božja volja i naša je dužnost da zaposjednemo ovu zemlju i da ovdje slavimo Stvoritelja Svemira, koji nas nije stvorio nalik na druge narode svijeta, i koji

nije predodredio našu sudbinu da bude nalik njihovoj,
to jest
poput vaše. Od svih naroda, Bog je izabrao nas
i uzdigao nas iznad svih jezika!
Mi smo izabrani narod!

*(Šapuće): Klečimo i klanjamo se,
i priznajemo Vrhovnog Kralja
svih kraljeva, Svetoga,
blagoslovljen bio, jer je prostro nebesa
i postavio zemlju.
Prijestolje slave Njegove jest visoko u nebesima;
prebivalište njegova veličanstva jest u najvišim visinama.*

*Blagoslovljen Ti...
koji si nas izabrao među svim narodima,
uzdigao nas iznad svih jezika,
i posvetio nas Njegovim zapovijedima.*

SYCORAX: Ah, svih mi svetaca u koje ne vjerujem,
dobro joj je ispran mozak!
Miranda, djevojko moja, ne znam kako da ti kažem
ovo na manje
traumatičan način, ali ti si jedna od nas.

MIRANDA: Što??

SYCORAX: Dobro, samo polovicu.
Dobru polovicu. Ti si moja kći.

MIRANDA: Nije moguće.

SYCORAX: Da, jest, ja sam te rodila

i prije nego što sam te mogla uzeti u naručje,
Prospero mi te oduzeo,
taj zlikovac.

MIRANDA: Ja sam kći svoga oca, a moja romska
majka
umrla je na porodu. Tata se nikad ne bi spetljao s
robinjom.

SYCORAX: Tvoj je otac silovao mnoge žene... i mnoge
od nas. Prospero nas prezire i želi istovremeno.

MIRANDA: Zato imam ovu bljedunjavu kožu?

SYCORAX : Da. Ali nije ružna zato što su oni,
svojom moći, tako odlučili.
Nije pravedno, djevojčice moja, nije pravedno da ti
zbog toga
patiš.

MIRANDA: Želim razgovarati sa svojim tatom, želim
da mi
objasni.

SYCORAX: Miranda, čekaj. Prospero ne smije ništa
znati
o ovome. Cijelog tvog života krio ti je istinu,
i uzeo te k sebi samo da bi te mogao kontrolirati.
On zna da imaš vještice krvi i da možeš osloboditi
naš narod, probudiš li se iz tog sna.

MIRANDA: Ne želim biti vještica.

SYCORAX : Ali ipak jesi vještica, koja će nas osloboditi.
Zajedno sa svojim bratom razbit ćeš okove ropstva.

MIRANDA: Čekaj, mislim da ću se onesvijestiti!
Bilo bi puno lakše da sam kći društva... romska kći...
ropska kći...
bilo bi lakše biti kći guvernera Kraljevske romske kompanije
bijelog roblja, – nego li Calibanova sestra.

SYCORAX : Ne bi, jer se ne bi osjećala dobro u vlastitoj koži. Krv je vatra, a ti si se rodila iz pepela spaljene vještice.

A mi ne zaboravljamo da nas je Crkva spalila žive.
Niti opraštamo.

Zaklele smo se da ćemo preuzeti uzde povijesti,
da ćemo odrediti sudbinu čovječanstva, i stvoriti društvo u kojem
ropstvo i ekonomska eksploatacija više neće postojati.

Mi smo u 1791. godini i pobjeda je moguća,
iako će borba koja predstoji biti duga i teška.
Ali mi se obvezujemo nastaviti je
sve dok sva ružnoća i okrutnost današnjice ne postane tek
sjećanje na jednu noćnu moru.

Znamo da sve što trebamo učiniti jest da bogatstvo
nagomilano preko naše grbače preusmjerimo u hranu za gladne i
u odjeću za potrebite; u škole, bolnice, stanove i
sve materijalne stvari koje su potrebne ljudskim

bićima za
dostojanstveni život.
Imamo pravo na život bez rasizma i
maskuline nadmoći.
Tek tada sloboda može zadobiti istinski humani
smisao.
Tek tada ćemo slobodno živjeti, voljeti i
biti kreativna ljudska bića.

MIRANDA: Dođavola, ne znam čime si me začarala,
ali osjećam nadahnuće.
Sve što govoriš kao da mi teče kroz vene.
Jača mi kosti, uzavire krv, i
ubrzava dah.
Revolucija me doziva kao čarolija i čini mi se da se
zaljubljujem u njezinu ideju.
Jesi li barem stvarna?

SYCORAX : Stvarna kao mogućnost drukčijeg svijeta.
Ali moram ići. Budi uz svog brata, djevojčice moja.

MIRANDA: Mama, čekaj... Sycorax!

SYCORAX: Budi uz svog brata!

SCENA 6: Miranda – Caliban

Duet Calibana i Mirande:

MIRANDA:

*Bijela koža, crna koža
Da razdvoji nas dovoljno je,
Od svega, tek boja,
Ne mogu to podnijeti više*

CALIBAN:

*Bijela koža, crna koža
Da razdvoji nas dovoljno je
Na kolonizatore i robove
Ne mogu to podnijeti više*

MIRANDA:

*Moram se vratit'
Moram stvari razriješit'
Za našu majku
Reci mi, tko si ti
Da bih znala tko sam ja
Da si mi brat, je l' to istina?*

CALIBAN:

*Drago mi je da sam te konačno
Sestro moja, pronaš'o
Od iste majke, mi smo nastali,
Usljed drame, skoro se izgubili;*

MIRANDA:

*Molim te, obećaj mi, da ćemo ujediniti
snage u zajedničkoj borbi*

*Vjerovala sam u neki cilj božanski
Ali iza božanstva stoje za mučenje razlozi*

ZAJEDNO:

*Gledam te i vidim sebe samu
Kao silovito more što mahnita, progutanu
Gledam te i smisla ima sve
Što mišljah da je s neba, ipak obrnuto je*

CALIBAN:

*Bijela koža, crna koža
Da razdvoji nas dovoljno je,
Od svega, tek boja,
Ne mogu to podnijeti više*

MIRANDA:

*Bijela koža, crna koža
Da razdvoji nas dovoljno je
Na kolonizatore i robove
Ne mogu to podnijeti više*

CALIBAN:

*Pomozi mi da se infiltriram
Pa ću učinit' sve da ti demonstriram
Da naša je majka spaljena i ne konfabuliram
I da s leđa moramo zbaciti taj jaram*

MIRANDA:

*Ali ljubav brata
traži da osvetim se
Želim sprati grijehe
I prec' na činjenice*

*Na staze popločane
što ka slobodi vode
Ne bojimo se smrti
Rame uz rame*

CALIBAN:

*Al' prvo bih se zabavio malo
Njegove kosti sjekirom zdrobio
Buzdovanom udario
U kiselini otopio*

*Za našu majku, trebamo se boriti
Naše ljude trebamo osvetiti
Zato želim dušmanina mučiti
Zariti mu nož u srce, organ mu proždrjeti*

MIRANDA:

*Ne Ne Ne
Ne ne ne ne
N-n-n-n-neee
Neeeeeeeeeeeeee*

MIRANDA: Ne, ne, ne! To je moj otac! Osim njega, nemam nikoga!

CALIBAN: Sada imaš nas. A nas dvoje napokon možemo biti sestra i brat.

MIRANDA: Calibane, ne. Možda nije najbolji čovjek na svijetu, ali je moj tata.

CALIBAN: Možda?

MIRANDA: Sigurno nije, ali ne mogu ubiti vlastita oca.

CALIBAN: Ne moraš to ti učiniti. Netko će drugi.

MIRANDA: Šuti, molim te! Neću vam dopustiti da ga ubijete!

CALIBAN: I da čekamo da on ubije sve nas? Što da radimo?

Da ga zamolimo da nam makne nož s grkljana?
Mislio sam da si spremna za to.

MIRANDA: Ne, nisam! I očekujem da to razumiješ!

CALIBAN: Mogu shvatiti da ti je teško... ali to je
žrtva koju činiš za naš život i
slobodu.
Jedan čovjek u zamjenu za tisuće ljudi.

MIRANDA: Calibane, lijepo te molim da ne
manipuliraš mnome.
Ne ide to tako. Sve je to novo za mene. Tek sam
upoznala majku,
ne znam je li sve ovo što mi se događa
san ili java.
Tek sam počela shvaćati svijet oko sebe i
ne znam što da radim sa svom tom
spoznajom.
Ne znam...

CALIBAN: Istina, to je sve previše za tebe i trebaš
vremena. Ali s tvojom pomoći ili bez nje,
mi ćemo naći načina da se riješimo Prospera.

MIRANDA: Tako ga silno mrziš?

CALIBAN: Upravo me opalio bičem po leđima da nikad ne zaboravim

koliko ga mrzim.

Svako jutro se budim mrzeći ga, i svaku noć tonem u san u kojem ga iznova šaljem u smrt.

MIRANDA: Ljudi se mogu promijeniti. Mogu ga uvjeriti u to da nije u redu što čini i da što prije odemo odavdje.

CALIBAN: Nemoj biti naivna. Kao ljudi, ne vrijedimo mu ništa, ali kao roba smo mu neprocijenjivi.

MIRANDA: Obećao mi je da uskoro odlazimo.

CALIBAN: Ne znam jesi li toga svjesna, ali ti nemaš odgovarajuću boju kože da bi otputovala na vaš kontinent kao slobodna žena.

Romi će znati da si rođena iz silovanja, i Prospero to dobro zna.

Zato te nikada nije tamo odveo.

I nikada neće.

Možeš se ljutiti koliko hoćeš, ali to je istina.

MIRANDA: Ne želim čuti više ni jednu istinu, reci mi laž!

CALIBAN: Znaš li ti što je laž?

Nekoć sam vjerovao da su gospodarev život, dah i

srce,
bolji od moga. Prihvatio sam batine i muke jer sam
mislio
da ih zaslužujem.
Većina nas koji smo rođeni u ropstvu, mislimo isto.
Ali imao sam sreću, majku bistru i mudru, pa sam
naučio da
koža kolonizatora ne vrijedi više od moje.
Ako je moj život, zapravo, vrijedan jednako kao
njegov,
njegov me pogled više nit žari nit ledi,
njegov glas me više ne skamenjuje.
Više ga se ne bojim,
sad stojim u zasjedi i čekam
svoj trenutak da ga napadnem.
Razumiješ li me sad?

MIRANDA: Daj mi još malo vremena, Calibane.
Pusti me da promislim. Idem smjesta u svoju sobu da
nešto ne posumnja.

CALIBAN: Vidimo se uskoro, sestrice?

MIRANDA: Da!

CALIBAN: Obećaješ?

MIRANDA: Obećajem!

S rumunjskog jezika prevela Ana Brnardić.

AKILE

EMINOVA

ULOMAK IZ NEOBJAVLJENE NOVELE

PODIGNI ZAVJESU

Sve se odvijalo između noći i jutra, između zalaska i izlaska sunca.

Oslabljeno tijelo tridesetogodišnjeg Muharema, zaogrnuo u zakrpanu pa ponovno rasparanu odjeću, nosilo je obilježje prosjaka i beskrajne bijede, stoljećima podvaljivane s generacije na generaciju, samo naizgled zbijeno u nov i osobit izraz.

Zarobljen ponavljanjima monotonih događanja i začaran ružnim snom takozvanog života, čak i pred činom rađanja novog života, sjemena koje je ubrizgao u utrobu Nuran, svoje žene, umjesto da se raduje, zapanjeno ju je i s praznovjernim strahom gledao kako se jedan tren guši, drugi smiruje, kako se, raširena na podu, savija i ukrućuje noge u koljenima, diže grudi, a disanje joj treperi od stegnuto grrla, zbog silnih i bolnih porođajnih grčeva koji su se javljali sve češće i češće.

Muharemov se sumnjičavi pogled skamenio ispod niskih i savijenih obrva, rukama je snažno pritiskao uši, no ne da ne bi čuo bezvučne Nurane jecaje, već da bi zaustavio žamor iza vrata gdje su njegova majka i petero braće nadmoćno navirali, zatrpavali mu glavu, iscrpljivali ga do iznemoglosti riječima predvođenim mračnim silama.

„Hajde više izlazi, ostavi je, neka si sama rodi mrtvo dijete... Napusti je pa shvati, čovječe, da ti ona neće nikada roditi živo dijete, zar ne vidiš da joj je utroba otrovna, šest puta je oplodiš i sve ih porađa mrtve, otečene i poplavljene kao da im je ubrizgala zmijski otrov, a ne nektar života, što će ti takva žena koja ne može nastaviti našu lozu...”

Spremni za odlazak, i sasvim sigurni da će ga svojim riječima uvjeriti, majka i braća nestrpljivo su kucali na vrata dok se Muharem, već sasvim premoren i posramljen zbog nemoći, brzo predao silama nemilosrdnih kandži sudbine.

Nije znao što da radi, kako da se suprotstavi toj mučnini koja mu rasteže i para svaki djelić već istrošenog tijela.

„Muhareme, izlazi odmah, ne odlazimo bez tebe, to moraš znati“, njegova je majka još oštrijim glasom zapovjedila izvana.

Stojeći između dvije rasplamsane vatre i ugušen bolom, Muharem nije imao hrabrosti svojoj ženi pogledati u oči, nije se ohrabrio izustiti bar jednu riječ koja bi u tom trenu ostavila prostora za trunku nade.

Umjesto toga, pritisnuo je kvaku na vratima i, kao izronjen iz mrtvila, izletio van gdje se, još uvijek ukočen, tik pred pad, sudario s pogledom majke, sasvim uvjeren da čini najbolje za svoju obitelj.

Braća su ga dočekala ponosno, jedan po jedan tapšali su ga po ramenu, zadovoljni jer je njihov brat konačno odlučio napustiti ženu koja mu nije dala potomstvo.

Muharem je posve tupo i redom promatrao njihove žene koje su na ovakve odlaske navikle i koje su ovo sve prihvaćale kao jedan normalan čin koji se samo treba provoditi.

Premorene od muke, jednom su rukom tek rođenu dojenčad držale prilijepljenu na viseće grudi koje su jedva davale mlijeko, dok su drugom rukom nevješto vukle djecu koja su tek prohodala i u polusnu molila za koranicu kruha.

Veća su djeca, rastrčana i zanesena igrom, zaboravila na glad, nestrpljivo su čekala da krenu na put, uopće ne razmišljajući o tome kakav je taj put i kamo ih vodi.

Muhareмова muka je postala još snažnija otkako je shvatio da ga ovaj odlazak samo vraća na početnu točku vječnog iskušenja.

To su činili njegovi preci, odlazili prisilno ili samovoljno, nikada ne pomislivši da se vrate na isto mjesto.

Nikada nisu ostajali tamo gdje bi se zatekli, nisu gradili domove ni prave zajednice, ali su ipak na svoj način ovjekovječivali vlastite tradicije, zemlju, jezik, i unatoč svemu, nastavljali vjerovati u mogućí izlaz, čuvajući svoje živote, makar postojao i beskrajno mali razlog za to. Svim su se tim odlascima, iako se ništa vidno nije mijenjalo, ipak radovali i patili istovremeno.

Pod suncem su prljava lica požurila bosim nogama što dalje od žene koja im ugrožava obiteljsku liniju, krenuli su spremni, već sasvim naviknuti prihvaćati sve što im donese put pod otvorenim nebom, samo da ne dočekaju rađanje mrtvog djeteta trudne Nuran koja se u zagušljivoj sobi ostala boriti za dah od učestalih porođajnih bolova, ali i od srama pomiješanog s gnjevom, tugom i ljubavi prema mužu koji je poslije toliko godina zajedničkog života prešao prag i otišao daleko od nje. Što je više shvaćala da ju je Muharem uistinu napustio, to je više propadala u grob koji se sam otvara, zakopava je i ne ostavlja ni traga od nje.

Snažno je stisnula noge kada je osjetila kako se beba u njoj pomiče i traži izlaz, prestravljena misli da, ako dijete izađe, neće ostati živo, još je jače stisnula noge, brzo ustala, otvorila vrata i našla se u dvorištu.

Naprežući glas krikne:

Vrati se Muhareme, vrati se mili moj!!! Oh, Bože, koliko mi slino nedostaje, koliko ga silno volim...

Gušila se od gorkih suza, od srama koji je nad njom visio poput teške planine.

Slamala se na komadiće od pomisli da Muharem možda zna kamo ide, ali je ovaj njegov odlazak nesumnjivo pogrešan.

Jadna nije mogla u potpunosti znati što je to, ni zašto ju je toliko zlo snašlo, činilo se da ni zborovi nebeskih anđela nisu mogli ništa promijeniti i popraviti.

Čak joj se i plač činio pogrešnim, a to je još više rasplamsavalo neizlječivu bol u njoj.

Sasvim sama, suočena s tamom u sebi i tamom izvana, osjetila je kako joj trnci prolaze tijelom koje drhti, uzvišeni do junaštva zbog njezinih patnji.

Preplavljena očajem kleknula je i crpeći taloženu silu krivnje koja joj je tekla preko ruku, nemilosrdno je grebala noktima po suhoj i tvrdoj zemlji, osjećajući da se kolo njezina života nalazi pred sudnjim časom i da će se u svakom trenutku prestati vrtjeti.

Umor je brzo pobijedio njezino iscrpljeno tijelo. Srušila se i sklupčala kao izlizan tepih ispred praga.

Ležeći na leđima, osjetila je hladnoću zemlje, a tišina naokolo okrutno je i mračno šutjela i kao da je gutala posljednji ostatak misli koja joj je dolazila.

Kao osuđenica predana krvniku koji je u svakom trenutku spreman izvršiti presudu, prvi se put probudi-

la pred užasnom sudbinom i već ju je, bez ikakvih uvjeta, prihvatila u potpunosti.

Očaj se srušio u njoj, ni traga nadi i očekivanjima, nestala je naivna Nuran koja je uporno puhala u slabu šibicu koja je skroz izgorjela i pretvorila se u pepeo. Uz nečujni šum kroz zrak, osjetila je valove vjetra kako je miluju po licu. Podigla je glavu prema nebu i s lakoćom je ispunila grudi prvim jutarnjim zrakom.

Osjetila je nježnu radost zbog topline koja joj je protekla utrobom, pretvorenom u širom otvorena vrata preko kojih se klizalo malo biće.

Preplavio ju je osjećaj olakšanja zbog prisutnosti anonimnog putnika koji je neprimjetno boravio u njoj kao u posljednjem pristaništu. Nuran je znala da je spremna baciti sidro u srce toga malog putnika skrivenog u njezinoj utrobi kao u ocean zavrelog metala.

Borila se snagom orla protiv vrućine i žubora lavine koja je crvenim bljeskom dahtala, talasala se i oduzimala dah njezinu čedu.

Vrućina se iz utrobe uspinjala do njezinih grudi, vrelim joj je dahom oblijevala lice i čelo, a niz glavu joj je tekla poput isukanog mača prozirne svjetlosti.

Plać upravo rođene djevojčice raznio se i strujao je poput uslišane molitve kroz hram tijela žene, njezinu utrobu koja ju je pretvorila u majku. Taj je plač bio početak jedne sasvim nove, uzbudljive i suštinske povezanosti.

To je bio čin pred kojim su se podizale zavjese teške kao zidovi, a Nurane su se oči po prvi put napile kapi istine koja je potekla iz pročišćenog izvora.

RAINE

GEOGHEGAN

IZBOR PJESAMA
IZ ZBIRKE
ŠTAP GOVORA:
O POOKERING KOSH

PALILI SU VATRU, SKUPLJALI SE OKO NJE

*pogledaj kamlipo moja dođi i sjedni se kraj mene
izgledaš iscrpljeno*

*baka je satima znala sjediti kraj jag
trljala bi ruke pa ih pružala prema njoj
koža joj je pocrnjela i govorila bi da je to od vatre
turobnim irat bez mjeseca
samo bi jag bacala svjetlo*

*teta bethy prisjećala bi se
priče o pra-prabaki margret
što se pijana ko letva utopila u jarku,
lica uronjena u vodu,
dok je šest divljih prašćića skakalo preko nje,
kao da je nije ni bilo*

*dlanovi bi 'vatali šalice čaja dok je u svakoj plovila po kap raćije
sve žene polako bi se opijale.*

kamlipe – ljubav; jag – vatra; irat – noć; raćija – rakija

KUKAVKA I – TRIOLET

*Kad su Romi morali napustiti ceste i preseliti se u kuće,
rastužilo ih je što više nisu mogli slušati pjev kukavice.*

Voljela sam slušati kukavice glas.
Romkinja sam, put mi je spas
za Huntingdon i King's Lyn ne trebam kompas.
Voljela sam čuti kukavice glas
još otkad me, čhavoro, mati stavljala na svoj pás.
Zimi, ljeti, u jesen, kad dođe proljeća čas.
Voljela sam čuti kukavice glas.
Romkinja sam. Put mi je spas.

kukavka – kukavica; čhavoro – dijete

KUKAVKA II

– TRIOLET

Kreni, tata bi znao reć.
Spakiraj barvalipe, na put treba ić.
Nećemo žurit, na Frome Hill do svibnja ćemo stić.
Kreni, tata bi znao reć.
Kukavica zove, osedlaj graste već,
pa na vordon. Šukar je dan za poć.
Kreni, tata bi znao reć.
Spakiraj barvalipe. Na put treba ić.

kukavka – kukavica; barvalipe – imetak; gra – konj; šukar – dobar, lijep;
vordon – prikolica

PJESMA ŠTO USPAVLJUJE MRTVE

za celiu lane

sumrak je
došla je okupati tijelo
kraj kreveta postavljen je stol
zdjela vode s lavandom
čista muslinska tkanina
bijeli ručnik

„za smrt premlada“

pomišlja dok skida svu odjeću
i nakit s tijela nećakinje
primjećuje strije na bedrima
klonule grudi
od dojenja čhavora

*„rođena prije četrdeset godina
pila je s daje“*

uzima krpu
umače je u vodu
stišće u ruci
prihvaća se posla
žene stoje na pragu

tetke, kćeri, sestre i daja
tiho pjevaju
pjesmu što uspavljuje mrtve
blagim glasom govori
svojoj voljenoj dok je čisti
podiže jednu pa drugu ruku
drži ih,
pažljivo spušta
kao da su od stakla

ostale ne prilaze
to je melalo

žena što kupa mrtve
pridrži oba stopala
dopušta im da se odmore
blagoslivlja ih za svaki korak
koji su prošla zemljom

odijeva nećakinju u najljepšu odjeću
četkom prolazi kroz zapetljanu kosu
polaže zlatni lančić i naušnice
u desni dlan
vraća vjenčani prsten na
treći prst lijeve ruke.

„kako ima malene prste“
naginje se, ljubi ih
„spremna si, draga, miran ti suno“

čhavoro – dijete; melalo – prljav; daj – majka; suno – san

DUG JE PUT DO SLOBODE

„Na toj prvoj romskoj cesti leži sudbina mog naroda“ –
Leksa Manus

Napola ptica, napola žena, okova oko gležnjeva,
kljun mi je zapečaćen, više se ne mogu zvati Slobodom,
imenom koje su mi dali davno prije, kada sam pobjegla
iz staroga svijeta.

„Džali, džali, budi slobodna“, ponavljali su dok sam trčala,
a zatim se vinula u zrak.

*„Potomci smo ljudi koji su bježali od progona. Pješačili smo,
imovinu nosili na leđima. Hodali smo i hodali
dok nismo pronašli novu zemlju, no jesmo li našli i slobodu?
Dolazila je i
odlazila, divljala poput vjetra, mogli smo je osjetiti duboko
u kostima, no onda bi
nestala i ništa ju više ne bi moglo vratiti. Kako se ono kaže?
Sloboda
se daje jednom, a uzima drugom rukom'. Ruga nam se,
'smiješ, ne smiješ, smiješ, ne smiješ'. Ne smijemo paliti vatru
vani,
a nekoć jesmo, ne smijemo držati olupine automobila u*

*dvorištu, ne smijemo se vucarati
dromom kad smo umorni. Ne smijemo živjeti život koji nam je
dan
niti ići kamo nas srce zove.“*

„Džali, džali, budi slobodna“

*„Nekad smo se svi penjali u vordon, čhavori oprani i obučeni u
šehje, bali spletenih u pletenice. Moja braća bi nosila svoje
dikhle, a daja bi, s džukhelom
pod rukom, sisala mentol bombone. 'Ajde, idemo', govorila bi.
A dad,
uvijek uredan, u prsluku, s džindžurama na rukama i
stadikom na
glavi, uvatilo bi uzde i krenuli bi. Naš lačho gra kaskao
bi dromom, a mi bi đilabeli. Nisam ni primijetila kako su se
na dajinu licu počele
pojavljivati bore, sve dok nije pala mrtva onog dana kad su
nas policajci
otjerali s droma, a neka gospođa odnijela bebu. Vele da ju je
srce ostavilo.“*

„Džali, džali, budi slobodna“

*„Sloboda je disat, jest ukusnu hranu, ić gdje poželim, živjet
gdje poželim. Sloboda. Zašto je jedni imaju, a drugi ne?“*

*„Sanjam o kući s velikim dvorištem, da tamo mogu parkirati
prikolicu
i putovati ljeti.“*

*„Htjela bih da me ne vrijeđaju, da me ne gaze kao da sam
smeće.“*

*„Nekoć smo učili romani čhib pijući dajako mlijeko, no
on je sad bandardo čhib.“*

*„Stara majka želi da sve bude kako je bilo onda kad je živjela u
prikolici,
no vijeće joj je oduzelo prava.“*

*„Imam divnu kuću, no čim drveće propupa i drozd
zapjeva, želim se vratiti na cestu. Uvijek me zaziva.“*

*„Sestra i ja ne želimo biti zatvorene poput strica. Želimo
se dotjerati i putovati, glumiti u filmovima, nije li tako, Kesi?“*

*„Mir u svijetu, bez rasizma, pomažemo jedni drugima, nitko nije
sam, da nas puste na miru,
to je za mene sloboda.“*

„Sloboda je cesta. Kad su nam zabranili putovati, oduzeli su je.“

*„Ptice imaju gnijezda, lisice imaju rupe, ali ciganin,
njegova žena i čhavore, nemaju gdje položiti glave.“*

„Svi bismo trebali biti slobodni i slijediti svoj put.“

„Džali, džali, budi slobodna“

**Vidi kukavku,
leti dalje izvan dosega.**

džal – ići; drom – cesta; vordon – prikolica; bal – kosa; šehja – odjeća;
dikhlo – marama; džukhel – pas; dad – tata; džindžura – nakit; stadik –
kapa; lačo – dobar, fin; đilabel – pjevati; gra – konj; čhib – jezik; bandar-
do – iskrivljen; phen – sestra; čhavoro – dijete; kukavka – kukavica

*Leksa Manus – latvijski romski pjesnik

*Autorica u pjesmi koristi citate ljudi o njihovom viđenju slobode.

HMELJ SMO U 'ORSEMONDENU BRALI

Hmelj smo u 'orsemondenu brali, sa ženama,
muškarcima, pjesme smo smišljali
a kad bi nam vasti od truda izgorili, pivo bi popili i oči
sklopili.

Nazdravimo grastenge i narodima,
i onima što žive i što su s bogovima,
onima što hmelj su brali danima
sa ženama i muškarcima.

Ujutro tata bi viknuo nasmijan, ustani, draga, dan je
predivan,
zasuči rukave, sunce nas zove, idemo brat, ne praviti
štikaljke nove.

Nazdravimo grastenge i narodima,
i onima što žive i što su s bogovima,
onima što hmelj su brali danima
sa ženama i muškarcima.

Kad padne mrak, naložit ćemo vatru, pojest što
imamo i skinut odjeću staru
sa sivnima se smijat i pričat, i u 'orsemondenu ovu
pjesmu zapjevat.

Nazdravimo grastenge i narodima,
i onima što žive i što su s bogovima,
onima što hmelj su brali danima
sa ženama i muškarcima.

vas(t) – ruka; gra – konj; sivno – krojač

* Op. prev.: Horsemonden – selo u Engleskoj u kojem se održava
romski sajam konja.

BITI ROM

Sad ću vam reći kako je nekad bilo biti Rom.
Živjeli smo u vordonima, voljeli se i mrzili u njima.
Brali smo hmelj, voće i povrće dok nas leđa ne bi izdala.
Izrađivali smo štipaljke i prodavali ih uz drom.
Pjevali smo đile dok ne bismo ostali bez glasa.
Postavljali daske na pod krčme da možemo plesati.
Brali bilje za tijelo i dušu.
Prenosili čari i napitke s koljena na koljeno.
Proricali iz listića čaja.
Promatrali gataru u tišini dok nam je čitala iz karata.
Učili čhavore da vaćaren romski.

Pomagali smo jedni drugima bez obzira na sve.
Na jag kuhali varivo od zečeva, ježeva, čobanac od
ostataka.
Kad bi netko umro, probdjeli bismo noć.
Pili bismo čaj ili viski, pjevali starinske pjesme,
a idući dan bismo spalili vordon i barvalipe.
Skupljali smo staro željezo, odjeću i prodavali cvijeće.

Štovali smo tlo koje gazimo,
svjež zrak, prirodu, lungo drom,

družili se s prijateljima, pripremali graste za put
i tražili sljedeće stajalište.
Sve to i još više.
Sad ću vam reći kako je nekad bilo biti Rom.
Bilo je prokleta lačno.

vordon – prikolica; drom – cesta; đili – pjesma; čhavoro – dijete; vačarel
– govoriti; jag – vatra; barvalipe – imetak; gra – konj; lačno – dobro

SAMO JEDNA SOBA

Stao je na stražnji prag,
izvadio novi ključ
i otključao plava vrata.

Izuli su menije.
On je ušao prvi, ona ga je pratila.
Oči su joj pale na bijeli keramički sudoper
u kutu kuhinje.

Imali su četiri posude u prikolici;
prva je bila od zlatnog porculana, za pranje tijela,
ostale su bile metalne:
jedna za lonce i tave,
jedna za pribor za jelo,
jedna za pranje odjeće.

U zraku se osjetio miris svježe boje.
Alfie je pokucao na zid, pomilovao ga,
duboko udahnuo.

Amy je ušla u hodnik,
oboje su šutjeli.
Kad su zakoračili u dnevnu sobu,

razjapila je usta.

„Pogledaj, Alf“,

Došao je do vrata.

„Naš cijeli vordon stane ovdje“, rekla je.

„A ovo je samo jedna soba.“

VELIKI PETAK, 2020.

U Svetištu Svete Marije od Mora

Svetište je danas prazno. Samo se mogu čuti koraci žene koja dolazi svaki dan i čisti kip Kali Sare. Briše tijelo voljene svetice. Svetištem odjekuje pjesma.

*„Kali Sara sanja,
brod na obali,
konji galopiraju prema njoj
ta mlada djevojka, želi biti dobra“*

Žena pada na koljena, moli se, ljubi stopala svoje vjerne Majke. Kad ode, svetište ostaje u tišini, u zadnjem trzaju treperenja svijee nazire se tamno lice.

Kali Sara (Sveta Sara) - zaštitnica Roma (op. prev.).

CIGANSKI KAMP U AUSCHWITZU

Veljača, 1943.: U Auschwitz–Birkenau, u drvenim barakama postavljen je ciganski obiteljski kamp. 2. kolovoza, 1944.: u plinskim komorama ubijeno je više od 4000 Roma i Sinta, žena i djece. 27. siječnja, 1945. u 15 sati, sovjetski vojnici ušli su u logor i pronašli jednog jedinog preživjelog Roma.

*grane drveća savijaju se i njišu
lišće pada, nalazi svoje mjesto na tlu
sunčeva svjetlost proviruje kroz prošarane oblake
i sve je tiho*

*žena crvene kose
uzima vlat trave
podiže je prema svjetlu
prisjeća se muža
oblika njegovih usana
kako joj je šaptom izgovarao ime, Narilla
amen naj te bistra: nećemo zaboraviti*

*murš sijede kose
skida šešir, osjeća toplinu sunca
na glavi*

*čhavo mu je imao četiri godine kad su ih zatočili
godinu dana poslije odveli su ga i više ga nije vidio
imao je crnu kosu i smeđe oči*

*čhejori trči majci u naručje
ona se prisjeća kako je nekoć imala dvanaest čhavore
svi su imali kosu boje najtamnije zemlje
i oči poput vukova*

amen naj te bistra: nećemo zaboraviti

*zimske ptice žaluju na granama
zemlja se sjeća
kako je mrtvima ponudila utočište*

*više nisu mrtvo lišće što se gazi
sad su divlje dišuće cvijeće
što se probija kroz prašinu*

„Osim nekoliko preživjelih, čitav narod poseban po svom načinu života, jeziku, kulturi i umjetnosti obrisan je s lica zemlje. Smrt ciganskog naroda nije bila samo fizička, bilo je to potpuno uništenje.“ *Azriel Eisenberg, svjedok holokausta, 1981 (New York); preuzeto iz "Danger, Educated Gypsy, selected essays" Iana Hancocka.*

murš – muškarac; čhavo – sin; čhejori – djevojčica
S engleskog jezika prevela Lara Radović.

* Riječi na romskom jeziku koje autorica koristi u izvornom tekstu zadržane su i prilagođene prijevodu ili je pak korištena riječ iz ovdašnjeg dijalekta romskog jezika, vodeći se rješenjima iz *Romsko-hrvatskog i hrvatsko-romskog rječnika* Veljka Kajtazija. Za pomoć oko romskih riječi zahvaljujem prevoditeljici Mirditi Saliu.

DELIA

GRIGORE

IZBOR IZ POEZIJE

CESTE

S nogama zakopanim u zemlju,
čekam da drveće izgori
do srca šume.

Bojim se hodati cestama,
ne želim zdrobiti oči
koje spavaju dolje,
među našim izgubljenim danima.

Naše žene ostaju uz cestu,
i plaču s raščupanim pletenicama.

Bojim se hodati cestama,
iz straha da će me mrtvi čuti,
oni koji su ostali tamo,
među našim zaboravljenim šatorima.

Romi prolaze cestom:
jedan, dva, tri... mnogi...
njihova srca su ostala bez krvi.

S rukama zakopanim u vodi,
čekam da snijeg umre.

BILA JEDNOM JEDNA STARICA...

Odakle dolaziš, majko?
Ne znam, djevojčice moja...
Ne znam
otkud dolazim
ne mogu ni stići...
Vidjela sam tvoje lice
tamo u vodi,
čisto i lijepo
kao da je sada načinjeno...
To je bila moja mama!
Bila je moja kći, majko!
Zašto skupljaš komadiće suhog kruha
I skrivaš ih u krilu?
Sada imamo dovoljno hrane!
Oprosti mi, kćeri moja,
Nisam znala...
Tamo je bila glad...
Zašto se praviš malom
i skrivaš se
u srcu šume?
Da ne kažu da sam drska...
Zašto ti se ruke tresu
Kad vatra gori?

Oprosti mi, kćeri moja,
Tamo je vatra bila smrznuta...
Majko, što je s tobom?
Kamo ideš?
Znaš što, djevojčice moja?
Moje ruke ne drhte,
Ali sviraju
Priču o Bugu.

Bug: rijeka u Pridnjestrovlju preko koje su Romi i Židovi bili prisilno deportirani 1941. i 1942. od strane nacističkog režima diktatora Iona Antonescua kako bi bili istrijebljeni u Holokaustu. Op.ur.

TRILOGIJA NAŠEG ROMSKOG PJEVANJA

Tama

Pjevaj, ženo
i pleši!
Jer volim te slušati...
i gledati te...
mogu te više gledati...
gledati te...
gledati te ...
Da te ja gledam...
O Gospodaru! O Bože! O rašai!
Čekaj malo, ženo, i sjedni dolje!
Nisam ja ovdje!
Nikog nema!

Svjetlo

Jednog lijepog dana,
Mjesec je uzeo Zemlju za ženu
I rodila su im se dva sina:
Sunce i Zlato
da daju svjetlo...
I rodila im se Kći
da pjeva o svjetlu...

Besmrtnost

Tamo, na vašem mjestu,
Kako je, sestro?
Vidjela sam Boga
paleći svijeće
kao neki starac koji je ostao sam ...
Kako može biti ovdje, dečki?
Dobro, ostao sam zdrav!
Mi... stalno odlazimo...
I skrivamo se od vas...
I naše su pjesme zdrave
i pjevaju se same
ljepše sada nego tada...

GORKI MED

Tko je taj koji dolazi
s raspuštenom kosom
i s gorkim ustima?
Ovdje ne znamo je li
dan ili noć...
Danju pada tama...
Noću pada svjetlost...
Jedem med iz ogromne zdjele
i slatkoća mi masti ruke
do srca...
Bože moj, ovaj med nije sladak,
Ali je gorak kao žuč...
Što si nam učinio?
Gdje smo?
Tko je taj koji prolazi
preko vode
zatvorenih očiju
i odsječenih ruku?
"Na Bugu će samo biti med i mlijeko..."
Jedem med...
Bože, nije sladak...
Psi ovdje ne laju
i zmije se spuštaju s neba

da nas pitaju
tko smo!
Vampiri jedu gorki med...
Tko je taj koji nas tjera
preko vode
i smije nam se?
Smije li se?
Pogledajte bolje!
On plače!
Tko je on?
Bože moj, on nije čovjek...
Niti vampir..
On je Smrt
koja plače za nama...

SLJEPOĆA

Vi, koji ne vidite,
dodite da zajedno tražimo
odakle nam je voda:
iz koje zemlje,
od kojeg sunca,
s kojeg mjeseca...
Sram vas bilo! - kaže starac:
Ne plačite sada!
Vidite: koliko je daleko vatra!
Moje uplakano srce razumije
zašto smo izgubili sreću:
previše duhova među nama...
Mogu li?...
Ne znam što radim ovdje:
pustite me da idem kući
i poljubim
bakinu kapiju.

VJERUJ

Oprostite mi, braćo:
ovdje je hladno
i svi me traže da pjevam...
Jeste li bolesni? Što tražite?
Nemam ništa!
Uzimam čašu časti
i pijem.
Donijela sam odluku:
da mi ne režu pletenice.
Oprostite mi, sestre:
ovdje je vruće
i svi me traže da plešem...
Jeste li bolesni? Što tražite?
Nemam ništa!
Moja krv je slijepa:
nitko ovdje nije nečist.

MI I NAŠE PJESME

Svirajte, braćo!
Pjevajte, sestre!
Naše pjesme ne dolaze
iz glasa,
iz usana,
iz grla...

Iz srca?
Ni odande!
Ne lažite se, ljudi!
Naše pjesme dolaze
iz zemlje,
iz kamena,
iz vatre...
iz smrti,
iz života,
i opet, iz smrti,
i opet, iz života...

Naše pjesme nisu naše:
ne-Romi ih žele,
ne-Romi ih traže,
ne-Romi čekaju ih,
ne-Romi ih znaju,

ali ih ne razumiju!

Svirajte!

Svirajte!

Svirajte!

Tu stvar:

Vi najbolje znate!

Pjevaj!

Pjevaj!

Pjevaj!

Tu stvar:

Vi najbolje znate!

Bože moj!

Osjećaš se kao da više nikada nećeš svirati!

Bože moj!

Osjećam se kao da više nikad neću pjevati!

Naše romske pjesme su naše:

Sunce se smije mjesecu.

Mjesec plače suncu.

Mi smo Romi:

Mi i naše pjesme!

BOL

Ne plači, starice!
Saberu se i počnu pjevati
i pjevaj vrlo snažno
dok
nebo ne poljubi zemlju
i dok
sunce ne zauzme mjesto mjeseca
u srcu noći.
Pjevaj, ženo, našim Romima,
da svi znaju
da nismo umrli
jer ne umiremo...
Tvoj starac je otišao
da ubije zmiju s tri glave
i došao da te odvede do zlatnog portala
kroz koji ćemo zajedno proći
u Nesmrt.

Ne plači, starče!
Saberu se i počnu sanjati
i sanjaj najljepše snove
iz cijelog svijeta...
Pogledaj, čovječe, naše Rome,

da svi shvate
da nismo umrli
jer ne umiremo...
Tvoja starica je došla iz srca kamena
da ti donese svetu vodu iz toliko traženog srebra
da opereš svoje ogorčeno lice
i svoju vjeru...
i da se zajedno očistimo
za Nesmrt.

Žudim za tobom, starice!
Naši Romi vide!
Čeznem za tobom, starče!
Naši Romi znaju!

ROMSKI DIVAN

Stol je postavljen:
na njemu –
dvanaest čaša
punih sunca,
punih mjeseca.
Vrijeme je došlo...
Stari ljudi dolaze
jedan po jedan
s kamenim licima...
Stari ljudi dolaze,
svi zajedno,
s vatrenim rukama...
Vrijeme je došlo...
Zapitajte se:
duša ili um?
Čaša će nam reći!
Ne laži mi, oče!
Duša nam daje moć.
Um nam daje moći.
Dvanaest staraca danas je mlađe
nego jučer...
Pokaži mi, majko!
Vrijeme je došlo...

Duša uma!
Um duše!
Vrijeme je došlo
da više ne plačemo.

S romskog jezika prevela Mirdita Saliu.

TAMÁS

JÓNÁS

IZBOR IZ POEZIJE

SANJAO SAM TE

Na ulici kad bismo tek slučajno se sreli
opet, i bez pitanja hodali zagrljeni
dalje, pa bismo stigli u prvi stan i svukli
jedno drugo i na pod bismo kleknuli goli
oboje, i kad bi mi usne na usne dala,
i znojnim dlanovima tijelo mi ispipala
i pustila me da ti pokrijem vrat i bedra,
kad bismo se gutali puni ponosa vedra,
ti brzo, ja sporo, i sred nasušne tišine
šapnula, još te volim, voliš li ti još mene,
kimnuo bih, ubijač ispred streljačkog voda,
zavapio, ne idi, daj da umremo odmah.

JEDNOSTAVNA

Ima l' za kruh masla, ne brinem.
Zlo nek mi voljene ne dirne.

Na put nek mi ništa ne stane.
Komu god čudno, nek' ostanem.

Vrijedilo je i za jedan stih.
Makar ga čuo jedan od svih.

Nek pred gospodom sam odrješit
i budem, ko tuga, plemenit.

ŽARULJE I ŽIVOTI

Moj susret sa gadom bio je jednostavan i podao.
Objavio mi je da dva sam sina uzalud imao.
Mrmljao je blago. Bio je elegantan i bezvremen.
Mogao sam ga voljeti, ko mnogi prije, bez rezerve.
Objavio mi je da ta dva sina i žena ne vole.
Ne samo mene, dodao je blago, već nikog uopće.
Objavio mi je da ni ja obitelj ne znam voljeti,
premda još mogu voljeti, kad znam da moram i osjetim.
Mrmljao je riječi, brujao. Ko odjeću pred pranjem, tu,
izvrnuo mi je planove i oduzeo snagu svu.
Smrvio je list. I rekao: jesen, prava samoća je.
Na visoku mu čistu čelu graške su znoja zasjale:
– To zastrašuje, ali znajte: volim vas jako, istinski.
Budite hrabri, odselite! Ja ću vas prijeko čekati.

Moj susret sa gadom bio je grijeh što ga čine plašljivci.
Pokazao je moje želje: dupli ležaj u sobici.
Zatvor! Čekao je da shvatim. I pustio da mučim se:
što vrijedi sloboda koja mi ne treba ni kad imam je?
Pokazao je želje sve. U njima lijepo ne postoji.
Samo svađe, gušenje. Kristal je bio najljepši.
Zatvor! Znao je, shvatit ću. Treptavo blago zagledan.
U strahu sam viknuo: neka traži drugog, JA DOBAR SAM!

Ja dobar sam, šapnuo je on. I spori ples zaplesao.
I u tek jedno poslijepodne sav moj život otplesao.
Pod velikim nebom, sobe. Ali ni od čega ne štite.
U njima planu i ugasnu žarulje i životi, sve.
– To zastrašuje, ali znajte: svjetlost je kobna, tol'ko sja.
Kukavička se sakriva čast. Sve što se vidi, to sam ja.

TRADICIJA

Što da tajim? Ja sam krčma.
Oči su mi dimljive.
Mađar. Ciganin. Tko zna što.
Razum, osjećaji, sve.

Trzalačko sam glazbalo.
Ja sam dakle glasovir.
Udaraju ga, a mora
lijepo se oglasiti.

MAMA, POSLEDNJI PUT

Nemojte se iznenaditi, majko, što vam govorim vi.
Ne znam jeste li još moja majka u onostranosti.
Znam da sve zatvoriti premalo je,
ali ipak me muči što nismo ni mi znali sve.
Možda se sjećate, kad sam vam lani uhvatio ruku,
vi ste zebli, bilo je ljeto, a meni je govor stvarao muku.
Bojao sam se da neku glupost ne izbacim..
Jesu li i mrtvi ovakvi sramežljivi luđaci?
Ruku kad sam vam poljubio, bio sam u strahu
jer sam vam poslije u očima vidio neku stravu.
Da tada niste briznuli u plač, moguće je
da bih i prozborio i danas bih patio manje.
Elegantna je ova šutnja. Govorenje smiješno.
Znate, ne mogu zaboraviti vas u puloveru bijelom.
Nije vam pristajao. Sad je odjeća bez koristi.
Lice vam možda zaboravim, al' pulover ću pamtit.
Oprostite, majko, što kojiput ovako odlutam.
Razlog mi je, kao i vaša smrt, sramotan.
Sad već ne kažem to zbog vas, ali u onaj čas
mene ste još ostavili ovdje da se borim: volio sam vas.
I da ste bili Jedna (kojih je tako malo): moja majka.
Još sam vaš. A vi više niste moji.

CIGANSKA HIMNA

Zamislit ću svoje boje: zelena i plava.
Kuću, vrt i voće: borovnica, kruška prava.
Oči, smeđe. Kosu, dugu. More, bilo kako.
Zemlju, pa i narod. Vrijeme stane ionako.
Pokuca se, podruži se, ulazi, pa zbori.
Ne želi se dobar dan jer svi su dani dobri.
Ljubavnicu imam, komu, kvragu, žena treba?
Sklopim oči, devet-deset mališana vreba.
Zadržimo poštara jer glas mu je veselje.
Odostraga crni mravi grade utvrđenje.
Pokazujem plavokosoj kćeri što je praćka.
Čekam oca, tako nam se i pijanka vraća.
U smočnici, dok je graja, skoro je tišina,
vodim ljubav s dragom, za me vječnu ljubav ima.
Čokolade sa prozora sipam, djeca kliču.
Igraš s društvom nogomet, a godine te stižu.
Mladi titan dođe s pjesmom, suze su bez greške.
Priznaš mu da ni ti ne bi napisao ljepše.
Dođe večer, spavate u krevetu za dvoje,
nježan je i lak, al' uvijek ima vas i troje.
Što ti ja znam, gdje smo, tko smo, mi smo samo živi.
Neka cijeli svijet odjebe: ciganske smo krvi!

PJESMA

Utješi mi ljubav dragu, veliki,
neću je ni dosadnu napustiti,
lica su nam prirasla, ko prožeta,
bit ću proklet, ako bude prokleta.

Puši, vjetre, suknju njenu, gležnjeve,
jako voli kada plijeni poglede.
Utješi je, mene ne bi shrvala
bude li se cijelim gradom kurvala.

Bolestan sam, lud sam, stalno mislim na
samo to da mene grli rukama.
Grlim je toliko da problijedi sva, da problijedi.
Dobra mi je njena smrt za umrijeti.

VELIKE STVARI

Obično, baš kad se počnem kupati,
ti me zamoliš da uđeš u kupaonicu, da baš sada moraš,
ne možeš si pomoći, i istog časa sjedneš na školjku.
Pristojno pričekam proces (eventualno diskretno se
brčkajući),
neprimjetno katkad onjušim zrak,
ti opereš ruke, pa iziđeš, sve to brzo, da me ne ometaš
dugo
(što ostane unutra, ostane unutra, takve su danas
kupaonice).
Isprva sam se smješkao u sebi, kakva li samo
iskrenost cvate među nama,
lijepo, takav sam ja, preda mnom se može i to, ništa
ljudsko ni meni nije strano,
ali sljedeći put sam ti hitnu molbu umotanu u
sramežljiv osmijeh dočekaao sa „zar opet?“
„Zašto sereš uvijek kad se kupam?“ – viknuo sam
naposljetku, dotle je došlo,
ali nemoj misliti da se ljutim, čak i ako sam sve to
rekao mrgodno,
zapravo sam se samo ljutio zato što WC nije odvojen
(bijedan svijet),
ali prešao sam već i preko toga.

Radujem se svemu tomu – vjeruješ mi, zar ne?
Danas više ne gledam kako ti ruka grabi papir, kako
posežeš iza i neko vrijeme prtljaš,
odvratim pogled, buljim u pločice (i to ne zato što me
ti ne zanimaš),
danas te više ne gnjavim je li te X. poljubio ili samo
nikad ne želiš priznati,
puštam ti tajne, ako ih imaš, i gledajući te s veće
daljine divim ti se u tvome čišćem obliku,
u mojim si očima postala ljudskija, dalja, ženskija,
naravno, ne samo zbog WC-a,
ali nekako mi je tada sinuo i smisao toga da što god
bude, i što god je bilo,
i ako, zasićeni od svega, ja jednom tebe, ti mene, s
bilo kime,
dakle, čak i tada, među nama već postoji neka
bezvremenost,
i ja te već, kao neki manijakalni pjesnik, iz svega, iz
svega tvojega, spjevam uvijek iznova.

SAPFIČKI STIHOVI OCU

Najzad, eto, trijezan si, star i pažljiv.
Sjedni, pa se sjećaj, al' nemoj kako
ti si sve doživio što i ja. Sad
pusti ja da tvoju pozornost vodim,
ja da kažem tko će tu biti žrtva,
tko će biti vodeći lik u priči.

Cesta Jáki, Szombathely, zid je pljesniv.
Nema dosta kreveta, vlada propuh,
oštra zima zariva kandže u nas.
A ni poplun ne štiti, ako Árpí
dâ da mene pokriva. Pa je smjena,
on se grije, ja, pak, do zore drhtim.

Sada već to četvero djece treba
spavati u istoj im sobi. Slušat
roditeljski pir, i razumjet šapat
tvoj, dok ružnim riječima zoveš mamu.
Kad si trijezan, drama je kratka, pijan,
višesatna. Majci je isto dosta.

Starim ključem sutra mi lupiš glavu.
S čela moga kapljica krvi pada.

Árpíja si šútao pljujuć' majku,
stojiš pored vrata, a Zsuzsi više
nije svjesna, blijeda mi Mari piški.

Čak i kad bi bježali, kamo? Nema
spasa. Znam da gubi se svaka radost.
Pravi grijeh bi osveta bila sada.
Na tebe se ne mogu ljutiti više,
slabi starče koji ni zuba nemaš.
Moram kleti, koga da tužim, koga?
Reci mi, oče!

PJESMA ZLOBE

Došao sam do Boga ja. Nije baš kakvim svijet ga zna.
Lice mu prazno, nigdje je. Rekli bi: ko bez sudbine.
Mjesecom pali svoj TV. Nije za ljudske krugove.
Čuda katkada posije. Stran je, a kažu, srodan je.
Polugol, prsa kokošnjih. Možda je mrtav, u Zemlji tih.
Balav, ramena grbavih. Zakivaju ga vragovi.
Golem časopis čita sam. Šutim, pa mi je zavidan.
Čuva relikte, skalpove. U špajzi, nove dane sve.
Dosadan sebi, drugima. Laže i s nijemim ustima.
Sumnju mi kopa, usadi. Vjeru mi miješa, preradi.
Ide šumom, izvikuje. Pati jer vječno isti je.
Zijeva nagnut nad Biblijom. Sve označava zvjezdicom.

S mađarskog jezika prevela Lea Kovács.

OKSANA

MARAFIOTI

ULOMAK IZ MEMOARA
*ALL OF US FRAGILE
AND BRAVE*

TIJELO SVJETLOSTI

Lina i ja ukrcale smo se u autobus u Pragu i stigle u Brno, gdje sam kasnije tog popodneva u Muzeju romske kulture trebala čitati iz svoje knjige. Lina, moja prevoditeljica, trebala je čitati na češkom.

Prije ovog posjeta nisam uopće čula za taj grad, no odmah mi se svidio. Podsjetio me na rano djetinjstvo koje sam provela u Rigi. Brno se činilo manje glamurozno od Praga, s funkcionalističkim zgradama koje skrivaju istu burnu povijest, no s manje ukrasa. Dok je Prag vješto prekrrio svoju mračnu prošlost mnogim turističkim atrakcijama, Brno je nespretno odavalo svoje staro ruho. Ovaj grad i ja bili smo stranci. Pa ipak, dok sam se hodajući niz vijugavu ulicu stapala s pješacima koji su se zaputili prema slavljenom *Zelnaku*, odnosno, Zelenom trgu, osjećala sam se više kod kuće negoli u brojnim američkim gradovima koje sam posjetila, gdje niti američko državljanstvo niti desetljeća boravka ondje nisu mogli iz mene potpuno izbrisati imigranticu.

Kad posjećujem novo mjesto, obično hodam ulicama uzdignuta pogleda i smiješim se poput kakve šašave osobe dok razgledavam, barem mi tako kažu. No ovaj su mi put iz nekog razloga oči često skretale na neujednačenu površinu pločnika, dijelom ravnu, dije-

lom prošaranu starim, sivim ciglama. Zamijetila sam nešto što dotad nisam vidjela. Malu pravokutnu mjedenu ploču utisnutu u zemlju. Zatim još jednu, pa još jednu. Naposljetku, zaustavila sam se ispred jedne misleći da bi to mogle biti oznake važnih povijesnih ličnosti.

„Lina, što je ovo?” pokazala sam prema tlu. „Već smo ih nekoliko prošle.”

Naglo je zastala. Prolaznici su hodali oko nas, zasigurno nisu bili presretni jer usporavamo promet. „Oh, to su *stolpersteine*, ili kako bi se to reklo... Kameni spoticanja. Označavaju žrtve Holokausta. Vidiš? Možeš im pročitati imena ako bolje pogledaš. Svugdje su po gradu. Neki su čak i na samim zgradama.” Njen glas odavao je upoznatost s prizorom koji je meni djelovao potresno.

Udahnula sam, želudac mi je bio težak od shrvanosti. Holokaust u Europi nije završio nakon što je bio upisan u povijesne knjige. Protegnuo je svoje ružne prste i ščepao potomke svih njegovih sudionika, i nastavio to činiti generacijama. Samo ga nisam očekivala ovdje, sada. Na ovaj dan okupan suncem.

„Ovo je užasno”, rekla sam, sumnjajući da su riječi dovoljne. Ali što reći sitnim imenima upisanim u sitne mjedene četverokute posred užurbanog pločnika?

Naposljetku smo stigle na *Zelnak* prošaran jarko crvenim suncobranima sa štandova i pun žamora od razgovora i glazbe. Bilo je lako odvratiti si pažnju kupovinom, ali nisam mogla prestati misliti o kamenima. Lina mi je pričala o tisućama romskih i sintskih građana, od kojih su mnogi bili lokalni obrtnici, a ne nomadi, koji su na početku Drugog svjetskog rata bili uhićeni i poslani iz Brna u razne koncentracijske logore, i o skromnom mjestu na pločniku u istočnoj četvrti gdje

se može pronaći *stolpersteine* Amálie i Jana Daniel, prvih Roma za koje se zna da su bili žrtve Holokausta, oboje poginulih u Auschwitzu 1943. godine. Zapravo, većina brnskih Roma – u potpunosti asimiliranih i stoga lako prepoznatljivih – stradala je u logorima, a nekolicina koja je preživjela naposljetku se vratila u rodni grad. Toliko smrti u ovoj povijesti, pomislila sam. U našoj zajedničkoj povijesti.

Nakon otprilike sat vremena Lina i ja smo se razišle. Ona je otišla naći se s prijateljicom, a ja sam krenula tražiti brnsku kosturnicu, koju navodno veličinom nadmašuju jedino pariške katakombe. Zrak je bio svjež i hladan, a zvukovi grada donekle su ublažili tjeskobu koja se u mene uvukla nakon što sam vidjela kamene spoticanja. Stranci koji su išli za svojim poslom popravili su mi raspoloženje. I dalje smo svi bili živi. Na trenutak sam osjetila mir i zadovoljstvo hodajući uskim ulicama i upijajući prizore i zvukove tog divnog grada.

Proučavala sam zgrade oko sebe koje su reklamirale KFC i Victoria Secret proizvode, i obris dvorca Spilberk u daljini, s grimiznim tornjevima koji se uzdižu prema nebu, ali sam zamišljala i kako je izgledao taj prostor prije gradova, tijekom razdoblja neolitika koje je ovdje izrodilo ljudski život, i pitala se koliko se čovječanstvo doista promijenilo otad?

Živahna energija gradskog centra naposljetku je postepeno izbljedadila, i pratila sam tračnice tramvaja sve do mog odredišta – fascinantnog i sablasnog prizora. Kosturnica je podzemna kapela smještena ispod crkve Sv. Jakova. Sadrži kosti više od 50 tisuća ljudi aranžirane u složene dizajne. Spuštajući se stepeništem koje vodi u glavne prostorije, obuzeo me osjećaj divljenja i poštovanja. Prigušeno svjetlo bacalo je debele

sjene na kosti i lubanje koje su prekrivale zidove i svod, te je stvaralo jezivu atmosferu.

Ovi ostaci svjedočili su istovremeno o krhkosti i otpornosti ljudskog života. Dok sam hodala slabašno osvijetljenim hodnicima, naježila sam se od dubokog osjećaja povezanosti s prošlošću. Ovdje su prebivale kosti osoba koje su voljele i patile, koje su sanjarile, nadale se i strahovale, a sada su dio bogate i složene povijesti našeg zajedničkog ljudskog iskustva.

Pričale su priče čak i u tišini.

Nekoliko nadgrobnih spomenika bilo je podignuto ispred zidova prekrivenih kostima. Većina imena na njima toliko je izbljedjela da je postala šapat dlijeta na kamenu. Ostali su preživjeli potpuno brisanje imena i datuma. Divila sam se trudu pojedinih građana Brna koji su rekonstruirali i sačuvali ostatke nakon što je 2001. godine grobnica otkrivena. No nešto me mučilo. Dosadno pitanje ključalo mi je po mozgu, a samo sam željela uživati u ovom neobičnom mjestu: zašto čuvamo kosti, a ne živote? Zašto ulažemo toliko vremena i napora da bi mrtvima bilo udobno, dok toliko živih i dalje pati? Smrt je neizbježna. Ona je najčešće plagirani završetak knjige za koju uporno želimo da završi drugačije. To se nikada ne dogodi. Ona nije misterij. Ona je jedina stvar u koju smo sigurni.

Ali život, naš opstanak usprkos entropiji koja nad nama vlada, najzačudnija je enigma.

Zašto je, dakle, smrt uzvišena, a život beznačajan? Jesmo li izgubili iz vida ono što je uistinu važno – ne očuvanje kostiju, već očuvanje života? Toliko smo usredotočeni na fizičke stupice smrti – lijesove i spomenike – da smo zaboravili duboku vrijednost

i ljepotu samog života. Kameni spoticanja razbacani po pločnicima to su potvrdili.

Mrtvi su mi na uho šaptali nerazgovijetne priče. Lecnula sam se od zujanja. Toliko pouka koje treba pre-nijeti, ali kako to učiniti bez živućeg glasa? Žalost i frustracija bole su mi oči. Okrenula sam glavu od šačice posjetitelja koji su vrludali i prstima pritisnula kapke. Ustajao i težak zrak zapinjao mi je u plućima. Škiljila sam u niske lukove iznad glave i snažno, panično gutala. Iznenadna spoznaja da bih mogla imati anksiozni napadaj stigla je tek kad me starija žena sa štapom i jakim francuskim naglaskom upitala trebam li pomoć. Da, kimnula sam, trebam pomoć da pronađem stepenice, svjetlo. Primila me za lakat i skupa smo polagano izašle iz utrobe kosturnice.

Dok sam izlazila, dezorijentirana od iznenadnog svjetla i svježeg zraka, obuzela me određena jasnoća. Istina, mrtvi mogu imati svoje poučne priče, no značenje našem svijetu daju živući pripovjedači. Poticaj da njegujem i slavim svaki trenutak zadržao se čitavim putem do Muzeja romske kulture. Raspon mojih osjećaja bio je širok. Između straha i nadahnuća pronašla sam i svog starog suputnika koji još uvijek iščekuje odgovor: Što znači pripadati?

Polu sata kasnije u kafiću *Beng* pokušavala sam pronaći dobar kut za selfie s Linom. Napokon smo pre-dale mobitel ravnateljici muzeja, Jani Horvathovoj, koja nas je strpljivo uputila da se ponašamo kao da smo na odmoru te da objavljujemo priče na Instagramu radi šireg dosega publike. Taj selfie bio je čudna verzija stvarnosti. Ono što sam tog dana doživjela zatreslo mi je tlo pod nogama, no sve što je fotografija uhvatila bili su

sjaj Lininih umornih očiju i ja kako u čuđenju pogledavam izvan kadra, obrva uzdignutih kao da se spremam odgovoriti na neko izlizano pitanje.

Kafić je podsjećao na veliku blagovaonicu u kući nekog iz obitelji, s bijelim čipkastim zavjesama na prozorima. Žuti zidovi sa slikom žene u plavoj haljini koja se odmara pristajali su uz skučen kuhinjski prostor odakle je Isaac, voditelj kafića, velikodušno poput pedantne starice nudio svježe pripremljen espresso, čaj i peciva.

U malom okviru sa staklenim poklopcem umetnutom posred našeg stola bile su poredane tri otmjene igraće karte. Prstima sam prošla po staklu. „Želim da moj stol ovako izgleda”, rekla sam, već razmišljajući kako bih mogla postići nešto slično s obzirom na to da su mi kućni projekti Ahilova peta.

„Zgodan detalj”, složila se Lina. „Autor je lokalni umjetnik.” Mahnula je ženi koja je s rukama punim sklopivih stolica prolazila pored nas. Izgledala je kao da poznaje svakog poimence.

Dijelilo nas je nekoliko minuta od mog razgovora, i premda više nisam bila nervozna tijekom javnih govora, ovaj se činio posebnim. Kao da se spremam razgovarati s bliskim prijateljima koje dugo nisam vidjela. Drugi razlog za nervozno treperenje u mom trbuhu bila je lokacija. Muzej je zbrinjavao sobe pune povijesnih romskih izložaka, uključujući umjetnine, odjeću i nakit, koji su me uronili u poznate priče, poput jakog čaja koji nam je Isaac donio uz tanjur neodoljivih slatkiša. Prošla su desetljeća otkako sam na jednom mjestu bila okružena s toliko romske esencije. Širom otvorenih očiju i izmorena, upijala sam svaki djelić razgovora koji je zujao među posjetiteljima i muzejskim vodičima te češko-romsku glazbu koja je dopirala iz zvučnika u ku-

tovima. Sve me to podsjetilo na rano djetinjstvo kad su stvari bile mnogo jednostavnije.

Lina i ja pijuckale smo i ćaskale o satu koji smo upravo provele tumarajući među izlošcima raspoređenima na nekoliko katova muzeja. Tijekom posjeta doživjela sam mnogo „prvih iskustava”. Ne samo da nikad nisam čula za Brno niti vidjela kosturnicu, nego nikad nisam bila ni u jednom muzeju koji je posvetio barem jedan samostalni izložak romskoj kulturi.

Ne, povlačim to.

Sjećam se da sam u Memorijalnom muzeju Holokausta u Washingtonu, D.C. zastala ispred poznate crno-bijele fotografije iz dokumentarca o tranzitnom logoru Westerbork. Dok sam proučavala prizor Anne Marie ‘Settele’ Steinbach, sintske djevojke s maramom preko glave, pitala sam se kako je moguće tragediju romskog Porajmosa¹ svesti na *tu jednu* žrtvu s imenom, s pričom o nama sažetu jedva na natuknicu u povijesti – ubijenu mladu ženu iza koje ne stoji niti jedan drugi Rom. Ta fotografija pričala je dvije priče. Prva, broj Roma izginulih u logorima nije bio dovoljno značajan da zasluži više od letimične napomene. I druga, priča o Romima jest priča o stradanju s jedva zabilježenim uspjesima.

Međutim, brnski muzej podsjetio me na priče o uspjesima i opsežnoj povijesti mojih predaka. Glavna soba stalne izložbe nalikovala je na Holi, drevni indijski festival boja – vidljivi potez kistom u žarkim nijansama. Ovdje, popločen staklenim zidovima i podovima, tijekom romske povijesti bio je prostor od poda do stropa koji je prikazivao sve od jarko ukrašene odjeće preko

1 Porajmos (rom. 'uništenje') — genocid koji je tokom Drugog svjetskog rata izvršen nad Romima (op. prev.)

instrumenata i alata do blistavog pozlaćenog nakita i pažljivo očuvanih fotografija. Mnogi predmeti bili su ovješeni na stropove i zidove ili su privezani nevidljivim žicama visili u zraku, i čitavo mjesto doimalo se poput ogromne romske lebdeće svemirske postaje na koju sila teže i vrijeme nemaju utjecaja.

Naravno, pažljivije istraživanje razotkrilo je vremenski tijek, s razbacanim izlošcima različitih veličina koji su pratili iseljavanje iz Indije prije više od 1500 godina te seobu u Europu i dalje. Diorame žena, djece i muškaraca koji odmaraju oko vatre ispred ogromnih drvenih kola tijekom puta u dubine kontinenta koji će nanovo ispisati njihove živote na nezamislive načine približavale su se mom vlastitom imigrantskom iskustvu. Mi imigranti – uvijek trčimo u nepoznato tražeći nešto što će nas zaliječiti. Lebdjela sam kroz ozračjeni prostor, od izložka do izložka, nerazlučiva od ostalih predmeta u prostoriji.

Kad bih stala pred pojedini izložak, slušala bih zvukove pucketave vatre i mekih kopita koji su dopirali s malih zvučnika oko mene. Glasovi pripovjedača dijelili su priče koje sam posljednji put čula od bake i djeda prije više od trideset godina.

Dojmilo me se što su grupe Roma, koje su se razdvajale na putovanju prije više od 1500 godina i nisu čuvale pisana svjedočanstva sve do 20. stoljeća, i dalje bile vezane te su i dalje kazivale zajedničku povijest. Romska tradicija usmene predaje posebice je pomogla održati našu ugroženu kulturu, slično kako brnska kosturnica čuva svoje kosti.

Najstarije poznato pisano djelo, *Ep o Gilgamešu*, datirano je u 2100. godinu prije Krista. Veliča se i proučava kao dojmljivi primjer drevne književnosti, dok se

usmene tradicije svijeta, daleko starije i dojmljivije od bilo kakve knjige, manje cijene i spuštaju na razinu priproste zabave. Izgleda da mislimo da samo fizičko (pisano) iskustvo daje smisao našim životima i odbacujemo ostalo. „Praktičnom” umu stvarna bol dolazi u obliku slomljene noge, a stvarno se učenje događa u školskoj učionici. Tek smo nedavno počeli ozbiljno shvaćati ono što prenositelji usmene predaje znaju već stoljećima: možemo mnogo naučiti slušajući priču u kojoj su bol slomljenog srca i pogrda okrutnom primjedbom opipljive kao i fizički udarac. Usmena predaja prvi je alat koji su ljudi upotrebljavali da bi shvatili svijet. Mudrost i sjećanja prenose se tim pričama poput kisika.

Nevidljivima, no nužnima za naš opstanak.

Mjesta poput muzeja u Brnu imaju dvojaku ulogu: obrazovati javnost i izgraditi osjećaj pripadnosti zajednici kojoj to možda nedostaje – svojevrсни dom. Svakoj osobi koju sam srela u muzeju stalo je do njega kao da on doista *jest* njen dom. Od Isaaka koji je mahnuo svakoj mušteriji, preko starijih volontera koji su ponosno dijelili letke, do Jane koja je s uzbuđenjem pričala o budućnosti muzeja.

U kafiću sam se fizički gotovo srušila od svojih prijašnjih pustolovina. Nakon što sam vidjela sadržaj muzeja, emocionalno sam bila suho tlo Nevade gdje sam živjela, napokon natopljeno kišom mudrosti mojih predaka. Mentalno, bila sam preplavljena namjerama. Muzej me poučavao nešto o onome što sam mogla učiniti, i moj vlastiti osjećaj pripadnosti poprimio je novi oblik.

Kad je došlo vrijeme za moje čitanje, Jana nas je odvela u sobu gdje su bile izložene fotografije Lucie

Sekerkove koja je uhvatila prizore suvremenih vlaških Romkinja kako koriste mobitele da bi preobrazile stoljetnu tradiciju praktičnog vraćanja. Svud oko sebe vidjela sam priče u slikama i zvukovima. Pružile su mi osjećaj zajedništva, umirujuće titraje u trbuhu. Žene na fotografijama u rukama su držale igraće karte (izvorni tarot) i mobitele, predmete koji spajaju arhaično s modernim, ili mi možda samo govore da su i jedno i drugo načini povezivanja.

Lina i ja sjedile smo jedna do druge pred publikom. Započela sam govor čitajući ulomak iz svoje knjige, a Lina ga je ponavljala na češkom. Njen melodičan glas povezivao me sa slušateljima dok sam ih promatrala. Sumrak, moj najdraži dio dana, nježno je svjetlucao kroz francuska vrata s moje lijeve strane i bacao meke rumene trake svjetlosti na zidove i lica zadrijemalog starijeg para u prvom redu. Publika je bila malobrojna, no nekako mi je bila draga, poput starih prijatelja koji se okupljaju da nadoknade propušteno.

Predavanja mi se nikada nisu osobito sviđala, pa smo brzo stigli do pitanja iz publike. Voljela sam taj dio i nadala se da ćemo svi podijeliti priče i anegdote.

Moguće je da je na moju sklonost pažljivom slušanju utjecao odgoj uronjen u tradiciju dijeljenja priča. Moj je djed taj pripovjedački dio ljudske suštine nazivao Tijelom svjetlosti. Vjerovao je da je svatko pripovjedač te da oni koji njeguju svoje Tijelo svjetlosti napuštaju ovaj svijet ispunjeniji od onih koji ga potiskuju ili zanemaruju. Kao dijete često sam sjedila na trijemu i zamišljala kako izgleda moje Tijelo svjetlosti i pitala se hoću li ikada postati vješta pripovjedačica poput djeda. Kasnije u životu, kada sam počela meditirati, shvatila sam da ono što je djed opisivao kao Tijelo svjetlosti

svećenici nazivaju dušom, a kvantni fizičari magnetskim poljem. Za onoga tko pripovijeda Tijelo svjetlosti predstavlja univerzalnu pripovijest koja teče kroz sve nas.

Kad je došlo vrijeme za pitanja iz publike, neki su me pitali o mojoj prošlosti. 'Reci nam o svojoj romskoj obitelji u Rusiji, o dolasku u Ameriku.' Sve poznati upiti. Odgovarala sam entuzijastično, iako se moji odgovori više nisu činili kao nešto novo. Zatim je mikrofon uzela jedna mlada Romkinja odjevena u crno od glave do pete. Sramežljivo je pogledavala oko sebe, a onda progovorila tihim, mekim glasom.

„Draga Oksana”, rekla je. „Htjela bih podijeliti nešto što me uzrujava.”

Njene drhtave ruke činile su me nervoznom. Jesam li ja nekako prouzrokovala njeno trenutno stanje?

„Češka izdavačka industrija izbjegava objavljivanje romskih priča”, rekla je, a ostali su istog trena počeli potvrdno kimati i negodovati. „Tvrde da je naše pisanje previše provincijalno, primitivno, zaostalo, i da pišemo kako govorimo i besmisleno se vrtimo u krug. Kao spisateljica osjećam da me guše. Želim reći, naš jezik se gubi, sve manje djece ga govori. Ne bismo li trebali raditi na njegovom očuvanju?”

Pomislili biste da ću se opustiti, da je pitanje u vezi izdavaštva toliko jednostavno da ću imati pamećan odgovor i nastaviti dalje. No ovo je priznanje dotaknulo bolnu točku. Čitava prostorija je to osjetila. I ta žena i ja izgledale smo poput izgubljenih mornara koji iznemoglo promatraju tmurno more. Njene riječi ukazale su na mnogo širi problem od slabih izgleda za objavljivanje. Prije tog posjeta 2018. godine saznala sam da se Lina morala boriti za prijevod moje knjige upravo iz tih razloga. Kad je izdavač čuo da se radi o

romskoj autorici, namjeravao je odustati prije negoli je uopće otvorio knjigu.

„Da barem imam rješenje za tu nepravdu”, napokon sam rekla, donekle izgubljena jer sam shvatila da nisam mudrac i da nemam nikakvu veliku mudrost za udijeliti. Čak sam i u Americi bila romska spisateljica koja je i dalje morala dokazivati svoju vrijednost. „U pravu ste. Domaća izdavačka industrija ne shvaća ozbiljno romske pisce, a koliko mi je poznato, niti europski izdavači općenito.” Iščitala sam razočaranje na licu mlade žene i poželjela da je mogu razveseliti. „Sve što mogu reći jest sljedeće, samo zato što svoje priče kazivamo drugačije, ne znači da su manje vrijedne.”

Stariji čovjek iz prvog reda naglo se uspravio u svojoj stolici i entuzijastično podignuo ruku. „Ono što trebamo su romske izdavačke kuće. Ono što trebamo jest učiti našu djecu da pišu priče. Dati im moć riječi i pera.”

Da, da! Glasovi su uskliknuli, moj također. Dok nas je lijeno sunce ljubakalo svojim rumenim usnama, a tapkanje kiše šaputalo na otvorena francuska vrata, naglo smo se od tuge okrenuli prema cilju. Bio je to isti cilj koji sam naslutila ranije, nakon što sam izašla iz kosturnice. Cijeniti sposobnost pričanja priča dok smo još živi. Svatko je imao nešto za reći o tome kakve su naše priče. Toliko je pripovjedača u našim redovima, i djece i unuka pripovjedača, svjesno njihove moćne čarolije. I mjesto na kojem smo sjedili bilo je dokaz da nikakva institucija ne može zapovjediti kako da čuvamo vlastiti duh.

Prisutnost nade u tom je trenu bila toliko jaka da mi je od suza u očima plutala prostorija, i ovaj put pustila sam da mi kliznu niz obraz. „Naše nas priče povezuju sa svijetom i čine nas vidljivima. Svako ljudsko biće

treba biti doživljeno, od nas to možda zahtijeva više truda, no to je vjerojatno nešto najvažnije što ćemo napraviti. Za nas i za našu djecu.” Izrekla sam riječi poput predviđanja, i tek sam tada shvatila da sam samo ponovila savjet koji mi je davnih dana dao djed.

Na brojnim koncertnim turnejama diljem bivšeg Sovjetskog Saveza djed je svaki koncert započinjao pripovijetkom o Romima – ljubavnim pričama, pričama iz logora, pričama o opstanku – koje su očaravale publiku. Ne sjećam se u cijelosti priča s pozornice; više pamtim osjećaje koje su neke njegove riječi u meni budile. Ono čega se sjećam jest koliko se brižno pripremao za taj uvodni dio izvedbe. Tijekom ranog djetinjstva u Rigi, kad bih se ujutro probudila, znala sam da se taj dan održava koncert i prije nego bih otvorila oči jer sam čula zvuk njegovog baritona koji kroz otvoreni prozor dopire iz vrta ispod, gdje je deda šetao recitirajući svoje retke. Njegova prva publika bila su stabla jabuke i trešnje, grmovi kupina i ogrozda, jagode koje proviruju ispod lišća te crni tulipani koje je baka s nježnošću posadila.

Iskočila bih iz kreveta i potrčala prema prozoru, prekrižila ruke na prozorskoj klupčici i sagnula se tek toliko da ostanem neprimjetna, kao da svjedočim nečem duboko povjerljivom. Deda je lutao vrtom i nasumice mijenjao smjer kretanja dok su riječi letjele kao glazba. „Dame i gospodo”, započeo bi, vedrog lica okrenutog prema granama jabuke koje kao da je oponašao svojim uzdignutim rukama. „Dobro došli na večer ljubavi i veselja.”

Ponekad bi se latvijski i ruski dječaci iz susjedstva, izlizanih hlača i pogleda punog nestašluka uspeli

na visoku drvenu ogradu, a potom bi se smirili, zanjihali noge preko ruba i promatrali djeda kako vježba. Pretpostavljam da je većini njih to bilo najbliže što su ikada prišli kazališnoj izvedbi uživo jer su one u bivšem Sovjetskom Savezu bile luksuz koji si mnogi nisu nikada uspjeli priuštiti. Slušali su pažljivo poput krijesnice, s noćnim svjetlom na trijemu.

No deda je uvijek izgledao kao da ne primjećuje nikoga od nas. Bio je toliko usredotočen na svoj tekst da ste morali stajati na rukama kako bi reagirao. Svaka izvedba imala je temu. „Danas će nas pjesme odvesti na obale rijeke gdje se Puškin ugrijao kraj romske vatre. Još i dalje, u seoske gostionice u kojima se pričalo da Gogoljevi trgovci sklapaju dogovore s vragom, u gradove gdje su usamljenici tražili ljubav u nemirnim srcima stranaca. Začudna je to stvar: sjećanje.” Prstom bi dodirnuo sljepoočnicu. „*Kazhetsia shto pamiat zhivet v golove* (Čini se da sjećanje prebiva u umu)”, a potom stavio dlan na prsa. „*No me chyvstvyyem to ey vyshe, pravda?* (Ali ga osjetimo u duši, zar ne?)” Napravio bi stanku i zagledao se u jagode, osluškujući publiku kako mu odgovara sa zamišljenim odobravanjem. „Isto je i s pričama. Postoje one kojih mislimo da se sjećamo, i one koje osjećamo. Poput zastrašujuće tragedije Drugog svjetskog rata koju smo svi mi ovdje preživjeli. Ne sami, već zajedno.”

Kasnije te večeri na pozornici njegov je glas odjekivao uz tihe trzaje gitara dok nas je polagano vodio kroz jednu od romskih pripovijesti, dizao pesnicu i govorio stvari poput: „Rat je zapalio tlo ispod naših nogu.” Članovi družine raširili su se po pozornici, žene su sjedile na stolicama ili na podu, širokih suknji rasprostrtih poput cvjetnih latica, a muškarci su klečali ili stajali iza njih. Sjećam se slušatelja opčinjenih jako-

šću dedinih osjećaja kako zapanjeno slušaju iz kazališnih stolaca, nagingu se, tankočutni poput onih dječaka na ogradi. Djeca koju su sjećanja ulovila u odraslim tijelima, ljudi s kojima smo dijelili iskustva koja su nas oblikovala.

Jednu smo priču svi dijelili, čak i oni najmlađi od nas koji nikad nisu morali bježati u bunkere da se sklonе od bombi: priču o Drugom svjetskom ratu. Stranci u publici i ljudi na pozornici koji su mi bili tako dobro poznati kao da su poprimili isto vladanje dok je deda uprizoravao rat i pričao priču o Rubini i Goshi, moju najdražu. Razdvojeni bojišnicom i smrću, ovo dvoje nesretnih ljubavnika borilo se da nađu put natrag jedno drugome u zagrljaj.

Zajedno s publikom iščekivala sam da čujem hoće li pronaći jedno drugo dok mi je srce ubrzano udaralo u rebra kao da nikada prije nisam čula priču, kao da nisam znala da na kraju ljubav pobijedi. Ispustila bih uzdah olakšanja kad bi Gosha uzeo Rubinu u naručje, a potom bi skočili u rijeku da s kože isperu pepeo rata.

Ta priča naučila me otpornosti, no nisu je svi odobravali.

Jedanput tijekom sastanka družine nakon izvedbe, Nico, jedan od plesača, požalio se na dedin staromodan pristup kojemu je mjesto „pored logorske vatre”.

„Gdje su svjetla, vatromet?” Raširio je ruke i noge i s ushitom u očima izveo izrazito ne-romski plesni pokret. „Trebali bismo biti više poput *Earth, Wind And Fire*. Ne poput starih baba koje sjede ispred kuće i tračaju.”

Nije bio jedini. Moderniji članovi grupe dijelili su njegovo mišljenje i pokušavali izbaciti dedino pripovijedanje iz programa. Djed je uvijek pozorno slušao i nje-

gov je odgovor uvijek bio neka varijanta sljedećeg: „Ako želimo da ljudi razumiju Rome, moramo dijeliti svoje priče. Istina je da je glazba univerzalni jezik. No priče omogućuju strancima da dožive *tvoj* svijet, da udahnu jedinstvenu atmosferu *tvoje* duše, da razumije složene misli *tvoga* uma, i da osjete najveće radosti i najdublje patnje *tvoga* srca. Priče nam pomažu vidjeti obrise tuđih tijela svjetlosti i, odjedanput, možemo iskusiti život stranca. Vidimo ono što nije bilo vidljivo, osjećamo ono što se prije nije osjetilo.”

Tijekom tog čitanja u Brnu dedine su riječi odjekivale dok se naša grupa zbližavala putem suosjećanja i razumijevanja. Sjedila sam u brnskom Muzeju romske kulture pred publikom u kojoj su se miješali romski i ne-romski slušatelji, i dijelili smo svoje priče – bili smo neobuzdana pripovjedačka družina. Moje riječi razmjenjivale su značenja s njihovima kroz generacije, kroz kulture, kroz rodove i životna iskustva, i uzvraćale erupcijom tuge i smijeha. U toj su se prostoriji naša Tijela svjetlosti zagrlila.

S engleskog jezika prevela Sara Tomac.

JOVAN

NIKOLIĆ

IZBOR PROZNIH TEKSTOVA

AMBASADORI LJUDSKIH DUŠA

Kakve dodirne tačke i sličnosti imaju dva „drevna naroda“: Cigani (naziv kojim se koristim u plemenitom smislu i u prevashodno literarnom kontekstu) i cirkuski artisti?

Klovnovi su deca čovečanstva. Sekta koja je odbila da odraste u znak protesta prema okupatorima i uzurpatorima stvarnosti, onima koji su „odrastanju naseli“. Zaverenici, obešenjaci, komedijanti, spadala, majstori grimasa i vica koji se svemu mogu narugati i sve izvrnuti naopačke. Najbolji među njima svojevolejno su napustili život jer, salto mortale je nepisani kod, poslednja tačka, krešendo vrhunskih klovnova. Pod maskama je skriven njihov tajni prezir prema ugovorenom životu, vegetiranju i starosnoj penziji.

Cigani su siročad ovoga Sveta. Oni do danas ni status dece nisu stekli. Iako im infantilnosti ne nedostaje. Naprotiv. Ali oni u socio-civilizacijskom smislu, još nisu ni rođeni! Oni, u društvenom poretku ovoga sveta, ni fetusni položaj nisu napustili. Zaspali između postojanja i nepostojanja, kolenopreklono, sa molitveno (kao u embriona) sklopljenim dlanovima dece, prosjaka i prosjakinja, kriju tajnu svoje neuništivosti.

Cigani su takođe vrhunski ekvilibristi! Čitavog svog života koračaju i igraju po razapetom konopcu, iznad ambisa egzistencije. Bez postavljenih sigurnosnih mreža ispod. Na violinskoj žici (obavezan hvat G-mol) održavaju ravnotežu gudalom od dlaka konjskog repa, premazanim stikom kalafonijuma. Otuda ih pogrdno u našim varošima pogde nazivaju „Kalafonci“. Na toj žici zategnutoj između kobilice i čivija, između bića i nebića, smisla i ništavila, nose krst satvoren od gudala i violine.

I Cigani kao i cirkuski artisti žive po šatorima. Razlika je u dimenzijama i lokacijama. Jedni svoje mrkosive, ušljive i neugledne čerge (*Carra*) postavljaju na pustim livadama, na obodima periferija, šuma, smetlišta. Drugi svoje atraktivne, raznobojne i svetlucave arene od šarenih, kišom i snegovima izbledelima platnima, razapinju u centru grada, na trgovima i *Marktplacevima*.

Ulazak u ciganske šatore je besplatan jer tamo ima šta da se gleda, ali se nema šta videti. Može samo da se čuje i odboluje. Ovi drugi naplaćuju gledanje svega što kod njih ima da se vidi i čuje.

I jedni i drugi čitav vek provode putujući u svojim kućama na točkovima, čergama ili *Wohnwagenima*. Odabrali su da im je jedino tako moguće preživeti. U pokretu.

Dromomani, Travelers, Reisender, Voyageurs, Οι ταξιδιώτες, Viaggiatori, primorani da večito svoje tragove ispisuju konjskim kopitama i točkovima, pod kojima su svi kontinenti postali dvorišta. Od naselja do naselja. Od grada do grada. Iz države u državu. U potrazi sa svojom zajedničkom postojbinom – Nedođijom. Nimmerland!

I jedni i drugi zarađuju tako što proizvode i prodaju muziku i zabavu, obmane i čarolije, gatanja i prevare,

magije i iluzije, maglu i mesečinu... Jer kada se u ljudima nagomila kliše svakodnevnog života do vrha nepodnošljivosti, oni zavape u pomoć Cigane i cirkusante, razlete se po kafanama i cirkusima da uz kratkotrajnu anesteziju zabave i opsena, iz sebe evakuiraju škodljive supstance rutine.

Panem et circenses, plebejska higijena ubajatilim egzistencijama. Cigani i Artisti, savremeni Gladijatori. Higijeničari i ambasadori ljudskih duša!

*

Deca vole cirkusante i cirkusanisanje, a Cigani ih plaše. Kad odrastu, tačnije kad ateriraju bez padobrana u svet odraslih, preziru i jedne i druge. Ali im zavide. Na hrabrosti i na slobodi. Nema slobode bez hrabrosti.

Klovnovi tobože sviraju lažne trumpete, plastične gitare i akordeone parodirajući muziku u korist vica. Cigani parodiju svojih poluživota izvode bez plejbe-ka na čađavim i masnim lautama, ćemanima, trubama, begešima. Pretaču u molsku gamu, unikatnu cigansku muziku kojom prišivaju zakrpe na emotivne poderotine, duševne boli i tegobe, u korist kardiovaskularnih organa konzumenata.

Slušajući opsenarske zvuke ciganske muzike, ljudima biva lakše; nelagode nestaju i oni su skloni da pomisle da su tankim svojim sluhom popili što god vedro i lekovito. Ali to je, mislim, potpuno pogrešno uverenje.

Gotovo svi pripadnici ovoga sveta, koji su ozbiljno i trajno inficirani zadatim životom, vlasnici su malih ožiljaka i rupa u svome emotivnom biću. Te kada ih Cigani izbombarduju svojim ožiljcima i crnim rupama namesto duša, svojom muzikom i pesmom ovima, lakše ranjenima, namah stane dobro. Gotovo prizdrave kad

osete da postoji daleko veća i crnja muka od njihove. Cigani – kardiolozi, psihoterapeuti, autodidakti.

I po odeći kojom se odevaju ili kostimiraju, opet jedni nalikuju drugima. I jedni i drugi boluju od grotesknog šarenila mimo svih diktata mode, građanskih uniformnih te odevnih konvencija i konfekcija. Arlekin, Pjero, Klaun, artistkinje na trapezu u blistavim trikoima, ruku pod ruku sa ciganskim šarenim ‘aljinama, šalva-rama, maramama, prslucima, košuljama, mindušama, prstenjem, zlatnim dukatima. Gotovo jednaka kostimografija.

Kao da se tim preobiljem kolora, šarenišom, te sjaktavim kindama i džidžabidžama brane od sivila neimaštva i skrajnutosti. Hromatskim vriskom protiv monotonije crno-bele podele uloga na dobitnike i luzere.

Cigani su kao i cirkusanti kratkoveki. Osvetljavajući, poput sveća koje gore sa oba kraja, svoju i tuđu tminu, gore i preгоре. U cirkuskoj areni ove civilizacije, njima je, da bi preživeli, svaki dan jedna nova predstava. Svaki dan – premijera.

Cirkusanti, kao i Cigani nose masku namesto svojega lica. Boja naravno nije ista. Kod klovnova lice je premazano belim cinkvajsom. Okolo usana, cinoberom je oslikan predizajnirani osmeh. Obrve i oči su uveličane olovkom crnog krejona. Pod okom nacrtana suza.

Cigani nose na licima prirodnu dunkl farbu. Osmeh otkriva zlatan zub. Grimasa tuge je prirodni raspored falti, veđe guste i jake, oči velike, garave. Pod okom suza. Ništa kod njih, od svega toga, nije nacrtano.

OČEV PRSTEN

Godine 1999. boravio sam najpre u Vašingtonu na Holokaust konferenciji, a potom u češkom gradu Kolinu na otvaranju prve romske gimnazije u svetu. Romi ne upotrebljavaju reč Holokaust. Oni za to imaju naziv Porajmos što znači – proždirati. U Vašingtonu je odlučeno da se podeli odšteta romskim žrtvama Holokausta. Njima je oduzimano zlato vađenjem zuba, kidanjem ogrlica i odsecanjem prstiju. Romi sa sobom nisu nosili novac. Znali su da je to bezvredna hartija u bežaniji i proturivanju iz jedne zemlje u drugu. Ali zlato, zlato je univerzalna, alhemijska supstanca, na ceni jednako među svim državama i narodima. U Kolinu sam na proslavi sreo Romkinje sa nizom dukata na grudima i muškarce sa prstenjem od čistog zlata, formata omanje tabakere.

Uloga moje porodice u doba Holokausta je odista zanemariva. Ne usuđujem se reći gotovo sramna jer pamtim kako sam vršljajući po babinom escajgu ustanovio da je ona oštetila morskog okupatora za jednu kafenu kašičicu sa žigom svastike na poledini drške.

O dedinim zaslugama u pokretu otpora se ne zna gotovo ništa, ali je ponekad pripovedao da je svirajući sakupljao legitimacije od kogagod se moglo. Tako, kad bi neka od raznoraznih vojski u čačanskom okrugu u

nedoba banula na vrata – Otvaraj! Koji ste?! – oni bi zavrištali uglas – Mi smo naši! Međutim nije ga to obeshrabrilo da zatraži borački staž i penziju u opštini.

– Je li, bre, sad posle rata svi postali prvoborci, samo mi Romi ništa?

– Mi smo čuli, Nikoliću – čkilji odozdo opštinski ćata – da si ti sa svojom bandom svirao i četnicima i Nemcima!

– Pa, jeste – ne da se deda – al sam im u refrenu na ciganskom psovo majku komunističku, ovaj, fašističku!

Tek ćata će: – A gde si se ti to borio, Nikoliću?

– Pa, nisam nosio pušku nego violinu!

– I?

– Svirao sam borbene pesme.

– Koje, na primer?

– Pa, na primer „Što se bore misli moje“!

Tako se izjalovio njegov pokušaj da proturi i kapitalizuje ratne traume. Baba je možda imala veće šanse sa onom kašičicom. Ona, ispostavilo se docnije, najveći dedin mirnodopski neprijatelj i okupator, uvek je posprdno pominjala da se deda borio pod „jorgan planinu i dušek dolinu“. A na pitanje kako da se deda baš ničega ne seća iz vremena okupacije, lakonski bi odgovarala: – Kako da se seća kad se napio još četeresprve i do danas se nije otreznio.

*

Otac je izgleda poneo najveći ratni teret u ime čitave familije. Kao tek regrutovani vojnik zarobljen je na samom početku okupacije nedaleko od Blaca i granice sa Bugarskom. Odatle je sproveden pešice, u dugoj koloni zarobljenika sa rukama skrštenim iza glave, isprva u Niški Lager, o kojem je pisao Rade Drainac u svojoj

knjizi „Crni dani“. Verujem da je Rade video i moga oca i da su mu dve vrele suze, kako piše u dnevniku, kanule u šolju čaja ili rakije. Zahvaljujući činu artiljerijskog kaplара Kraljevske vojske Jugoslavije, otac je deportovan u Oficirski radni Logor (Offlag) u okolini Lajpciga i nije izašao kroz dimnjak, preživio je.

Bio je škrt u opisivanju logorskih dana. Najpre je stekao simpatije upravnika logora jer je ukrotio njegovu podivljalu kobilu koja se razdžilitala da niko nije smeo da priđe. Otac je iz stroja zamolio dopuštenje, prišao bez bojazni, obujmio je oko vrata i došapnuo na uvo kakve reči, na šta je kobila pobočke pitomo plegla zemlji. Uzaludne su bile naše molbe da nam oda te čarobne reči, da bi ih oprobali na Džekiju i kokoškama u dvorištu. Međutim, ko je poznavao lozu našeg pradede Josa Nikolića, najvećeg džambasa, trgovca i uzgajivača konja u užičkom okrugu, po kome su nas Nikoliće u Čačku zvali Josovci, znao je odakle je otac pokupio umeće kroćenja i opštenja sa konjskom vrstom.

Nakon ponuđene cigarete opričao je komandantu svoje drugo spasonosno umeće. Očev S-alt saksofon je bio takođe zatočenik radnog logora te je otac ubrzo osnovao logoraški orkestar i svirao šlagere na oficirskim zabavama i tanz-balovima.

Bili su to dani velikog rizika jer su u spavaonici poljski oficiri dogovarali njegovu likvidaciju zbog kolaboracije sa fašistima. Njihovoj zlonameri su se usprotivili ostali brojniji cimeri navodeći u odbranu očevu solidarnost, jer bi on uvek nakon svirke, svoj honorar, cigarete i čokolade, delio na ravne časti svima u baraci. Ostale dane, do oslobođenja, provodio je kao i ostali zatočenici, radeći na obližnjem seoskom imanju.

Očeve duge prste na desnoj ruci, koji su pokrivali klapne dubokih tonova, krasio je zlatan prsten sa inkrustiranim inicijalima njegova imena. – To mu je poklon iz Nemačke, iz logora – otvarao se deda za prve faze pijanstva. Jedared mu je otac poverio da mu je taj prsten poklonila gazdarica sa imanja na kojem je obavljao seoske radove, u znak zahvalnosti i tajnih ljubavnih odnosa. To nije bila retkost u ta vremena, jer žene su bile usamljene u zemlji koja je muškosposobne slala na front. A ova je naletela na stasitog i naočitog logoraša. Mog oca. Jer ljubav, ljubav je univerzalna, astralna, retko dosežna blagodat, na ceni jednako među svim državama, narodima i svetovima.

– Nemojte da se slučajno izlanete pred njim – u strogoj konspiraciji došaptavo je deda – ali vrlo je moguće da iza priče o tom prstenu postoji kao plod te ljubavne afere, tamo u Nemačkoj, vaš nepoznat brat ili sestra!

Otac je kao suvenir iz logora poneo hroničnu bronhijalnu astmu, prsten, sećanja koja idu uz njega i solidno baratanje nemačkim jezikom. Jednom prilikom u hotelu „Rivijera“ u Puli, moja sestra ga je zatekla na recepciji u ćaskanju sa kakvom turistkinjom Nemicom. Budući da su svi strani jezici za nas u tom uzrastu dotle bili poznati isključivo iz kino sala, ona je sva zadihana došla da referiše majci: – Eno ga tata dole razgovara sa nekom glumicom na glumačkom!

*

Pred moj odlazak u JNA u zimu '74. na otok Vis, otac je, već uveliko načet bolešću, iz kreveta, skinuo taj prsten sa svog i natakao na moj domali prst. – Ovo ti je moj poklon i amajlija, da te štiti tamo. Čuvaj ga koliko možeš, imaj u vidu da mi je puno značio.

Čuvao sam ga i bio ponosan što ga nosim. Sve do jedne noći kada smo ostali kratki za ceh u konobi kod barbe Nika u Visu. Zamolio sam pozajmicu od mornara Željka iz Tuzle. Zatražio je prsten kao zalog. Tako sam izbavio našu četu od poniženja.

Očeva smrt zatekla me je u Pločama. Na sahranu sam došao goloprst. Strahujem da mi otac onu vojničku nesmotrenost i bagatelisanje zlatnim belegom njegove ljubavi, tim što je na ceni jednako među svim državama, narodima, sponom ovoga i onostranoga sveta, možda neće oprostiti.

U međuvremenu je stigla i prekomanda. Razišli smo se Željko, očev prsten i ja. Docnije nas je po svetu razbacao bratoubilački rat. Shodno genetskom zapisu nisam ratovao. Sa koje je strane bio prsten?

Danas bih dao sve, a ništa nemam, samo kad bih saznao šta je moj otac došapnuo na uvo i na kom jeziku, onoj kobili u logoru ?

ROMI – NEVIDLJIVI EVROPSKI NAROD, KOJI IMA ZVUK BEZ SLIKE

Ovoga petka, moje oko *nedremano* opazilo je izvesnu količinu paučine na vrhu polica kućne biblioteke. Tamo gde u muku i tami CD tašni, boravi moje muzičko blago, popeo me unutarnji gonič na neurednosti u potkrovlju našeg gnezda u visinama ptičijim, u Osendorfu. Nadvladala je radoznalost, šta je sve pohranjeno tamo. Već sam zaboravio. Nije zgorega katkad uspomene arhivirati, odložiti na izvesno vreme. Svaki ponovni susret deluje kao da je prvi.

Gle, ovaj prvi CD sa svojim pesmama poklonila mi je u Helsinkiju 2008. Miranda Vuolasranta, članica Konfederacije finskih Roma. Žena lepog, kao alabaster belog lica i kose duge do pasa koju je vezivala u pletenicu. Bila je odevena u tradicionalnu nošnju: svilenu belu košulju sa puf-rukavima i čipkanom kragnom i suknjom do poda (u slojevima omotan, ponekad do 14 metara dug somot). Još i danas Romkinje iz Finske nose svoju tradicionalnu nošnju i njih je sramota biti u drugoj odeći javno ili pred porodicom. U Finskoj, koja se deklarirala kao zaštitnik političkih, kulturnih i teritorijalnih prava manjina, među brojnije manjinske grupe spadaju Romi i Laponci koji žive na severu zemlje. Pre slušao sam pažljivo sve pesme otpevane čistim i nežnim

falsetom na *Kalo* finskom romskom jeziku, jednom od sedam individualnih jezika romskog makrojezika. Bili su to uglavnom zaslađeni staromodni šlageri koje i danas izvode poljski i češki Romi. Prvo slušanje bilo je dovoljno da mi jedna balada nastani sluh. Vokalno uspavljujuće izvođenje raščlanio sam na slogove i pokušao da napišem tekst na srpskom jeziku. Tako je nastala balada sa naslovom „Bez Imena“ na istoimenom albumu prvcu popularnog pop-pevača, takođe romskog porekla, Saše Vasića.

– Ne znaš ti mene još – kazala mi je Miranda na rastanku zbog opaske da me tako upasana do grla podseća na ruske Babuške.

Evo uspomene iz Ulma, sa potpisom najpoznatijeg sving-gitariste u Austriji Harija Stojke, nećaka čuvene romske pesnikinje i slikarke Čeije Stojke. Njegova najupadljivija karakteristika jeste brzina kojom izvodi gitarska sola. Ali toliko učestalo, gotovo svakog drugog takta, da se osim te, formula jedan metronomske brzine preletanja po žicama, nema šta drugo upamtiti. U Salzburgu sam upoznao njegovog perkusionistu i sjajnu pevačicu, bračni par iz Novog Sada. Desetak godina ranije, u austrijskoj pokrajini Burgenlad, upoznao sam njegovu odličnu džez-pevačicu (takođe iz Novog Sada!), koja mi se u garderobi poverila da je u nedostatku posla pevala narodnjake u kafanama po Vojvodini.

Retko posežem za CD-om sa svirkom koja me podseća na sving gitarsku obradu „bumbarovog leta“ iz opere Rimskog Korsakova. Sa Harijem sam se posle susreo najmanje desetak puta, u raznim gradovima Evrope. Pri svakom susretu mi smo se po pravilu iznova veoma, veoma srdačno i učtivo upoznawali.

Disk kojega sada držim u ruci, darovala mi je u Minhenu na *Balkantage* festivalu, Sintica Doči Reinhardt. Pamtim njen glas boje kafe i duvanskog dima, izgrađenog tembra, naočitu curu nesklonu dužem razgovoru. Na bukletu, neskriveni eros proviruje iz njenog bosog stopala. Nasuprot strogim svetonazorima koji vladaju unutar romskih zakona, *Marime* – da se ženska obnaženost toleriše samo do grudi, računajući i grudi, kao dečiju trpezariju. Od stopala na gore obnaženost je najstrože zabranjena jer može lako mušku misao uputiti na zlonamerne vizije korena. Ta njena bosa noga, bez ikakvih asocijacija na fetiš estetizam, ostade mi ponajviše u sećanju od svih njenih vokalnih aktivnosti.

Na književnoj večeri u Gracu 2010. nastupao sam zajedno sa, kako je pisalo na flajeru, *Diknu šnebreger triom*. Na sam pomen izvođenja swing muzike povlačio bih sluh naunutra kao puž rogove. Međutim, nakon samo nekoliko taktova nisam mogao da verujem sa kakvom je tehničkom lakoćom, virtuožno i ritmički precizno, svirao mladi gitarista. Naslušao sam se do tada svega i svačega na temu swinga i swing parafraza. Ovaj mladić je izvajao svaki ton, sa izrazitim osećajem za melodiju; pod njegovim prstima izletale su triole oble kao ping-pong loptice. Istinskoj zvezdi u usponu, izrazio sam na kraju koncerta lično divljenje strukovno odabranim rečima. Razumeo sam iz osmeha na njegovom licu da mu se dopalo odsustvo ispraznosti. *Diknu* je rođen 1990. godine u Beču. Tek mu je dvadeset godina bilo tada, a već je sa 16. godina dobio *Hans Koler*, državnu nagradu Austrije za talenat godine.

Ne znam kako se udesilo da mi odprve ruku dopadne baš ova tašnica, ali su stala da me pohode se-

ćanja na situacije i ljude za koje me veže upakovana kolekcija romske muzike.

Ni jedan od ovih diskova nije kupljen, svaki je poklon sa književnih nastupa i učestvovanja na konferencijama: Sastanak OECD-a u Varšavi, Holokaust Konferencije u Vašingtonu, Roma Media Program u Budimpešti, Festivalu poezije „Voix Mediterannee“ u Lodevu, itd. Na manje važnim susretima od Lisabona do Novosibirska, od Helsinkija do Kalzmate u Grčkoj, upoznao sam veliki broj romskih političkih aktivista. Gotovo svaki drugi Rom ili Romkinja nosili su u džepu CD sa muzikom sopstvene proizvodnje! Muzikalnost i politika, gotovo nespojivo, osim kod Roma.

Poznato je koliko je ciganska muzika uticala na muziku balkanskih naroda i do koje mere je inspirisala najznačajnije svetske kompozitore, Ravela, Dvoržaka, De Falju, Sarasatea, Bizea, Štrausa, Lista... Koliko je Cigana iznedrilo svetske muzičare od Manitas del Plate, Paka de Lusije, Bajramovića, Redžepove, Zamfira, Lakatoša, Veru Bilu, te orkestre od Taraf de Haiduk, Džipsi Kingsa, mađarskih „100 violina“ ili ruskog Trija Romen. Namenjeni prostor neće biti dostatan daljem nabranjanju.

Sve značajniji filmski festival Berlinale otvoren je u glavnom gradu BRD projekcijom filma *Dango*, pričom o čuvenom romskom džez muzičaru Đangu Rajnhartu (Jean Baptiste Reinhardt), gitaristi i kompozitoru koji je 1943. bežao od nacista.

Šta je muzika značila Romima u svojim knjigama i studijama istraživači romske kulture, romoloz i su saglasni: muzika je za Rome diljem viševjekovna puta od Pendžaba i Radžastana bila trezor, nacionalna biblioteka ukupnog kulturnog pamćenja ovog velikog evropskog naroda. Čitavo blago romske usmene tradicionalne

književnosti bilo je mumificirano pratinjom prenosi-
vih muzičkih instrumenata. I na taj način preživelo je
sedam vekova progona i pogroma u tadašnjoj Evropi
da bi se ubaštinilo u generacije potomaka i uživaoca.
Muzika je dakle preživela dočim su njeni izvođači pre-
pušteni preživljavanju.

Predamnom je zinulo pitanje kao zjap: zašto su
samo muzika Roma, Sinta, Gitanosa, Kalo, Manuša (itd.)
i muzički virtuozi koje je iznedrio romski narod, ostali
paradigma njihove kulture sve do današnje 2017. godi-
ne i jedini proizvod pripušten demokratskom i visoko
civilizovanom Evropskom salonu? Ostalom, dvanaesto-
milionskom nevidljivom horu pripadnika pepeljuginog
plemena, preostalo je samo da slušaju sopstvenu mu-
ziku sa udaljenih dvorova.

U višegodišnjim izveštajima, organizacije poput
Amnesti internešenal i Hjuman rajts voč, naglašavaju da
je društveni i socijalni položaj Roma u svim zemljama
Evrope veoma nepovoljan, a život sveden na umetnost
preživljavanja.

U danima kada su bile širom raširene ruke i vrata
BRD u znak dobrodošlice velikom broju migranata, to-
kom noći ili u ranu zoru, sakupljane su u gomile čitave
porodice romskih izbeglica sa Balkana i deportovane
natrag u nevid i nečuj svojih „sigurnih zemalja“. Lice-
merje? Politika dvostrukih standarda? Produženi, pli-
šani Holokaust, Porajmos, Samudardipe? Nemam ideju
kako nasloviti ovaj paradoks vraćajući nosače zvuka
u mrak i muk CD tašne, odustajući od prašine jer se
toliko nakupila nad otvorenim pitanjima da će se sve
teže dati pobrisati.

Romi – nevidljivi evropski narod, koji ima zvuk,
ali nema sliku.

RUŽDIJA

RUSSO SEJDOVIĆ

JEDNA PRIČA

DALEKO BILO

Puja, moja baba, sjedila je pod hladovinom guste krošnje drijena, pokraj naše nakrivljene, crnim terpapirom obložene barake. Stara gatara nas je rijetko posjećivala. Jedino kada bi nas kakva bolest poklopila ili se koja drhtavica i strah uvukli, među nas četvoro unučadi. Živjesmo bez majke Nazife. Poslije sve češćih pijanstava našeg oca, jednog jutra majka sa praznom torbom ode u obližnje selo Liješta, a mi godinama čekasmo njen povratak sa torbom punom kajmaka, suve govedine, par krompira, bijelog i crnog luka, ko palac komadić lincure, pola pogače hljeba. Ništa od toga. Nikada se više nije vratila. Pobjegla je kod majke Hajrije u Mostar na Bišće Polje punog ciganskih džukela. (Dan-danas kada neko zakuca na moja vrata, očekujem šareno obučenu ciganku sa trastom na ramenu, koja bi rekla „Sine, skupi braću da se pričestimo.“)

Zbog odlaska naše majke, otac Bekrija je takođe patio i još se više odade domaćoj lozovači te onoj iz titogradskog *Agrokombinata 13. jul*. Njegovi su to znali, njeni Selimovići isto tako, svi su ga ostavljali njegovom poroku i tegobnoj samoći sa djecom. Rijetko su mu dolazili. A on, pripit ponekad dokazivao svoju hrabrost pred nama pokušavajući zubima da lomi kamen, i kad

smo se njegovog junačenja navikli, sami smo mu donosili kamenja, stajali u red, gurali se, što se više klatio, veće komade smo slagali oko njega. On je prekrštenih nogu sedeo na pustećiji, uzdisao i probao. Ne uspevši, bacao ih je oko sebe i psovao. Preko noći hvatao se vilice i kukao od zubobolje a mi se prevrtali u ponjavama pokušavajući da zaspemo.

Na njegov rođendan, a bješe trezan, poklonismo mu torbu punu kamenja. On se zagleda u poklon, počea ša čelo i potrča psujući za nama i stade kamenjem da nas gađa. U igri, a trajala je dugo, vijao je za nama po kućkim gomilicama i čukaru.

Pitali me u školi da nije otac počeo da nas maltretira. Ne, rekoh smijući se, mi se tako igramo.

Znao sam da me je baba voljela najviše od svih, kako jednom reče, zato što ćutim. Nijesam koprcao jezikom, poput ostalih. Nijesam lagao, nijesam ni pjevao. Volio sam da ćutim, poput ribice u akvarijumu, sitna, šarena ribica, koja ponekad ponešto usrkne, neku mrvu zahvati i očima bauljastim čudi se gromoglasnim, žustrim i osvetoljubivim ljudima.

Čitao sam knjige bez prestanka. Slušao svaku riječ koju progovore oko mene. Pentrao se na stolicu i po čeonoj gredi barake ispisivao poneku riječ, slova, imena, šifre. Po osušenom lišću bilježio sam stihove, razgovore sa sobom. Moj herbarijum je bio moja prva ispisana knjiga. Imao sam naviku da se rano izjutra pred odlazak u školu iskradem iz barake, otrčim i sednem na moj kamen kojeg sam prisvojio, a bijaše poput stolice, i tu na njemu, dočekivao prve zrake sunca.

I teglio sam svukuda knjige sa sobom, koje sam čitao milovao, slagao, trljao dlanove po njima. Jednom mi se ote pa počeh jednoj korice da ližem, i kad osje-

tih ukus olova i buđi, pozaspalih nataloženih godina, prestravih se.

Niko nikada u našoj romskoj familiji prije mene nije se tako prisno družio s knjigama. Trudili se da me odviknu te napasti, kako rekoše, tog zla, ali bezuspješno. Braća su me izbjegavala, sprdala se.

Ali sada, bejasmo zdravi, a baba se lagodno smjesti pod drenjinom na pustećiju, turi trastu kraj sebe, raširi bočhavu preko koljena. Čekala je mene, to vidjeh po njenom ozarenom licu kad ugleda moj povratak iz škole. Čekali su s njome svi, moj otac, moja dva brata i sestra. Svi okupljeni kraj starice, sedjahu i gledahu preda se. Kokot Koko poliježe trbuhom i ne dočeka me pred školskom kapijom, kao što je to činio davši se u trk poput konja.

Kad ugledah babu, pritrčah joj i padoh u njeno naručje. Ona me zagrli, zgrabi šakama moje obraze i krene da mi ljubi čelo.

Očekivao sam da će odmah započeti pitanjima. Će su se sakrili ti đavolčići iz mojih knjiga što iskaču po noći kada svi spavaju a ja uz šterike i smrdljive petrolejske lampice listam po njima? Koji zapisi obuzimaju moju pamet?

No ne priupita me ništa, no lagano prošapta u moje uvo: „Umrla je!“...

Znao sam da misli na moju majku Nazifu. Zaćutao sam i svih se čvršće u babino naručje. Predosjetio sam da će nešto da se promijeni u mom životu. Da će, kada se odbijem od starice, sve oko mene izgledati drugačije, poput likovnjaka koji deblja ili briše linije i satire kolorite na svojoj slici pa se sve izvitoperi na njoj. I bilo je tako, kad se odmakoh od babe, osjetio sam da sam drugačiji čovjek. Potrčah, koliko su me noge

nosile, po kamenju, među dračama sam posrtao, šiblje kukrika me mlatilo po cevanicama. Poslije kilometara trke, nadomak šume, zastadoh, sagoh se sav zadihan i ugledah krvave podkoljenice. Ne osjetih nikakvu bol, al' osjećao sam da mi se grudi rasparaše, i da neka Morača negdje unutra tek počinje da izvire u meni, i da nikada presušiti neće.

Mjesec dana nijesam niskim progovorio riječ. Znao sam da ću morati da, kada se otrgnem iz onog gliba i mutne naslage tuge, učim povratak u život.

Zbog svega ovog svi su bili u velikoj brizi za moje zdravlje. Plašili se uroka, prokletstva, da se nešto ne uvuče i zatavori u meni obuzimajući mi svijest. Plašili se da mi neko nije zatvorio dušu.

Par puta, baba me priupita da nijesam male garave čovjekolike lutkice vidio kako bauljaju i zapišavaju ukруг naše barake? Da nijesam sanjao sitne, širokora-mene trome ljude velikih očiji, daleko bilo? Smijao sam se tome, izbjegavao da joj odgovaram, a ona mislila da prećutkujem i sa nekim likovima šurujem iz mojih knjiga. Jedne subote, pokušala je da me liječi, kako je kazala, da mi „sipa olovo“, da „saliva stravu“ sa mene. Bio sam znatiželjan, pa pristadoh na njenu igru. Pravio sam se zbunjen, izgubljen, potiskivao smijeh. Hteo da naučim neke bajalice koje stara gatara vješto skriva poput zlatnika.

„Sjedi, sad ću da te oslobodim strave, zlato moje!“ reče baba.

Sjedoh prekrštenih nogu kraj vatre na kojoj se u maloj časi topilo olovo. Ona prebaci preko moje glave crvenu maramu, postavi lavor sa vodom na moje tjeme i počeo da šapuće:

*„Srela sam Svetoga Petra, pita me: ‘Đe ideš?’“
‘Idem kod Svete Marije da je pitam đe je zdravlje,
da izbacim strah i bolju iz lubine.’*

A Sveta Marija mi kaže:

*‘Idi vrati se kod Svetog Petra,
što ćeš kod mene, bre, žensko si!’*

Idi i izbaci!

*Izvadi bolest,
iz moždane srži u kost,
iz kosti u meso,
iz mesa u čapru,
iz čapre u dlaku,
iz dlake u more,
u planine, u šume,
nek ide bolest i strah od tebe.*

Pilakterion!

Daleko bilo...’“

A potom začuh nad glavom prštanje vrelog olova u lavor sa vodom. Prestravih se! Pomislih, baba me kao liječi od straha, a uplaši me! Ona otrgnu krpu s moje glave, prostre je po tlu i vodu prospe po njoj. Na mara-mi osta grumen čudno oblikovanog olova, skulptura sa kracima i oblicima poput sitnih ljudskih lobanja i handžara. Prevrćući iz ruke u ruku gatara brižljivo pogleda sa svih strana tu čudno oblikovanu masu olova, pušući, vrteći glavom, uzdišući, osmotri me zabezeknuto, čudno, slutnjivo.

„Knjige... knjige, te tvoje knjige...” prosikta baba.

Neki me skriveni, tajni poriv iznutra naćera da se zakašljem i učinim se bolesnim. Moja braća i sestra posjedali okolo bez riječi, netremice buljeći u moje lice. Pomislih, sad ću ja vas da uplašim! U baraku zgrabih knjige i priđoh vatri, kad odjednom nastade vriska:

“Knjigeeee!” povikaše svi u glas.

Znali smo, spasa mi nema, barem ne od babine medicine. Bio sam slučaj za ozbiljnije liječenje. Morali su kod lekara da me vode u Titograd.

Sjedosmo u hodniku Ambulante. Na zidu su visili dijagrami sa opisima bolesti, crtež bubrega, ličio je na ogroman pasulj, slika kostura, buljio je u mene i Puju. Ona je gledala u stranu, šaputala: „Daleko bilo.“ Ko je god ulazio ili izlazio, izgovorila bi svoju bajalicu. Tra-stu je držala objema rukama na krilu da neka bolest ne uskoči unutra. Ljudi koji su je poznavali čudili se i pitali se s njom, a ona samo opetuje – *daleko bilo*. „Šta ti je sa unukom?“ priupita Stana, a baba će: *”Daleko bilo.”*

Poslije pola sata prozvaše nas. Stadosmo pred čovjekom u bijelom mantilu. Sjedeo je za velikim stolom i piskarao. Okolo vrata visio mu tanki gumeni šlauch sa komadom metala i slušalicama. Gornji džep bješe prenatrpan olovkama. Zavidjeh mu. Ja sam imao samo jednu.

“Šta je Puja? Rijetko mi dolaziš?” dočeka nas ljekar prepoznajući babu.

“Ne dođoh zbog sebe, doktore” ona sjede. Ja sam stajao kraj nje i osmatrao sobu, regal pun debelih knjiga. Baba me pogleda, potom se nagnu ka lekaru i prošapta:

“Unuk mi je teško bolestan! Ne mogu da ga povratim, Bog da me ubije!”

“A što mu je?” ljekar me osmotri ispod oka.

“Zarazio se! Gotov je!”

“Kažeš zarazio, čime?”

“Jes’ bogami, daleko bilo! Ne odvaja se od knjiga!” skoro poviče baba, i opet me strogo pogleda. Ja se odmakoh od nje i priđoh regalu sa knjigama. Iz reda izvukoh jednu i počeh da listam. Pravih se kao da ne čujem njihov razgovor.

“Šta ti rekoš! Vidi ga! Će god vidi i knjigu namiriše zgrabi je, onijemi, ogluvi, džabe ga što pitaš... Po lišću piše neke znakove, bilježi po baraci, svu nam išara iznutra i spolja. Napuni nas mađija...”

“A-ha, znači on je bolestan!” prosikta ljekar i pogleda me, ja mu se osmjehnuh, on mi namignu.

“Spasi mi unuka! Piši mu, za ime Boga neke lijekove, nešto, neke injekcije, sirupe!” skoro molećivo nastavi Puja.

Ljekar ustade, priđe mi i priupita kako se zovem. Rekoš mu svoje ime.

“Kakav si đak?”

“Kažu da nijesam loš.”

“A koje to knjige čitaš?”

“Sa školskom lektirom se dosađujem. Čitam neke njemačke autore.”

“A Će dobavljaš sve te knjige?”

“Na otpadu. Otkrio sam jedan pun kontejner, pa ugrabim ponešto dok moj otac kupuje pleh za kotlove i tiganje.”

“A koju knjigu bi želeo da pročitaš?”

“Neku od Danila Kiša.”

“Da nijesi mali za to?”

Baba skoči sa stolice. “Ću li doktore šta reće, volio bi da čita i po kiši!” prosikta baba. “Piši injekciju, duplu. Kumim te Bogom.”

Ljekar ozbiljan, vrati se za sto uze komad papira i ispisa nešto po njemu.

“Puja, drži ovaj recept i idi u gradsku knjižaru na Trgu Slobode i daće ti tamo lijek za unuka. I smiri se jadna...”

“U knjižaru veliš? Injekciju?”

“Daće ti nešto. Klin se klinom izbija”, reče ljekar,

ustade pozdravi se sa mnom, pomilova me po kosi i isprati nas napolje uz osmijeh.

Puja je bila u čudu i nevjerici šta to piše na papiru.

Stigosmo pred knjižaru.

Baba se kanila da li da uđe ili ne. Stajala je na ulazu koji tren, nešto joj zasmrdi, kako reče, usta poklopi, izusti svoju bajalicu i povuče me za sobom. Banusmo unutra. Miris svježe odštampanih knjiga zapuhne mi nozdrve. Kraj prepunih regala ljudi su stajali držeći ih u rukama, listajući i zagledajući u tekst.

“Koliko bolesnika, majko moja!” prošapta baba, priđe kasirki i ispruži papir. Ona pročitava:

„Molim vas, poklonite ovom djetetu knjigu ‘Grobница za Borisa Davidovića: sedam poglavlja jedne zajedničke povesti’ od Danila Kiša.

Račun pošaljite doktoru...

Hvala.“

Kad čuh koji lijek mi je prepisan, ozarih se. Kasirka mi spretno turi knjigu u ruke smiješeći se. Ljudi oko, čuvši tekst recepta priđoše mi uz osmijeh, očito zatečeni nesvakidašnjim događajem u knjižari.

A Puja, zabezeknuta, zgrabi me za šaku, i u panici otrgnu iz prostorije napolje.

Ja stisnuh Kiša da mi ne otpadne sa grudi, *daleko bilo!*

MARIA

SIVÁKOVÁ

IZBOR IZ PROZE

KARTA NA DVADESET ČETIRI SATA

"Na kojem broju sobe nam je ta mama?" – "Broj devet, doktorice."

Čekaj, engleski već dobro znam, ali ne vjerujem da sam to dobro razumjela. Ne, ne, Bože, reci mi da to nije istina!

U jednu od ugodnih ordinacija male klinike u kanadskom Hamiltonu, kamo sam došla zbog bolova u trbuhu, ušla je prekrasna žena u bijeloj kuti. "Vi ste Maria?", nasmiješila se.

"Da", izustim drhtavim glasom.

"Čestitam na začecu..." Ništa više ne čujem, samo svoj plač.

Preplašila sam je. "Ali što je? Zar se ne veselite?"

"Ja ne mogu opet biti trudna, vraćamo se kući...", ne mogu zaustaviti suze. Želimo se vratiti u Češku. Ali s dvoje djece? Kamo bismo s njima?

-

U vrijeme kad smo Robert i ja doletjeli u Kanadu, umro je Michael Jackson. No mi smo ondje od prvog trenutka živjeli svoj san. Samo ja, on i zemlja u kojoj smo se napokon osjećali kao ljudi. Bića bez etikete, koja kamogod došla, dobrodošla su i drugi su pokazivali zanimanje za njih. Čak su me i na ulici ljudi znali pitati:

"Kako si? Izgledaš odlično! Hoće li biti curica ili dečko? Samo neka ste zdravi i sretni!" Nisam mogla vjerovati vlastitim ušima kad su mi se obraćali nepoznati ljudi, tek tako, na ulici, dok su prolazili kraj mene.

Ili onomad kad sam prolazila autobusnim kolodvorom. To mi je bila prečica dok sam šetala prema gradu. Bilo je prekrasno toplo. Obukla sam onu crvenu haljinu koju je Robert posebno volio na meni. Govorio bi kako mi jako lijepo stoji. Trbuščić se u njoj lijepo vidio i ja sam se osjećala zaista sretno. Daleko od svega. Robert je imao posao iz snova na kojem je upoznao prijatelje iz cijelog svijeta i otvarala su mu se vrata novih mogućnosti i iskustava. Svoj je posao smatrao svojim životnim poslanjem. Pomagao je ljudima koji su tek stigli u zemlju prilika da se uključe u obrazovni proces. Gotovo u svakoj školi u gradu imao je svoj ured, kamo su dolazila djeca i roditelji tražeći pomoć. Posao ga je ispunjavao i on je bio sretan. Njegov kolega Ivan Cervo iz Kolumbije rado je pristao biti kum našem prvom djetetu kojem smo se silno veselili. *Mislim da će biti dečko. Kako li će se samo zvati...* prolazilo mi je glavom kad me na ulazu u kolodvor pozdravio jedan gospodin i ponudio mi svoju kartu. "Vrijedi dvadeset četiri sata, ja je više neću trebati, uzmite je." Zapanjeno sam ga pogledala. On se uistinu obraća meni?! Nasmijem mu se od uha do uha. "Jako ste ljubazni, hvala vam, ali ja je ne trebam, samo prolazim ovuda." Naš daljnji razgovor nas nije nimalo zadržao, a oboma nam je uljepšao dan.

"Roberte, nećeš vjerovati što mi se danas dogodilo!" dovikujem oduševljeno svojem suprugu dok mu pripremam večeru u prekrasnoj kuhinji s terasom, odakle sam noću promatrala rakune i vjeverice. Naš unajmljeni stan u maloj stambenoj zgradi od crvene cigle bio je

kao iz bajke. Do svega dva ulaza, s bijelim vratima iza kojih su počinjale privatne prostorije, vodile su drvene stube nad kojima su se nadvijale elegantne nadstrešnice. A oni cvjetnjaci? Bila sam potpuno zaljubljena u njih. Naš stan u potkrovlju trokatnice imao je prozore točno u sredini, kao da nas sve oko nas obavija harmonijom. Robert me odveo u raj.

Bila je to njegova ideja. On je već nakratko doživio sličan raj kad je posjetio svojeg oca u Australiji, koji je ondje živio već trideset godina. Htio je da i njegov odrasli sin živi u svijetu u kojem na njega nitko neće gledati kao na prljavog cigana. Robert se tako oprostio od svoje majke kojoj je pucalo srce što sina šalje u svijet, ali mu je istodobno željela bolji život. Nažalost ni otac ni Robert nisu uspjeli uvjeriti sutkinju, koja je odlučivala o njihovoj sudbini, da sin ima pravo ostati u Australiji. I tako se Robert morao vratiti u Češku. Na kraju krajeva, ja sam sretna zbog toga. Zahvaljujući toj igri sudbine, mi smo danas zajedno. Upoznali smo se nedugo nakon njegova povratka i odmah zaljubili jedno u drugo. Nakon nekoliko mjeseci zajedničkog života, jednog mi je dana rekao: "Maruško moja, želiš li vidjeti kako je to osjećati se kao čovjek? Bez da te itko gleda samo kao na ciganku? Ja sam to doživio u Australiji. Ja znam kako je to i htio bih da to osjetiš i ti." Poznavali smo se samo nekoliko mjeseci, ali išla bih s njim na kraj svijeta.

Iz naše ljubavi rodio se nakon godinu dana sin. Naš dar, Joshua.

-

Ponekad čovjek napravi grešku koju više ne može ispraviti i zbog koje će žaliti cijeli život. Kako ga to ne bi slomilo, s vremenom si počne govoriti da je svako zlo

zbog nečeg dobro. Život te, kad staneš oči u oči s nevoljama, očvrsne, zbog toga si snažniji i otporniji. Na svijetu ne postoji samo dobro. Moraš znati suočiti se i sa zlom. Jednostavno jin i jang, često si ponavljam u sebi kako bih se mogla pomiriti s jednom ključnom odlukom. Moja najveća greška u životu bila je vratiti se iz Kanade u Češku.

Željela sam da Joshua ima obitelj. U tom raju, u Hamiltonu u Ontariju, bili smo nas troje sami, dok su svi naši ostali s druge strane oceana. Ondje je Joshua imao puno bratića i sestrični, teta i stričeva, baka i djedova.

Kad smo odlazili iz Kanade, ni ne sluteći što time zapravo činimo, stalno smo ponavljali kako će nam najviše nedostajati ti slobodoumni ljudi i njihova energija koju smo željeli podijeliti s našima u Češkoj. Bez naših mama i tata i obitelji, u kanadskoj slobodi nismo uspjeli biti potpuno sretni. Oni su bili ondje, u zemlji, u kojoj većina ljudi ne želi nas, Rome, za susjede. Kako smo bili naivni! Što smo se više približavali "domovini", to je više nestajala ona sreća koju smo zapakirali sa sobom na put i koju smo žurili prenijeti svojoj obitelji i namjeravali crpiti iz nje zauvijek. U kratkom vremenu je naš zavežljaj pun optimizma bio prazan i od njega je ostala mješavina gorčine i beznađa. "Moraš se boriti...", često je od nas čuo Joshua. A mi smo mu zapravo željeli bolji život.

Zašto ovu zemlju, u kojoj smo se rodili, ne možemo smatrati svojim domom, iako bismo to tako rado htjeli? Dom je ipak ondje gdje se osjećaš dobro i sigurno. To je mjesto gdje si okružen ljudima koji te vole, koji se brinu se za tebe i koji, unatoč svojim problemima, znaju zastati i saslušati tvoje. Isto tako dijele s tobom i tvoju radost. Tako nam je bilo u Kanadi. Ovdje, u Češkoj, taj osjećaj nalazim samo među onima koji su nam doista

bliski, među onima koji nam daju prilike i žele nas upoznati. Koliko je takvih dosad sreo Joshua? Kanađanin tijelom i dušom. Trebao je odrastati ondje. Mislim da bi bio sretniji i veseliji dječak, čak i unatoč preprekama koje ga ne bi zaobišle ni u inozemstvu.

Probudio me hripavi kašalj. Nije bio moj, već male Eliške, koja je ponovno bila bolesna. Lucka je brzo otvorila prozor i, omotanu u deku, tu malu siroticu što je više mogla primaknula prozoru da udahne svježi ledeni zrak. "Pomaže joj to, sad već dobro znamo. Zar ne Eli, uskoro će ti biti bolje", prijateljica je čvrsto privijala svoju kćerkicu uz sebe u polumračnoj sobi.

Rasklopivi kauč koji je Lucki nedavno kupio njezin otac nije baš udoban, ali Josh i ja smo zahvalni na njemu. Odmah pokraj stoji ležaj na razvlačenje kojeg se sjećam još iz vremena kad sam kao mala dolazila u posjet Tomijevima. Pokušavam zaspati, ali nikako mi ne uspijeva. Opet razmišljam o tome gdje ću dovraga pronaći nekakav stan. Ovdje ne možemo dugo ostati. Garsonijera od dvadeset četiri kvadrata tijesna je i za njih dvije. Ali što da radim?!

Dok sam živjela dvije godine u Kanadi, moji su se razveli. Njihov miran život s troje djece počeo se raspadati. Nisu izdržali pritisak koji je došao nakon revolucije. Braću je uništio heroin, roditelji su doduše imali posao, ali sa svojim bijednim plaćama više nisu mogli sve podmiriti. Romi su tad masovno odlazili u potrazi za boljim životom. Mi smo se priključili posljednjem migracijskom valu u Kanadu, neposredno prije nego što su zatvorili granice. Roditelji su mislili da se iz inozemstva više nikad neću vratiti. Brat Martin me prije toga nekoliko puta upozorio: "Sejo, samo se nemoj vraćati

ovamo!" Do posljednjeg trenutka nisam imala pojma što se događa kod kuće. Htjeli su me zaštititi od svojih problema i briga. Pustili su me da tako dugo sanjarim.

Izgubili smo dom. Nisam imala kamo. Robert je neko vrijeme ovdje tražio posao, ali je nakon nekog vremena odustao i otišao okušati sreću u Engleskoj. Uspio je i uštedio je veću svotu novaca za naš bolji život, ja sam samo trebala naći stan. Ali ovdje novac ne igra najveću ulogu. Ovdje mi ne vrijedi ništa, sad već to dobro znam.

Ponovno u mislima vrtim onaj prizor davnog poslijepodneva kad sam sva uzbuđena prilazila zgradi ispred koje me čekala agentica. Trebala mi je pokazati stan koji me zanimao. Ali čim je shvatila da sam ja ona zainteresirana osoba s kojom se tako lijepo dogovorila preko telefona, osmijeh joj je nestao s lica. Taj izraz lica, to zgražanje! "Nemojte se ljutiti, ali vlasnik ne želi Rome." Nije čekala ni trenutak, odmah mi je to sasula u lice. Nema smisla opisivati moje osjećaje, ne mogu se prenijeti. Dakle, "Welcome home, Maruško, Roberte i Josh!"

Takvih susreta bilo je mnogo. Počela sam gubiti nadu. Na kraju sam morala spustiti kriterije o dostojnom stanovanju i bila sam sretna što sam našla vlasnika kojem nisu smetali Romi – ali samo zato što mu je stan bio u očajnom stanju. Ostavila sam u njemu svoju dušu, ali bila sam sretna što imamo gdje živjeti. Nedugo zatim Robert se vratio i mogli smo početi ispočetka.

-

Da je moj sin odrastao ondje gdje se rodio, ne bi morao neprestano proživljavati nova traumatična iskustva. Kao da nas je ona susjeda iz kuće pored, kad smo napokon uselili u našu kućicu iz snova u malom

selu blizu Kladna, proklela. Sigurno je bila vještica, tako je izgledala, a tako su je i zvali.

"Tko se ovamo useljava?", upitala je Roberta dok je s mojim bratom istovarivao namještaj iz kamiona za selidbe. Mislila je da su oni samo radnici koje je unajmila neka privilegirana, bijela obitelj. "Mlada obitelj s jednim djetetom, gospođo. Mi."

Taj pogled! Taj izraz lica koji tako dobro poznajemo od tolikih stranaca.

"Blago nama! Imamo se čemu veseliti!"

"I mi isto", odbrusio je ljutito Robert. "Sejo, nemoj sanjariti, vi tu nećete izdržati!", izletjelo je Martinu.

U takvom ozračju ovdje živimo već osam godina. Nikad se nismo potpuno uklopili. Boje nas se jer nas ne poznaju, a što je još gore, ne žele nas upoznati.

Želimo otići iz tog sela. Josh ovdje nema prijatelja. Sami smo. Nije lako. Preselit ćemo se u Prag – često se čuje za našim stolom. lako nam novac nije najveća prepreka, stan ne možemo naći tek tako. Jedino ako nam u tome pomogne neki prijatelj bijelac. Sami nemamo nikakve šanse. Ovdje se osjećam kao u klopci. Kao i svaka majka, želim za svoje dijete samo najbolje. I zato se borim, borimo se i dalje. Mi nećemo odustati.

Često imam osjećaj kako je toliko toga, da nam to nitko ne bi ni povjerovao.

Josh već ima četrnaest godina. Voli povijest i zemljopis, ali više ne želi biti povjesničar ili učitelj kao prije. Želi postati pravnik, a zatim sudac. Želi se boriti za jednakost na višoj razini, pomagati ljudima kojima je nanesena nepravda, kojima se uskraćuje pravda. Kao što je bila uskraćena njemu. Kad kao dijete doživiš pravi linč, to te promijeni. Negdje duboko u sebi počneš sumnjati u svoju vrijednost. I svaki put kad prođeš kroz

bilo koja vrata, prvo što pomisliš je – *vidjet će da sam Rom i onda je gotovo, to je sigurno.*

"Mama, zašto ja moram biti crn, pa nisam ništa učinio!" još uvijek mi u ušima odzvanja njegov plač kad me nazvao nakon što su ga na autobusnoj stanici napale dvije odrasle osobe. Zvao je upomoć. Ali skupili su se samo ljudi koji mu nisu vjerovali. Kako da dijete, stvoreno iz čiste ljubavi i sreće, s kanadskom dušom, izdrži ovakav pritisak? Koje dijete ovo zaslužuje?

–

Oduvijek sam sanjala o velikoj obitelji. Voljeni suprug, troje djece koje trčkara oko prostrtog stola. Toplina doma. Svi si upadaju u riječ, pričaju o zgodama, proslavama. Osjećaj sigurnosti da ćemo uvijek biti tu jedni za druge. Taj san mi se nikad neće ispuniti. Iz straha da svojoj djeci nećemo moći ništa ponuditi, ostali smo samo na jednom djetetu. Budućnost je bila previše neizvjesna. Ali bili smo mladi, a želja da budemo sa svojom obitelji bila je jača od života u slobodnoj zemlji bez njih.

Srećom, oko sebe imamo ljude koji nam daju nadu da svijet još uvijek nije sasvim otišao kvragu. Da se ima za što boriti. I premda bi se moglo činiti da smo ogorčeni i da smo pustili da nas samelje mračna sila rasizma, ksenofobije i predrasuda, zahvaljujem Bogu što ipak nije tako. Onaj osjećaj prema ljudima sa srcem na pravom mjestu, koji sam osjetila u Kanadi, još uvijek živi u nama. Nije nestao. Osjetim ga svaki put kad pogledam u oči svojeg sina.

SOFIE

Nalet jakog vjetra širom otvori prozor. Sofie sakrije glavu ispod deke. Tako je mekana i topla! Poklon od brata. Sjedne kako bi pogledala prizor iza prozora koji joj svakog dana pruža novi scenarij. Nebo se igra prekrasnim bojama. Zora s nadom da će danas biti bolje nego jučer. Nasloni se na uzglavlje, nasmije se, ali taj je pokret odmah podsjeti da još nije pobijedila. Hladno joj je i boli je svaki dio tijela. Mora se razgibati. Htjela bi još spavati, ali više ne može izdržati u krevetu.

"Dobro jutro, Tefitty, gladna si?" pozdravi se sa svojom mačkom, koja je prati otpočетка liječenja. Ona joj se, oduševljena što je već budna, protrlja o nogu. Obje su odmah bolje.

Ode u kupaonu i pokušava ignorirati tu osobu koja je zabljesnula u zrcalu. Ne prepoznaje se. Ovaj odraz netko je sasvim drugi.

"Odvratna si, ćelava nakazo!" unutarnji glas tako je snažan da se uspijeva probiti van i pretvoriti se u šapat... više siktanje, koje se provuče kroz zube. Sofie ne želi imati ništa s ovim odrazom. Pa ona je ipak ta smirena, uvijek nasmijana... Već se osjeća bolje, tja zašto tako ne izgleda?! Prepadne je bijes na sebe samu. Pljusne toj osobi nasuprot kapljice ledene vode u lice.

Tefitty skoči na umivaonik i protegne se prema Sofiji da joj pokaže kako je voli baš takvu kakva jest. Sofija osjeti tu snagu koja je cijelo vrijeme liječi. Uzme mačku u naručje i odnese je u kuhinju do zdjelice.

U šalicu nasipa dvije žlice koprive koju je prošle godine nabrala u vrtu. Prisjetila se kako ju je kao mala brala s tatom. Mama joj je tim čajem ispirala kosu, a Sofija to radi i danas. Odnosno, radila je. Ali opet će, veseli se tome svaki dan. Ako je nešto na sebi voljela, to je bila kosa. Gusta, crna griva. "Bit će još bolja, kvalitetnija. Vidjet ćeš! Ubrzo!" to joj ljudi često kažu. Ali ona je već odavno izgubila strpljenje. Lako je njima govoriti, glupa kosa, ima važnijih stvari... Naravno, ali neka oni probaju svaki dan zuriti u ogledalo i gledati potpuno nepoznatu osobu! Kao da sam bez lica. Nemam obrve ni trepavice i zlo mi je od toga, pomisli ljutito dok na glavu stavlja kapu koju je sama heklala. Dok ispija čaj, promatra Tefitty kako se nakon doručka pomno umiva. I ona bi trebala nešto pojesti, ali nema apetita ni za što. Barem sad ima više snage za otići u grad. Zbog tog je malo nervozna, ali je sretna što će se nakon dugo vremena sama izvući iz svojih četiri zida i to joj daje hrabrosti. "Začas ću izaći van, uživaj tako dugo, Tefitty!" oprosti se i oklijevajući krene prema autobusu.

Nebo je azurno modro, ali vlada zima koja prodire do kostiju. Mrak je ovio cijelu okolicu, snijeg tiho šapuće pod njezinim koracima. Načas se zaustavi i duboko udahne svjež zrak, pogleda prema nebu, zatim odmah prema tlu gdje ispred sebe ugleda bijelo pero. "Jasan znak odozgo!" nasmije se. Spremi ga u džep za sreću i s osmijehom krene ovaj put na svoju posljednju kemoterapiju.

-
"Kako si?" radoznalo je promatra David.

"Već bolje", Sofie se pritvorenih očiju pokušava nasmiješiti.

"Spavala si gotovo tri sata. Evo, tvoj omiljeni, ali pazi, još je vrela", pažljivo joj pruži pripremljeni čaj.

Zajedno sjede u dnevnoj sobi na kauču. Njihova kućica iz snova u malom selu, gdje žive nekoliko godina, više joj ne pričinjava radost. Ponovno danima ne može izaći iz nje. Sjeti se zrcala koje je prije dvije godine razbila, na broj trinaest koji visi na njihovoj ogradi i koji je krasio nedavni rođendan njezina sina Oskara. Neobičnu igru "bibahtali" okolnosti žele čim prije otjerati iz glave. "Znaš što znači bibahtali?", upita bljedog osmijeha.

David rado igra ovu igru s romskim zagonetkama. "Ne, ali tako dražesna riječ će sigurno značiti nešto lijepo."

"Nesretan", brzo ga razuvjeri Sofie. Srkne iz vruće šalice, legne i pomiluje Tefitty koja spava na njezinim nogama.

"Uvijek je uz tebe. Meni uopće ne želi prići. Kao da te liječi", dobaci David uronjen u udžbenik. Sofie se zagleda u njega. Davidu traju ispiti i sve ga strašno nervira. Previše mu je svega. Boji se za mene, poslodavac mu nije produžio ugovor i na neko je vrijeme zanemario školu, pomisli. Voljela bi mu nekako pomoći, kao što on pomaže njoj. Uvijek je bio tu za nju, kao i na dan kad su joj priopćili dijagnozu i ona se srušila ispred bolnice. Taj dan je zapisala u dnevnik, i sad ponovno čita u sebi:

Crna rupa. Bila sam ondje.

Mrak i strah u njemu drijemaju, ali ne spavaju.

*Zaustavi te u vremenu. Prostor prestaje postojati.
Padaš, ili se uznosiš? Nemaš kamo krenuti. Raspadaš se, raspr-
sneš se, izgubiš se.*

*A potom te zagrlji, stisne te k sebi. Ljubav. Opipljiva, čista i jed-
nako beskonačna.*

"Ne boj se, sve ću savladati", šapne i poljubi te u čelo.

Načas samo promatra Davida. Ponovno joj po-
stane loše i od umora više ne može podići ni šalicu da
popije čaj od koprive. Zaspi na nekoliko sati.

-

"Mama, hajde ustani", kaže Oskar i upali lampu.

"Koliko je sati?", teško se budi Sofie. Treba joj neko
vrijeme da shvati gdje je i koliko je sati.

"Uskoro idem, mama. Znaš li možda gdje mi je ho-
kejska palica?"

Polako pokušava ustati s kauča da pomogne sinu
u potrazi, ali ne uspijeva ni navući papuče.

"Evo, našao sam je! Bok", brzo se oprostí Oskar i
zalupi vratima za sobom. Sa svojom palicom nestaje u
ledenom mraku nadolazeće večeri.

Jedno od njegovih povremenih bježanja od kuće,
dok njegova mama samo leži, često neraspoložena i
razdražljiva. Trudi se biti drag, obziran, ali to ne ide
uvijek. I on ima svoje probleme o kojima s njim dugo
nitko nije razgovarao.

"Zašto baš mi, mama!", sjeti se Sofie prvih riječi
svojeg sina kad je saznao da ima rak i vidio kako joj je
teško. Da, to nije samo moja bolest, svi smo u tome,
proleti joj kroz glavu. Mora biti jaka i biti tu za sina i
Davida, ali ima li uopće snage za to? Samo što se ta
želja, da se ne prepusti očaju kako bi bila moralna pot-
pora svojim najbližima, u njoj sukobljava s potpunom
tromosti i iscrpljenošću.

Zamota se u deku i samo tako sjedi pod prigušenim svjetlom lampe. Načas gleda u prazno, zatim se osvrne po sobi. Na zidovima vise njezini crteži kao podsjetnik na vrijeme kad je bila snažna, puna života. Još nema snage pobjeći od stvarnosti. Htjela bi ponovno slikati, kao i plesati ili pjevati, ali nad svim odmahne rukom. Nema snage čak ni zaliti cvijeće. I ono već vene, baš kao i ja, pomisli. Već leži ovdje više od pola godine. Prašina se slegla čak i na knjige koje je već dugo čekaju na stoliću. Otrese prašinu s jedne, zadubi se u čitanje, ali tek na kratko. Oči joj lutaju po recima, nehotice preskaču dalje, ali ne upija smisao. Umor i rastresenost uskraćuju joj čak i ovu omiljenu razonodu.

Sunčeve zrake razlijevaju se po njezinu licu. Pušta ih da skliznu niz vrat, ramena, prsa. Podigne bradu malo više, nasmiješi se na nekoliko oblaka, a onda zatvori oči. Topli povjetarac gladi kosu, vlati trave miluju tijelo, a nos joj golica miris livadnog cvijeća. Zavodljivi zov kukaca i ptica donosi spokoj njezinoj duši. Nema potrebe nigdje žuriti. Živjeti ovdje i sada.

ALEXIAN

SANTINO SPINELLI

IZBOR IZ POEZIJE

AUSCHWITZ

Blijedo lice,
tamne oči,
hladne usne; tišina.
Slomljeno srce
Bez daha,
bez riječi,
bez suza.

SIN NEVIDLJIVA NARODA

Oče,
kapi krvavocrvena mlijeka
teku iz bolnih prsa...
ukiseljavaju nepce, gade apetit.
Oče,
bijeli snijeg hladan od leda
pada sa silovita neba
da prekrije crnu kožu topline...
Oče,
konj, ranjeni konj
ne galopira prema cilju
pjesasti znoj pretvara se u kiselo mlijeko.
Oče,
trava spaljena pohlepnom zemljom
ne miče se od vrućine,
neukrotivi vihuri dopiru do uha šepajući.
Oče,
u blatu trule noge tople
bujice poput divljih kopriva
udaraju u pogrbljena leđa.
Oče,
u ledenoj noći zemlja drhti posvuda
prodorno grlo prašnjave violine još uvijek odjekuje.

Oče,
nesani vjetar čupa kosu
crni mjesec mržnje zasljepljuje pogled.
Oče,
hrapava pjesma ptica otkinutih
s usahlih grana masline
muči kratki vječni san.
Oče,
sunce, crveno sunce vatre
je goruća kugla
koja suši osmijeh natopljen suzama.
Oče,
rimski pjesma je ponovljena tuga
koja napreduje, bori se i pleše
slatka produžena bol.
Oče,
munje poput vrućih oštrica
udaraju nemilosrdno
kidajući gladni želudac
Oče,
slano more utapa
mudra bijeda uzdiše
oči šuma zure u slike već mrtvih gradova.
Oče,
rijeke suza nariču
prelijevajući se tajanstvenim melodijama
poput oluja kupaju zadihana gola tijela.
Oče,
beskonačna tama donosi svjetlo i pravdu
u jednakoj blagotvornoj mjeri,
tiha tišina govori o vječnoj ljubavi.
Oče,
daj mi pogled očima onih koji ne žele

vidjeti

nestati neizbrisivo potpuno razrijeđeni
u naborima nevidljivih ljudi.

SIN VJETRA

Ja, sin vjetra
otac dugog hoda...
Prostrane ravnice trave koje su mi leđa dodirnula,
dah moćnih konja
i slatku pjesmu ptica
moje su uši čule.
Zeleno drveće vodilo je
moj beskrajni hod,
i vode i zemlje
i nebo i sunce
i svjetlost i toplina
dane koje sam proživio;
šator je bio moj dom:
Osjećao sam se slobodno.
Krov koji me sada štiti
čini me malenim
i ti zidovi
tako stameno izgrađeni
s prozorima
zarobite me iza cvijeća:
zatvor s rešetkama.
Promukli pjev
ptice bez imena

priziva me k prozoru, ptica
nepoznata, krila slomljenih
pokušava letjeti
ali rasprskava se u
praznoj tišini,
kao kapi što se obruši
u rijeku kojom plutam -
ne mogu doseći obale
da ih proglasim svojim.
Voda, nošena
vjetrom oca
donijela je moj san ovdje -
veo je spušten,
a ja sam ga ovdje položio,
kao zastavu.

Prema prijevodu s talijanskog jezika Minne Proctor.

CVIJEĆE SMRTI

Ne, ne sadite cvijeće
u logoru Auschwitz
Isčupane oči
izvijene glave
nagriženo meso visi
krunica u tami,
krvave latice
iščupane vjetrom
u smrtonosnom hropcu,
zgrudane kosturne stabljike
njišu se u makabričnom plesu...
Čudovišne pčele
poput gladnih miševa
na nektaru
trulog mesa,
obezbojeno poderano lišće
nemoćne ruke
u močvari smrti.
Mržnja ili ludilo?
Ne, ne sadite cvijeće
u logoru Auschwitz,
ispunite svijet ljubavlju!

PRAVDA

Daleka indijska krv
koja navodnjava italske vene,
nikada hranjene od svijeta
riječju koja regulira ljude,
narode i narode koje si ti,
ti si izmiješao,
ti si bacio u rijeke
naših očeva iz vremena
prošlih,
i brazde i potoke koje si ispunio suzama
poštenih žena.
Uvijajući se se kroz najuzvišenije umove,
romski osjećaj je rastao
mrmoreći najbolje riječi
tvojim mladim sinovima
i dosežući srce
vječnosti.
Nečovječna ravnodušnost briše
i glasno izvikuje
jednu jednostavnu riječ,
koju je fanatična rulja skrivala
a i ti,
tvoja krv je od moje krvi,
nikada nisi znao!

ZA BOLJI SVIJET

(izgovoreno)

Zašto svog bližnjega gledaš kao neprijatelja?

Ne sudi onima koje ne poznaješ

I ne zadržavaj se na boji njihove kože.

(pjevano)

Pogledaj u svoju dušu

i pruži ruku

onome tko ti daruje osmijeh.

Dodite

zajedno ćemo promijeniti svijet!

Zaustavimo ratove, glad, i one koji povrjeđuju djecu.

Naoružajmo se ljubavlju!

(izgovoreno)

Isto nebo

poziva nas da sanjamo

o boljem svijetu

i pravednijem za sve.

Sunce obasjava naš put,

otjerajmo tamu!

Duša se smiješi mirisu tamjana

tvoj Bog ili moj Bog

Al' što vrijedi kad u srcu cvijet procvjeta?
Pogledaj me, brate, i pruži ruku
zajedno ćemo promijeniti svijet,
zajedno ćemo promijeniti svijet.

(pjevano)

Naoružajmo se ljubavlju
Zajedno ćemo promijeniti svijet
Naoružajmo se ljubavlju!
Zajedno ćemo promijeniti svijet,
zajedno ćemo promijeniti svijet.

NE ZABORAVIMO

Najgorkije suze
s trepavica
romanó iz romskoga oka
izvore boli
u srcu nevinom
mučene osjećaje
Okrutne događaje
prešućene krike
umirući jecaj
zluradi smijeh
Vječna prijetnja
Još uvijek nadvija se

ROMSKO BLAGO

Slušaj pjesmu noću
Što govori srcu snažno
Zbori o dubokoj ljubavi
Zbori o romskome blagu.
Rom je gospodar svijeta,
On putuje, zapaža, srce mu je veliko.
Slušaj pjesmu noću
Intenzivno govori srcu
Što zbori o maloj vatri koja gori
Zbori o zvijezdama na nebu.
Putovanje je za Rome, pravoga Boga
A djeca mu najveće blago.

DAN ROMA

Oh, Romi! O, momci!
Dođite, dođite i
poslušajte što vam imam za reći:
Romi kažu da
su bogati svi,
ali u džepovima
nemaju ni novčića

S romskog jezika prevela Mirdita Saliu.

BIOGRAFIJE

ALMIR AGIĆ (2003.) romski je aktivist, pjesnik, novinar i fotograf u nastajanju. Član je nevladine organizacije Aksiom i ambasador slobode izražavanja u okviru inicijative JaBiHEU. Autor je zbirke poezije *Kaktus u polju orhideja*, koja kroz simboliku zabranjene ljubavi progovara o identitetu, društvenim pritiscima i pripadanju. Djelo se prevodi na engleski. Piše o ljudskim pravima, socijalnoj pravdi i borbi protiv diskriminacije, surađujući s UNFPA-om, UNICEF-om BiH, Vijećem Europe i drugim organizacijama. Kao novinar na romskom portalu *Newipe* obrađuje teme važne za romsku zajednicu, a posljednjih godina razvija i dokumentarnu fotografiju te kratki film usmjerene na postkonfliktno naslijeđe i marginalizirane zajednice.

PATRIK BANGA novinar, glazbenik i IT-stručnjak iz Češke. Od 2007. radi u redakciji portala *iDNES.cz*, a kao reporter surađivao je i s glavnim informativnim programom Češke televizije. Jedan je od autora dokumentarnog filma *The Ghetto as a System* (2012). Njegov blog bilježi više od milijun posjeta. Debitantski roman *Skutečná cesta ven* (*The True Way Out*, 2022.) donio mu je nagradu *Magnesia Litera* za debitantsko djelo 2023., a bio je i u užem izboru za *Czech Book Award*. Roman je preveden na arapski, engleski i njemački, a prava su prodana i za talijansko izdanje.

NOELIA CORTÉS (1996.) esejistica i pjesnikinja. Zbirka poezije *Del mar y la muerte* (2021.) donijela joj je prepoznatljivost, a časopis *Mujer Hoy* svrstao ju je među žene koje će oblikovati budućnost. U eseju *La higuera de las gitanas* (2022.) promišlja o pravu Roma i Romkinja na mjesto u književnosti i obrazovanju. Sudjelovala je u kolektivnom eseju *Flores para Lola* (2023.), pišući o anti-gitanizmu i Loli Flores. Godine 2025. pokreće književno-fotografski projekt *ARDENTÍU* o romskom identitetu flamenca te sudjeluje kao kreativna savjetnica u dokumentarcu o bailaoru Farruquitu.

MIHAELA DRĂGAN je glumica, dramska autorica i dramaturginja iz Bukurešta koja djeluje u Rumunjskoj i međunarodno. Suosnivačica je romske feminističke kazališne skupine Giuvlipen (2014). Bila je finalistkinja prestižne nagrade Gilder/Coigney International Theatre Award 2017. u New Yorku, koja prepoznaje iznimne kazališne autorice iz cijeloga svijeta. Godine 2018. boravila je na umjetničkoj rezidenciji u Para Site centru za suvremenu umjetnost u Hong Kongu, gdje je razvijala koncept Romskog futurizma – spoj romske kulture, tehnologije i magije. Iste godine njezin je dramski rad prepoznat na festivalu PEN World Voices International Play Festival 2018. u New Yorku, gdje je uvrštena među deset najuglednijih suvremenih dramatičarki u svijetu.

AKILE EMINOVA (1961.) potječe iz radničke obitelji. Dugi niz godina djelovala je u Dramskom studiju pri Domu kulture „Aco Šopov“ u Štipu, gdje se oblikovalo njezino trajno zanimanje za književnost i kazalište. Od sredine devedesetih posvećuje se pisanju kratke proze, u kojoj gradi intimne, a istodobno univerzalne pejzaže ljudske duše. Novelu *Amanet* (Аманет, 1995.) kritika ističe zbog snažnog, neposrednog jezika i simboličkih slika koje, kako piše makedonska autorica Kata Rumenova Misirkova, „otvaraju istine što ih može dohvatiti samo čovjek iz dubine duše“, spajajući san i javu, rijeku i hod čovjeka, uzbrdicu i težnju za slobodom. Novela *Ples duše* (Танцот на душата, 2001.) nastavlja introspektivni ritam, oblikujući dušu kao smirujuću kolijevku i misao koja tone, da bi iznova izranjala. U rukopisu čeka i treća novela, *Podigni zavjesu* (Подигни ја завесата). Eminova je prepoznata po poetskoj, simbolički gustom prozi koja granicu između sna i stvarnosti pretvara u prostor meditacije o životu, putu i nadi.

RAINE GEOGHEGAN britanska je pjesnikinja, spisateljica i dramaturginja romskog, velškog i irskog podrijetla. Višestruko je nominirana za nagrade *Forward Prize* i *Pushcart Prize*, a radovi su joj objavljeni u nizu britanskih i irskih časopisa. Autorica je zbirki *Apple Water: Povel Panni* i *The Talking Stick: O Pookering Kosh* (Salmon Poetry Press, 2022.), u kojima donosi autentičan glas romske zajednice. Savjetnica je za romski jezik na britanskom mjuziklu koji će igrati na West Endu i Broadwayu.

DELIA GRIGORE (1972.) romska je spisateljica, znanstvenica i sveučilišna profesorica. Doktorirala je vizualne umjetnosti u području etnografije i etnologije na Rumunjskoj akademiji. Predaje romski jezik i književnost na Sveučilištu u Bukureštu te je predsjednica Romskog centra *Amare Rromentza*. Autorica je studija *Introduction to the Study of Traditional Cultural Elements of Contemporary Rromani Identity* (2001.) i *Rromanipen – keystones of Rromani Culture* (2011.), kao i poezije na romskom jeziku. Istražuje i piše o romskoj kulturi, folkloru, usmenoj povijesti i književnosti. Članica je književnog odjela međunarodnog projekta *RomArchive*.

TAMÁS JÓNÁS (1973.) jedan je od najsnažnijih glasova suvremene mađarske književnosti. U poeziji i prozi prepliće autobiografske teme, traumatu djetinjstva, društvenu marginalizaciju i egzistencijalni mit. Među njegovim zapaženim zbirkama su *Ő* (1993.), *Kiszámítható józanság* i *Önkéntes vak*, a nagrada *Aegon Art* (2009.) potvrdila je njegovu važnost. Autor je i romana *Cigányidők* i *Kívülálló*. Najnovija zbirka *Draen/Draen* (2025.) obuhvaća 73 pjesme i mnogi je smatraju vrhuncem njegova opusa. Dobitnik je brojnih priznanja, među njima *Arany János Prize*, *Artisjus Literary Award* i *Herder Fellowship*.

OKSANA MARAFIOTI nagrađivana je romska spisateljica memoara, edukatorica i predavačica. Objavljivala je u *Timeu*, *Slateu*, *Los Angeles Timesu* i mnogim antologijama. Gostovala je u Američkoj kongresnoj knjižnici, pri Ujedinjenim narodima i u američkim veleposlanstvima diljem svijeta. Držala je radionice kreativnog pisanja i kulturne programe u SAD-u i Europi, a trenutno radi na novoj knjizi. Autorica je memoara *American Gypsy* (FSG, 2012.) i urbanog fantasy romana *Donatti's Lunatics* (WRP, 2018.).

JOVAN NIKOLIĆ (1955.) pjesnik je, prozaist i dramski autor romskog podrijetla, od 1999. stalno nastanjen u Kölnu. Jedan je od najprepoznatljivijih glasova romske književnosti u Europi. Autor je zbirke *Weißer Rabe, schwarzes Lamm* i drame *Kosovo mon amour*, prevedenih na desetak jezika. Piše i za kazalište, film i kabaret, surađivao je s Emirom Kusturicom. Dobitnik je više nagrada i član PEN centara Srbije i Njemačke.

RUŽDIJA RUSSO SEJDOVIĆ (1966.) od 1988. živi i radi u Kölnu. Suosnivač je organizacije *Rom e.V. Köln* te autor knjiga poezije, proze i drama na romskom jeziku (*Jerma poslije smrti*, *Kosovski karusel*). Nagrađen je priznanjima *Rheinische Archivarius* i *Rheinlandtaler* za kulturni rad. Zastupljen je u brojnim antologijama, a djeluje i kao medijator i prevoditelj.

MARIA SIVÁKOVÁ prozaistica je i publicistica iz Češke čiji rad, kroz snažnu lirsku prozu, propituje svakodnevni život običnih Roma. Bila je savjetnica i asistentica senatorice Adéle Šípové, a danas djeluje kao kontakt osoba za humanitarnu organizaciju *Člověk v tísni* u Kladnu. Debitirala je s kratkom pričom *Díky, brácho* (2021.), a njezini tekstovi i priče objavljeni su u *Lidových novinách*, *A2*, *Tvar*, *Respektu* i časopisu *Host*. Sudjeluje u zbirkama *Všude samá krása* (Kher, 2021.) i *Samet blues* te je autorica priče *Famelijska nadevše* (2024.). Njezin književni angažman uključuje borbu protiv medijskih stereotipa i otvaranje prostora za romske perspektive kroz autorefleksivne i društveno angažirane tekstove. Trenutno radi na svom prvom znanstveno-fantastičnom romanu, pomičući granice književnosti i romske kulture.

ALEXIAN SANTINO SPINELLI (1964.), književnik je, pjesnik, muzikolog i akademik talijansko-romskog podrijetla. Predaje romsku kulturu i jezik na Sveučilištu Chieti-Pescara, a međunarodno je prepoznat kao promicatelj romskog identiteta. Pjesma *Auschwitz*, posvećena romskom stradanju u holokaustu, ugravirana je na spomeniku u Auschwitzu. Kao glazbenik i autor promiče romsku tradiciju kroz poeziju, glazbu i obrazovanje.

IZDAVAČ Kulturtreger
Martićeva 14d, HR-10000 Zagreb
T +385 [0]1 4616 124, F +385 [0]1 4616123
booksa@booksa.hr, www.booksa.hr

BIBLIOTEKA Revija malih književnosti
UREDNIKE Ivana Dražić i Karolina Hrga
PRIJEVOD Ana Brnardić, Lea Kovács,
Ana Marić, Mateja Pavlic, Lara Radović,
Mirdita Saliu, Željka Somun, Sara Tomac
LEKTURA I KOREKTURA Ivana Dražić
i Miljenka Buljević
OBLIKOVANJE đkć
TISAK Sveučilišna tiskara Zagreb
PAPIR Munken Lynx 300g, Munken Print White 90g
NAKLADA 500 kom

Grad Zagreb
Gradski ured
za kulturu i civilno
društvo

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
Republic
of Croatia
Ministry
of Culture

Zaklada
Kultura nova

Nacionalna
zaklada za
razvoj
civilnoga
društva

Publikacija je tiskana uz financijsku podršku Grada Zagreba i
Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

Ova publikacija je tiskana uz financijsku podršku Zaklade 'Kultura
nova' i Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva. Mišljenja
izražena u ovoj publikaciji odražavaju isključivo mišljenja autora i
ne izražavaju nužno stajalište Zaklade 'Kultura nova' i Nacionalne
zaklade za razvoj civilnog društva.

9 789538 256325 CIJENA 10EUR